

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

Микола Степаненко, Світлана Педченко

**СЕМАНТИКА І ФУНКЦІОНУВАННЯ
МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК У
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

Монографія

ПП «Астроя»
2019

УДК 811.161.2:81'367.635

С 79

Затвердила до друку вчена рада Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 6 від 20 грудня 2018 року).

Рецензенти:

О. О. Маленко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Н. Ф. Баландіна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Степаненко М.

С 79 Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові: монографія / Микола Степаненко, Світлана Педченко; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава: ПП «Астроя», 2019. – 222 с.

ISBN 978-617-7669-25-7

У монографії здійснено комплексний і багатоаспектний аналіз модальних часток як засобів реалізації субкатегорійних модальних значень із позицій функційної граматики, комунікативної лінгвістики та прагматики; з'ясовано особливості взаємодії об'єктивно-модальних та суб'єктивно-модальних компонентів семантики партикул; послідовно розмежовано репрезентовані ними ідентифікувальні й диференційні семи; запропоновано функційно-семантичну класифікацію модальних часток; уведено до наукового обігу поняття «власне-модальні частки», «невласне-модальні частки»; розкрито модально-експресивний потенціал вказівних та видільних партикул.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 811.161.2:81'367.635

ISBN 978-617-7669-25-7

© М. І. Степаненко, 2019

© С. О. Педченко, 2019

© ПП «Астроя», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Розділ 1	
МОДАЛЬНІ ЧАСТКИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ СУБКТЕГОРІЙНИХ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ	8
1.1. Проблема лінгвістичного дефінування модальності	8
1.2. Модальність як система субкатегорійних значень	17
1.3. Модальні частки в сучасному лінгвістичному витлумаченні	26
1.4. Класифікація модальних часток	40
Висновки до розділу 1	47
Розділ 2	
ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ВЛАСНЕ-МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК	49
2.1. Порівняльно-гіпотетичні частки – ядро власне-модальних партикул	49
2.2. Проблема модальної ідентифікації стверджувальних та заперечних часток	68
2.3. Питальні частки як маркери субкатегорійних модальних значень	94
2.4. Спонукально-оптативні частки в ролі репрезентантів волітивних субкатегорійних суб’єктивно-модальних значень	109
Висновки до розділу 2	126
Розділ 3	
МОДАЛЬНО-ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕВЛАСНЕ-МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК	128
3.1. Функційно-семантичні параметри вказівних часток	128
3.2. Акцентно-релятивна природа видільних часток	141
Висновки до розділу 3	168
ВИСНОВКИ	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	176
ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХНІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206

ПЕРЕДМОВА

Актуальною проблемою мовознавства було й залишається вивчення окремих груп службових слів, з'ясування їхньої лінгвістичної природи, семантичних меж, особливостей реалізації на семантико-синтаксичному рівні. Концепцію службових слів, зауважує І.Р. Вихованець, маємо в різних варіаціях – від розуміння їх як незмінних слів і до сучасного трактування як граматичних синсемантичних слів та морфем [69, с. 23].

Неабиякий інтерес становлять частки як найменш досліджена лексико-граматична категорія, що займає осібне місце в морфологічній системі української мови. На сьогодні не з'ясованими до кінця є питання лінгвістичного статусу партикул, наявності в них власного інваріантного значення. Потребує суттєвого коригування проблема класифікації часток за семантичним та функційним критеріями. Незважаючи на те що частки мають невластиву іншим лексико-граматичним розрядам значеннєву й функційну специфіку та беруть активну участь у комунікативному процесі, вони довгий час залишалися поза увагою лінгвістів.

З початку 60-х років ХХ століття комплексне вивчення часток цілеспрямовано здійснюють із позицій їхньої функції, своєрідної семантики та походження. Найпомітніші монографічні дослідження партикул пов'язані з іменами В.В. Виногорова [63; 64], Ю.Г. Скиби [253], Т.М. Ніколаєвої [197; 199; 200], О.О. Стародумової [261; 262]. В.В. Виноградов, розглядаючи частки поряд із модальними і вставними словами, уперше звернув увагу на їхню модальну функцію, описав етимологію, диференціював партикули за функційно-семантичним критерієм. До найвагоміших досліджень можна віднести також праці Н.Ю. Шведової [305]. Зважаючи на синтаксичну сутність часток, вона трактує їх як “граматичні елементи”, значення яких закладене в семантичній структурі речення. Т.М. Ніколаєва вивчає природу й функції партикул, закономірності їхнього виникнення та розвитку з позицій комунікативної і прагматичної

лінгвістики на матеріалі одинадцяти слов'янських мов. Заслуговує на особливу увагу думка про те, що в будь-якої частки є своє значення. У з'ясуванні окремих аспектів розглядуваної лексико-граматичної категорії присутню роль відіграли роботи К.С. Симонової [243] (формування модальних часток української мови), Н.П. Гальони [79] (характеристика порівняльно-гіпотетичних часток), М.О. Давиденка [96] (спроба функційно-семантичної класифікації часток української мови), Д.С. Светлишева [236] (склад і функції емоційно-експресивних часток російської мови), І.О. Кисельова [129; 130] (компаративний аналіз вказівних часток у російській і білоруській мовах). Обґрунтуванню парадигматичних відношень партикул з іншими службовими та деякими повнозначними частинами мови на рівні синхронії присвячено дисертації Л.В. Бондаренко [47] та О.П. Куш [164]. Примітно, що сучасна академічна граматики [68], лишаючи поза увагою модальну природу та експресивні можливості часток, кваліфікує їх як аналітичні синтаксичні морфеми, що функціують у царині комунікативного синтаксису як засоби формування типів речення за метою висловлювання та інструменти комунікативної актуалізації.

Не втрачає своєї важливості й актуальності проблема визначення категорійного статусу мовної модальності та окреслення кола її значень. Спостережено досить помітні зміни у визначенні пріоритетних напрямків дослідження цієї категорії, що відбито в намаганнях лінгвістів розглянути її з урахуванням синтаксичного, семантичного та прагматичного (прагматично-комунікативного) аспектів речення (В.Д. Шинкарук [308], О.Л. Доценко [100], В.М. Ткачук [280], О.О. Драгомирецький [101], Т.В. Телецька [276] та ін.). Ураховуючи універсальність, логіко-граматичну індивідуальність, функційність, семантико-синтаксичну природу модальності, більшість дослідників вичленовують у її семантичному полі дві площини: об'єктивно-модальну, яка відображає зв'язок змісту речення-висловлення з позамовною дійсністю, та суб'єктивно-модальну, що віддзеркалює характер ставлення мовця до повідомлюваного з огляду на ступінь його достовірності (епістемічний складник суб'єктивної модальності), відповідності певним стереотипам (аксіологічний складник суб'єктивної модальності), необхідності

чи бажаності реалізації (волітивний складник суб'єктивної модальності). Погляд на модальність як категорію широкого змістового наповнення вимагає ґрунтовного дослідження засобів експлікації її значень на мовному рівні, помітне місце з-поміж яких займають партикули.

Розвиток теорій дискурсу, функційного синтаксису, семантики, виникнення комунікативної, прагматичної лінгвістики, теорії пресупозицій тощо зумовлюють об'єктивну потребу у вивченні модальних часток як реалізаторів субкатегорійних модальних значень, виявленні їхніх характерних ознак та меж, парадигматичних і синтагматичних зв'язків тощо. Обрання предметом дослідження саме модальної групи партикул мотивоване кількома причинами: 1) відсутністю в українському мовознавстві спеціальних комплексних досліджень, присвячених аналізу окремих груп часток; 2) нерозв'язаністю питання щодо ролі модальних часток у системі засобів вираження категорії модальності; 3) переосмисленням лінгвістичного дефінування модальності з опертям на відповідні логічні та когнітивні параметри; 4) неоднорідністю класифікацій модальних часток; 5) відсутністю чітких критеріїв розмежування часток та займенників, прислівників, сполучників, вигуків, модальних слів.

Пропонована монографія присвячена категорійній параметризації модальних часток на тлі граматичної системи сучасної української мови, виявленню особливостей їхньої семантики й функціонування на рівні речення-висловлення. У ній узагальнено лінгвістичні дослідження категорії модальності та ідентифіковано систему її субкатегорійних значень; з'ясовано семантико-синтаксичну природу часток; описано їхню роль у системі засобів вираження категорії модальності; здійснено класифікацію модальних часток за функційно-семантичним критерієм; схарактеризовано синтаксичні функції партикул; окреслено межі модальних часток шляхом визначення критеріїв протиставлення їх іншим частинам мови; простежено стильову специфіку власне-модальних та невласне-модальних партикулятивів.

Джерельною основою дослідження послужили художні твори українських письменників кінця XVIII ст. – початку ХХІ ст., фольклорні, наукові та публіцистичні тексти, Словник

української мови в 11 томах, Словарь української мови за редакцією Б. Грінченка. Фактичний матеріал, дібраний шляхом суцільної вибірки й окремих фіксацій, становить понад 6 тис. одиниць – речень або мінімальних текстових фрагментів, достатніх для виявлення постульованих частками субкатегорійних модальних значень і з'ясування особливостей функціонування розгляданого лексико-граматичного розряду.

Сподіваємося, що дібраний та описаний у монографії матеріал сприятиме глибшому висвітленню проблем ідентифікації та ієрархізації репрезентантів модальної семантики в сучасній українській мові, поглиблюватиме вже відомі та формуватиме нові знання про українську партикулятивну систему.

Автори висловлюють щиру подяку рецензентам: докторові філологічних наук, професору, завідувачеві кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди О.О. Маленко та докторові філологічних наук, професору, завідувачеві кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка Н.Ф. Баландіній за цінні зауваження й побажання.

Розділ 1

МОДАЛЬНІ ЧАСТКИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ СУБКТЕГОРІЙНИХ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ

1.1. Проблема лінгвістичного дефінування модальності

Модальність належить до універсальних категорій, що знайшли вираження в різних галузях знань або навіть лягли в основу окремих наукових підходів. Поняттям “модальність” оперують філософія й логіка, останнім часом воно привернуло увагу літературознавців; лінгвістику ж не можна уявити без ідентифікації висловлень за модальною ознакою. Ця мовна категорія репрезентує семантико-синтаксичний рівень речення, виражаючи відношення змісту повідомлення до дійсності, а також різні типи суб’єктивної кваліфікації повідомлюваного [100, с. 303].

Проблемі визначення категорійного статусу й діапазону субкатегорійних модальних значень та їхніх репрезентантів приділялася й приділяється значна увага [22; 63; 66; 76; 100; 117; 182; 264; 279; 280; 308; 318 та ін.]. Аналіз праць, присвячених модальності, засвідчує неоднорідність поглядів на сутність розглядуваного лінгвістичного явища. Як слушно зауважує В.Д. Шинкарук, у практиці мовознавчих досліджень межі вживання терміна “модальність” утратили свою визначеність, до того ж важко знайти двох авторів, які б розуміли її однаково. Це зумовлено не лише спробами вчених найповніше окреслити потенціал модальних значень, відмежувати їх від схожих чи споріднених, а й тим підходом до вивчення мовних явищ, що є в кожному конкретному разі визначальним [309, с. 106]. Проблемними на сьогодні залишаються питання категорійного

статусу модальності, ідентифікації системи її значень, співвідношення лінгвістичної модальності з а) модальністю логічною, б) предикативністю, в) категорією настанови; г) емоційністю, г) категоріями афірмативності / негативності тощо.

Термін “модальність” уперше з’явився в метафізиці Аристотеля [10], який виокремив три основні модальні значення: необхідність, можливість і реальність. У логіці та філософії Нового часу традиційною стала запропонована І. Кантом класифікація суджень на асерторичні (судження про дійсність), проблематичні (судження про можливість), аподиктичні (судження про необхідність), а також на судження достовірні та ймовірнісні [122]. М. Епштейн у “Філософії можливого” узагальнив підходи до вивчення модальностей у різних сферах гуманітарного мислення. Учений, розвиваючи свою теорію можливого, вирізняє три основні, істинні, модальності буття: дійсне, можливе й необхідне [314]. Формально-логічний підхід до філософського дефінування модальності екстраполювався в лінгвістику й відображений у вченні про три способи дієслова: індикатив, кондиціонал та імператив. Єдиним засобом вираження модальності визнано морфологічні форми, а всю різноманітність модальних відтінків було зведено до трьох названих груп.

Отже, перші спроби вивчення модальності позначені ототожненням її з модальною логікою, причому основними засобами вираження модальних значень вважають способи дієслів. Так, І.І. Давидов ще 1852 року визначив три способи дієслів, співвідносних із відповідними типами алетичних модальностей (дійсний – з асерторичною, умовний – з проблематичною, наказовий – з аподиктичною) [97].

У мовознавстві ХХ століття теорія прямих аналогій логічної та лінгвістичної модальностей представлена в працях Г.В. Колшанського, який кваліфікує модальність як об’єктивовану семантичну категорію. Модальним змістом речення вчений називає думку як відображення довкілля, яку “взяли від “модусу” існування чинного явища (можливість, дійсність, необхідність)” [144, с. 97]. Цей зміст реалізується на семантичному рівні речення й не накладає яких-небудь особливих ознак на його структуру. Мовознавець виводить суб’єктивні значення за межі модальних, що суперечить не лише

природі аналізованої категорії, а й результатам досліджень сучасної логіки. Подібне тлумачення знаходимо в працях російського вченого В.О. Плунгяна, який розглядає модальність з-поміж дієслівних семантичних зон, а категорію способу вважає “граматикалізованою модальністю” [219, с. 309]. На наш погляд, таке дефінування не охоплює всього діапазону модальних значень, а зосередженість на дієслові як єдиному репрезентантові неминуче призводить до підміни аналізованого явища граматичною категорією способу.

Деякі вчені трактують модальність як універсальну логіко-граматичну категорію і, звертаючи увагу на аналогію логічної та лінгвістичної, наголошують на неможливості їхнього ототожнення [98; 215]. Вичленування та диференціація субкатегорійних модальних значень ґрунтовані на дослідженні особливостей суб’єктно-предикатної структури висловлень, її зіставленні з конституцією логічного судження. Визначальним у такому разі стає поділ змістового поля висловлення на пропозитивну й не-пропозитивну частини, перша з яких уміщує не залежну від ситуації спілкування об’єктивну інформацію, а друга – модальна рамка – різнопланові відношення суб’єкта мовлення до позначуваного “стану речей”. Такий поділ речення-висловлення на два складники усталився в працях багатьох дослідників модальності [16; 125]. Звертаючи увагу на розвиток поняття “пропозиція”, Н.Д. Арутюнова наголошує, що воно стосується “того складника будь-якого речення, тієї семантичної структури, який наділений здатністю поєднуватися з будь-яким модусом комунікативної мети, тобто з дієсловами, що виражають цілеспрямованість мовленнєвого акту” [16, с. 34]

Відома спроба граматичного тлумачення модальності (Л.С. Єрмолаєва) на тій підставі, що різні структурні моделі речень експлікують різні модальні значення [51; 108; 228].

У семіологічній граматиці модальність постає як об’єктивно-відносна категорія – інтерпретація дійсності з погляду суб’єкта мовлення – “Я”-мовця, але з погляду типізованого, об’єктивованого “раз і назавжди” засобами самої мови [266, с. 238–244].

Окреме місце в трактуванні розглядуваної категорії займає модусно-диктумна концепція видатного швейцарського лінгвіста Ш. Баллі, яка корелює з ідеями генеративно-трансформаційних

граматик. Найлогічнішою формою повідомлення думки дослідник вважає експліцитне речення, репрезентоване двома частинами – диктумом і модусом, перша з яких співвіднесена з пропозицією, а друга – з тією психічною операцією, яку здійснює суб'єкт, що мислить, над цією пропозицією, напр.: *Я вірю: розцвіте вогнем культура, Що в чистих душах нами береглась* (І. Калиниченко). Модус являє собою “головну частину речення, без якої не може бути речення, зокрема, вираження модальності” [22, с. 43]. Він є носієм суб'єктивно-модального значення, тоді як диктум – об'єктивно-модального. Зміст речення становить не просто “відбиток дійсності”, а своєрідну структуру, у якій можна виокремити три ланки: 1) подію, факт, ситуацію або явище об'єктивної дійсності, що є денотатом речення; 2) інтелектуальне відображення цієї події, факту, явища, що становить інформацію про них і вміщує об'єктивно-суб'єктивні явища; 3) структуру цієї інформації [170, с. 123].

Продовженням концепції Ш. Баллі стало виділення декількох типів модальності на основі функційно-семантичної диференціації модусів. Зокрема Т.Б. Алісова вирізняє два види досліджуваної категорії: комунікативну та суб'єктивно-оцінну [7]. Е. Бенвеніст вважає, що стверджувальні, питальні та спонукальні речення “відображають три основні позиції мовця, який впливає на співрозмовника”: він хоче або передати йому елемент знання, або отримати від нього інформацію, або наказати щось зробити. Саме ці три “пов'язані зі спілкуванням функції мовлення зафіксовано в трьох формах модальності” [38, с. 140].

У сучасному українському мовознавстві модусно-диктумну структуру речення досліджує В.Д. Шинкарук. За модусом він закріплює “будь-яке ставлення мовця до предмета мовлення, змісту висловлення, співрозмовника, форми мовлення, порядку, ходу думки” [308, с. 21]. Учений виокремлює актуалізаційні модусні категорії (категорії граматики), значення яких презентує той чи той аспект відношення змісту висловленого до дійсності, кваліфікативні, орієнтовані на мовця, та соціальні, що експлікують соціальні й особистісні стосунки між учасниками комунікації. Модальність, за В.Д. Шинкаруком, – кваліфікативна категорія модусу, що виражає відношення мовця до змісту повідомлення з погляду його реальності / ірреальності. Отже, модус як “комплекс суб'єктивних значень, які може і повинен

висловити мовець, вступаючи в той чи інший вид спілкування і стаючи автором висловлень, побудованих за законами даної мови”, – ширше поняття, ніж модальність, що “перебуває у прямій залежності від інтенції мовця і має пряме відношення до прагматичного аспекту речення” [310, с. 50–52].

Особливості семантико-прагматичної організації об’єктно-з’ясувальних висловлень та їх мовного оформлення досліджує О.Л. Доценко. Вона тлумачить модальність як логіко-граматичну категорію, у якій тісно взаємодіють прагматичний, семантичний і синтаксичний аспекти висловлення, з тією відмінністю, що прагматичний аспект домінує. А це, у свою чергу, зумовлює необхідність визначення й аналізу модальності як особливої граматичної категорії в контексті досліджень модальної логіки [100, с. 5].

Найбільшого поширення набуло суто лінгвістичне визначення модальності, базоване на вченні В.В. Виноградова, який розглядав її як граматичну категорію широкого семантичного діапазону [63]. До модальних відношень дослідник зараховував значення заперечення та ствердження, різні типи способів, суб’єктивні відтінки значень тощо. Він висловлював припущення, що модальність необхідно кваліфікувати як одну з категорій, з допомогою яких постійно й безпосередньо реалізується предикативність. Це твердження викликало в лінгвістичних колах багато дискусій, зокрема з приводу співвідношення означених категорій. Прихильники вузького тлумачення модальності вважають, що “предикативність – це вісь, на яку “нанизані” структурні (а отже, й семантичні) зв’язки всіх елементів речення, модальність – тільки частина цих зв’язків, точніше, результат їх взаємодії” [140, с. 48]. Вона – лексико-граматичний реалізатор предикативності, основу семантики якого становлять сукупність способових значень, комунікативні наміри мовця й тип суб’єктно-предикатного зв’язку [98]. А.Б. Шапіро, услід за В.В. Виноградовим, звертаючи увагу на доволі великий функційний діапазон модальності, стверджує, що ця “категорія ширша, ніж предикативність” [303, с. 23], яка передусім має стосунок до формування та втілення думки за чинними законами й правилами мови, тоді як перша репрезентує кваліфікацію мовцем свого висловлення, його ставлення до дійсності, забезпечує дієвість, актуальність

основного засобу спілкування. Дослідники теорії тексту вбачають суть модального відношення в тому, як мовець мислить, реалізує та кваліфікує своє повідомлення, як ставиться до дійсності. Предикативність, на їхній погляд, формуючи речення за наявними в мові правилами, тільки прив'язує висловлення до конкретної дійсності й цим організує граматичну одиницю повідомлення [80, с. 113].

Намагаючись розмежувати означені поняття, М.Є. Петров пропонує “предикативність розглядати як логіко-синтаксичну категорію на рівні мови, а модальність – як комунікативно-синтаксичну категорію на рівні мовлення” [217, с. 8]. Їхні прагматичні властивості виявляються в конкретній мовленнєвій ситуації, у ході аналізу якої можна розкрити зміст того, що вкладає мовець у повідомлення, а отже, вирішити питання про значення цих категорій у певному мовленнєвому контексті [265, с. 13; 284, с. 215]. Комунікативний підхід до вивчення природи модальності підтримують і багато інших лінгвістів, звертаючи увагу на інтерпретаційний, орієнтований на актуальний аспект опису мови характер розглядуваної категорії [6; 93].

Як бачимо, широке трактування модальності, запропоноване В.В. Виноградовим, відображено в наукових студіях багатьох учених, проте їхні погляди на досліджуване явище теж розбігаються. Так, автори академічного курсу “Сучасної української літературної мови” зауважують, що модальність не є проявом будь-яких відношень суб'єкта мовлення до висловленої думки: вона лише констатує його ставлення з погляду реальності, ірреальності або можливості явищ у мовній ситуації, контексті, і серед модальних виокремлюють значення розповідності, бажальності, спонукальності, гіпотетичності, переповідності [272, с. 119–137].

Г.О. Золотова, окреслюючи модальність як синтаксичну категорію, крім об'єктивної та суб'єктивної – зовнішньо-синтаксичної, виділяє ще третій її тип – внутрішньо-синтаксичну, яка виражає відношення між суб'єктом та його дією (ознакою) й реалізується модальними словами. Примітно, що дослідниця виводить за межі модальних значення ствердження, заперечення, розповідності, питальності, спонукальності, мотивуючи це тим, що комунікативна установка висловлення не збігається з експлікованим у ньому модальним відношенням до дійсності

[117, с. 145]. Інше трактування знаходимо в українських мовознавців, які визначають модальність як обов'язковий член групи зовнішньо-синтаксичних відношень, встановлених між реченням і позамовною дійсністю [179].

Думку про те, що модальність – семантико-синтаксична категорія, обстоює І.Р. Вихованець. Він стверджує, що модальність, з одного боку, указує на стосунок змісту речення до дійсності, з яким пов'язане витлумачення повідомлюваного як реального (лише констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного, необхідного й под.), а з іншого – на ставлення мовця до висловлюваного [66, с. 62].

Останнім часом у мовознавстві поширився функційний підхід до вивчення лінгвістичних явищ, прихильники якого кваліфікують модальність як функційно-семантичне поле (ФСП), для якого характерна наявність загального категорійного значення, відповідний набір конститuentів і чітко визначене ядро та периферія. У межах цього напрямку також спостережено різні погляди на природу досліджуваного явища та його семантичний обсяг. На думку мовознавців-германістів (О.В. Гулига, Є.Й. Шендельс), у складі категорії, про яку йде мова, варто вичленовувати модальність дійсності та модальність недійсності, причому останню, у свою чергу, диференційовано на потенційно-ірреальну, спонукальну й гіпотетичну [92, с. 76]. О.І. Беляєва, так само поділяючи макрополе модальності на два поля – дійсності та недійсності – і визначаючи її як категорію, тісно пов'язану з комунікативним наміром мовця й репрезентовану різноманітними комунікативно-синтаксичними і модальними типами висловлень, зауважує, що ранжування поля недійсності детерміноване низкою модальних значень: ірреальності, предметної модальності (або потенційності), волевиявлення та епістемічної модальності [36, с. 66]. Б.В. Хричиков ідентифікує досліджуване явище з “функційно-семантичною граматичною категорією, зафіксованою структурою речення” [291, с. 24]. Автори “Теории функциональной грамматики – 90” (О.В. Бондарко, О.І. Беляєва, Л.О. Бірюлін та ін.) розглядають модальність як комплекс актуалізаційних категорій, що характеризують з точки зору мовця відношення пропозитивної основи змісту висловлення до дійсності за домінантними ознаками реальності / ірреальності. А його (відношення)

конкретизують такі значення: 1) актуальності / потенційності (можливості, необхідності, гіпотетичності тощо), 2) оцінки вірогідності, 3) комунікативної установки мовлення, 4) ствердження / заперечення, 5) переповідності / “непереповідності” [279, с. 59–71].

В українській лінгвістиці функційно-семантичне поле модальності як концепт вивчає В.М. Ткачук [280]. Інтегровальним семантичним компонентом аналізованого ФСП учений називає категорію оцінки, яка дає змогу, на його погляд, гнучко та диференційовано розглядати явища навколишньої дійсності. Дослідник вважає некоректним поділ модальності на суб’єктивну та об’єктивну, обґрунтовуючи свою точку зору тим, що перша входить до складу останньої як її основа. Оцінка ж (раціональна чи емоційна) буває позитивною, негативною або нейтральною. Вона як лінгвістична категорія спроможна реалізуватися на мовному та мовленнєвому рівнях. На першому рівні, послуговуючись різними кваліфікаціями, оцінка виконує епістемологічну, конститутивну, конструктивну (функційний аспект) та детермінувальну функції, на другому, застосовуючи модальні оператори над пропозиціями та їхніми складниками, – експресивну та комунікативно-прагматичну (телеологічний аспект). Складниками суб’єктивної модальності, за В.М. Ткачуком, є категорійні опозиції, умовно позначувані як СМ+ (позитивне ставлення, добре), СМ0 (нейтральне ставлення), СМ- (негативне ставлення). Попри безперечну наукову вагу та новизну нам таке твердження видається дещо сумнівним, оскільки не всі модальні значення можна звести до трьох операторів “добре” / “байдуже” / “погано”. Не варто все-таки упевненість називати позитивною, а невпевненість – негативною модальною характеристикою висловлення.

Також заслуговує на увагу дискусійне на сьогодні питання про розгляд модальності як текстової категорії. Досліджувати її на рівні дискурсу вперше запропонував В. Дресслер. Цей мовознавець інтерпретував модальність як комунікативно-текстову категорію, об’єктивно-модальні значення якої найчастіше обмежені рамками речення, а суб’єктивно-модальні – знаходять вираження в одиницях, що виходять за його межі [102]. І.Р. Гальперін упевнений, що ставлення мовця до дійсності, постульоване як основна ознака модальності, так чи так

характерне для будь-якого висловлення [80, с. 113]. Учений уважає модальність “сутністю комунікативного процесу”, оскільки вона, репрезентована різними засобами – формально-граматичними, лексичними, фразеологічними, синтаксичними, інтонаційними, композиційними, стилістичними тощо, є категорією, властивою мові в дії, тобто в мовленні. Н.С. Валгіна у книзі “Теорія тексту” називає модальність “найважливішим елементом текстотворення й текстосприйняття”, який забезпечує функціонування дискурсу як змістової та структурної цілісності [55, с. 96]. Модальність тексту, на переконання вченої, – це ставлення автора як семантико-стилістичного центру твору до повідомлюваного, його концепція, точка зору, позиція й ціннісні орієнтири. І.В. Смущинська наголошує на гіперкатегорійному статусі текстової модальності, акцентуючи особливу увагу на контамінованому характері функціонування її одиниць [255]. Дослідниця, услід за О.В. Милосердовою [182, с. 32], кваліфікує модальність як семантико-прагматичну категорію, у якій “знаходить своє відображення творчий характер мовної особистості”, і зауважує, що виокремлення з-поміж елементів комунікативного акту мовець-текст / висловлення-референт / денотат-реципієнт компонентів “мовець-реципієнт” як репрезентантів прагматичного його складника та “референт-текст” як виразників його семантичної частини уможлиблює дефінування авторської модальності як прагмасемантичної текстової категорії [256, с. 95–96]. Відмітимо, що більшість дослідників текстової модальності послуговується не лінгвістичним, а літературознавчим науковим корпусом (авторська модальність, інтертекст, паратекстуальні сегменти, фразова модальність тощо), що засвідчує появу нових аспектів вивчення розглядуваного явища та потверджує його міжкатегорійний статус.

Отже, у сучасному мовознавстві дедалі більше превалує погляд на модальність як комунікативно-прагматичну суб’єктивно-об’єктивну категорію широкого змістового наповнення, у якій найбезпосередніше взаємодіють семантико-синтаксичний та прагматичний складники реченнєвої структури. З-поміж чинників, які уможливають таке тлумачення, першочергове значення має той, що модальність експлікує суб’єктивний момент висловлення, відбиток елемента

об'єктивної дійсності через призму свідомості мовця [75; 78; 100; 141]. Це дефінування базоване на основних засадах учення Ш. Баллі про об'єктивні та суб'єктивні смисли речення [22], досягненнях модальної логіки [150; 288] та окремих положеннях, запропонованих представниками традиційного напрямку у визначенні й аналізі досліджуваної категорії [63; 272].

Усі описані підходи до тлумачення модальності заслуговують на увагу, оскільки лише всебічний розгляд аналізованого явища уможливило вирішення проблеми класифікації субкатегорійних модальних значень та засобів їх реалізації на мовному рівні.

1.2. Модальність як система субкатегорійних значень

Майже в кожному дослідженні, присвяченому модальності, ідеться про складний, глобальний характер цієї категорії. Водночас автори намагаються все більше її ранжувати, розширюючи межі аналізованого явища та збільшуючи кількість субкатегорійних модальних значень. “Модальність, – говорить чеський лінгвіст П. Адамець, – це поняття досить широке, й незважаючи на те, що можна сформулювати його загальну дефініцію, не можна не бачити, що в неї входять характеристики різні (пор.: ствердження – питання – спонукання; реальність – достовірність – ймовірність – нереальність; ствердження – заперечення; необхідність – можливість – намір тощо)” [2, с. 88]. Багато вчених (І.М. Кобозєва, Сунь Шуфан та ін.), услід за Л.А. Бірюліним і Е.Е. Корді, виділяють шість типів модальності, репрезентованих різними одиницями (лексичними, граматичними, інтонаційними):

1) реалізована за допомогою способових форм і часу дієслова, а також деяких сполучників, часток та інших елементів реченнєвої структури оцінка мовцем змісту висловлення з погляду реальності / ірреальності;

2) виражена модальними дієсловами й іншими модальними словами оцінка ситуації з погляду її можливості, необхідності чи бажаності;

3) оцінка мовцем ступеня його впевненості в достовірності повідомлюваного, яку здатні презентувати

модальні прислівники, вставні слова та складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним;

4) комунікативна установка висловлення, за якою всі речення ранжовані на розповідні, питальні, спонукальні та оптативні. Засоби їхнього вираження різноманітні: морфологічні (спосіб дієслова), синтаксичні (конституція речення), просодичні (інтонація);

5) значення ствердження / заперечення, що відображають характеристику відношень між предметом мовлення й тим, що про нього говорять. Перший член опозиції (ствердження) не маркований, другий – (заперечення) репрезентований граматичними, лексичними та іншими засобами;

б) емоційна та якісна оцінка змісту висловлення, виражена лексично (пор.: *добре, погано, сором, жах*), просодично (окличні речення) тощо [279, с. 67–68].

Функційно-семантична класифікація, безперечно, заслуговує на увагу, оскільки репрезентує контамінацію всіх попередніх диференціацій представниками широкого трактування модальності. Проте, на нашу думку, важко погодитися з деякими її положеннями, зокрема вирізненням “комунікативної, стверджувальної, заперечної модальностей”, поділом аксіологічної модальності на емоційну та якісну, відсутністю маркерів ствердження, недооцінкою модальних спроможностей часток тощо.

Як слушно зауважує О.Л. Доценко, визначення основних категорійних ознак модальності не може проводитися без урахування результатів досліджень модальної логіки, адже модальна структура мовного висловлення формується вже на довербальному етапі, тобто на рівні судження, яке є логічною категорією [100, с. 29]. Сучасна логіка до модальних зараховує алетичні, епістемічні, деонтичні, аксіологічні й темпоральні висловлювання. У межах алетичної модальності розглядають судження дійсності, необхідності та можливості, їх розрізнення детерміноване об'єктивною дійсністю. Епістемічна, або теоретико-пізнавальна, модальність оперує поняттями “впевнений”, “сумнівається”, “заперечує”, “доведено” тощо. Деонтична, або нормативна, модальність має складну розгалужену систему, що охоплює правила гри, закони, звичаї, моральні принципи тощо й послуговується операторами

“заборонено”, “дозволено”, “обов’язково”. Аксіологічна модальність обіймає судження об’єкта пізнання про предмет на основі зіставлення його з іншими за певними відношеннями або порівняння з обраним зразком. Темпоральна модальність вивчає логічні зв’язки часових тверджень, використовуючи поняття “минуле”, “сучасне”, “майбутнє” та “раніше”, “рівночасно”, “пізніше”. Мовознавство не розглядає їх у складі модальних, хоча темпоральність і модальність – взаємопов’язані категорії, які почасти кваліфікують складниками предикативності.

Аналізуючи суб’єктно-предикатну структуру суджень із різними за семантикою операторами, модальна логіка поділяє їх на судження *de re* та судження *de dicto*. Оперуючи *de re* модальністю, ми говоримо, що певний об’єкт повинен мати певні властивості, *de dicto* модальністю – певне судження має бути істинним [292, с. 33–34]. Лінгвісти ж співвідносять першу з об’єктивною модальністю, а другу тлумачать як таку, що реалізується в конструкціях “модус-диктум”, тобто в реченнях з експлікованою суб’єктивною модальністю [71; 100; 125; 208].

Логічні теорії, про які йшлося, справили помітний вплив на лінгвістичне дефінування розглядуваного явища, що виявляється передусім у термінології та зіставленні (а не ототожненні) корелятивних компонентів семантики мовної та логічної модальностей.

Як уже було зазначено, у сучасному мовознавстві модальність традиційно диференціюють на об’єктивну (відношення змісту повідомлення до об’єктивної дійсності) та суб’єктивну (ставлення мовця до повідомлюваного). Дихотомічна природа описуваної категорії спричинила суперечності у її витлумаченні, оскільки більшість лінгвістів розглядають об’єктивну модальність як домінантну, залишаючи поза увагою суб’єктивно-модальні значення та їхні репрезентанти. Ці два аспекти дослідники позначають, здебільшого, як обов’язковий і факультативний [66; 113; 184; 280]. Чеський мовознавець М. Грепл, поділяючи модальність на загальну (основну), волюнтативну та модальність істинності, називає першу конститутивною характеристикою висловлення, а дві останні – неконститутивними (факультативними) [89, с. 277–278]. Окремі вчені небезпідставно вважають суб’єктивно-модальне значення поряд з об’єктивно-модальним облігаторним компонентом,

оскільки воно може бути виражене у висловленні експліцитно чи імпліцитно [100; 125; 165]. Найчастіше прихованою є аксіологічна емоційно-оцінна модальність із контекстуально залежною конотативною семантикою. Наприклад: *Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й світле моє сучасне, що стане теж для них колись минулим ...* (О. Довженко). Лише введення підкресленого речення в контекст дає змогу визначити його суб'єктивно-модальне наповнення.

Об'єктивна (первинна, предикативна, онтологічна, предметна, деонтична) модальність функціонує як протиставлення реального та ірреального значень, що базується на засадах теорії можливих світів (засновник Г. Лейбніц). Згідно з нею існує не лише реальний стан речей, а й “множина інших можливих, відповідно до яких могли б розвиватися події як в майбутньому, так і в минулому” [288, с. 132]. Логіка до ірреально-модальних зараховує судження необхідності та можливості, лінгвістика ж розширює семантичні межі ірреальності, додаючи до названих значення бажальності. На сьогодні не з'ясованим до кінця залишається питання зарахування до складу об'єктивної модальності категорій ствердження / заперечення та комунікативної установки мовлення. Думки лінгвістів щодо цієї проблеми діаметрально протилежні. Одні мовознавці з-поміж об'єктивно-модальних значень, обов'язково наявних у будь-якому реченні як один із конструктивних його елементів, розглядають питальну, стверджувальну, заперечну й спонукальну модальності [276; 286; 301]. Деякі, досліджуючи взаємодію ілокутивної функції висловлення та модальності речення, інтерпретують комунікативну модальність поряд з об'єктивною та суб'єктивною як окремий її різновид, що репрезентує бажання мовця [132, с. 139]. Інші відмежовують категорію настанови від модальності [116; 215], переконливо мотивуючи це тим, що речення одного комунікативного типу насправді можуть мати різні модальні характеристики, і, навпаки, речення, неоднакові за метою спілкування (питальні й розповідні) здатні репрезентувати ідентичні модальні значення, які доволі часто є суб'єктивно-модальними. Наприклад: 1) *Я пишу пісню* (розповідне речення з

об'єктивно-модальним значенням реальності) – *Я написала б пісню* (розповідне речення з об'єктивно-модальним значенням ірреальності); 2) *Доню, принеси, будь ласка, води* – *Чи не принесла б ти, доню, води?* (волітивне суб'єктивно-модальне значення прохання); *Вона, либонь, виконає завдання* – *Вона, либонь, виконає завдання?* (епістемічне суб'єктивно-модальне значення проблематичної достовірності).

В українському мовознавстві існує й інша категорична думка щодо співвідношення означених вище лінгвістичних явищ, згідно з якою модальність як підпорядковану категорії предикативності функційно-комунікативну підкатегорію, що охоплює грамеми реальності, потенційності та ірреальності, доцільно об'єднати з категорією настанови, виводячи за межі модальних суб'єктивні емоційно-оцінні значення [184, с. 302–321]. Нам таке твердження видається дещо сумнівним, оскільки, звертаючи увагу на те, що ці категорії належать до різних рівнів речення – комунікативного та семантичного, і визнаючи суб'єктивний компонент основним, первинним у модальній структурі, вважаємо не виправданим і неможливим його виключення з неї. Отже, модальність і настанова – різнорівневі, тісно пов'язані категорії, значення та засоби вираження яких перебувають у постійній взаємодії, створюючи додаткові модальні відтінки.

Суб'єктивний компонент за своєю природою є складнішим, ніж об'єктивний, тому він не має однозначної інтерпретації в теорії мовної модальності. Крім згаданої вище проблеми його облігаторності / факультативності, актуальним залишається визначення й структурування суб'єктивно-модальних значень та засобів їхньої реалізації. Пріоритетним є так зване вузьке тлумачення, згідно з яким ставлення мовця до змісту повідомлюваного зводиться до епістемічної (персуазивної, ментальної) семантики. Прихильники такого підходу (В.З. Панфілов, Г.В. Колшанський, Г.О. Золотова, І.Р. Федорова та ін.) ідентифікують суб'єктивну модальність з оцінкою ступеня достовірності висловленого, виокремлюючи просту, категоричну та проблематичну достовірність. Проте семантичний обсяг суб'єктивної модальності набагато ширший за семантичний обсяг об'єктивної. Значення, що формують його зміст, неоднорідні, вимагають упорядкування, деякі з-поміж них не мають

безпосереднього зв'язку з граматичною системою. Так, І.А. Нагорний, вивчаючи репрезентанти ментальної семантики, уводить поняття модально-персуазивної кваліфікації, що є сферою перетину різних аспектів співвідношення висловлюваного з дійсністю: логічного (кваліфікація судження як відносно істинного); функційно-семантичного (кваліфікація події щодо достовірності / недостовірності повідомлюваного); ситуативного (кваліфікація мовленнєвої ситуації як такої, що співвідносна з дійсністю); пресупозитивного (кваліфікація передумов як відповідних / невідповідних мовленнєвій ситуації); семантичного (кваліфікація пропозиції щодо істинності / хибності); комунікативно-прагматичного (кваліфікація події з метою мовленнєвого впливу на адресата) [189, с. 384].

Не викликає сумніву думка про те, що епістемічний складник є обов'язковим у значеннєвій структурі розглядової модальності, однак слушним, на наш погляд, є виділення деякими лінгвістами (В.В. Козловський, О.Л. Доценко, В.Г. Гак, Р. Мразек) інших типів її значень. Суб'єктивність висловлення, за визначенням В.Г. Гака, експлікована в трьох формах:

- 1) за характером повідомлення (декларативна чи перформативна модальність);
- 2) за характером знання дійсності (епістемічна модальність: достовірність, ймовірність);
- 3) за характером відношення (деонтична модальність: бажання / небажання, згода / незгода) [75, с. 118].

Р. Мразек поділяє її (суб'єктивну модальність) на дві площини: 1) значення в межах інтенції – необхідності – можливості (волюнтативна модальність); 2) ступінь достовірності повідомлюваного змісту, упевненості мовця в реальності диктального ядра предиката (персуазивна модальність) [187, с. 181].

Прийнятнішою нам видається класифікація О.Л. Доценко. Дослідниця в семантичній структурі суб'єктивної модальності, крім названого епістемічного компонента, виділяє волітивний та аксіологічний. Модальність волевиявлення, зазначає вона, виражає позицію суб'єкта мовлення щодо необхідності чи бажаності встановлення певного об'єктивного зв'язку між суб'єктом та предикатом пропозиції [100, с. 52]. Основними її

значеннями є оптативність і волюнтативність (директивність). Для першого характерна неадресованість бажання та відсутність суб'єкта-виконавця, для другого – адресованість і обов'язкова наявність такого суб'єкта, пор.: *Я готовий повірити в царство небесне, бо не хочу, щоб в землю ішли без сліда, безіменні, святі, незрівнянно чудесні, горді діти землі, вірні діти труда* (В. Симоненко); *Ти, Михайло, – кажу, – хоч би разочок на неї глянув. Бачиш, як вона до тебе світиться* (Гр. Тютюнник). З-поміж оптативних значень вирізняють власне бажання, заклик, побажання, до волюнтативних зараховують розпорядження, прохання, пропозицію, інструкцію, дозвіл, заборону.

Актуальним на сьогодні залишається питання про співвідношення суб'єктивної модальності з категорією оцінки. З одного боку, аксіологічність витлумачують як гіперкатегорію, яка, поглинаючи категорію модальності, об'єднує різнорівневі мовні одиниці, що експлікують позитивне або негативне ставлення до змісту повідомлюваного [263]. З іншого боку, оцінку розглядають як “один із видів модальності, що накладається на дескриптивний зміст висловлення” [71, с. 11] і, виконуючи соціально-прагматичну роль, почасти репрезентує багатоярусні імпліцитні модальні смисли. За визначенням В.М. Телії, аксіологічна модальність – це зв'язок, встановлений між ціннісними орієнтирами продуцента / реципієнта та позначуваною реалією, що характеризується як позитивна або негативна на будь-яких підставах відповідно до нормативних “стандартів буття речей” у певній картині світу [277, с. 22–23]. Дослідники теорії тексту висловлюють припущення, що в основі суб'єктивної модальності лежить філософська категорія оцінки, яка реалізує ставлення мовця до предмета розмови й перебуває в тісному зв'язку з іншими модифікаторами основного смислового навантаження висловлення – емоційністю, експресивністю, стилістичним забарвленням, які, сублімуючись, створюють модально-оцінну рамку речення [234, с. 105]. О.М. Вольф зазначає, що елементами такої рамки, яка не збігається з логіко-семантичною та синтаксичною структурами речення, є суб'єкт і об'єкт, пов'язані аксіологічними предикатами (любити / ненавидіти, гарний / поганий тощо) [71, с. 12]. Принципи взаємодії цих елементів лягли в основу запропонованої Н.Д. Арутюновою класифікації частково-оцінних

значень. Наголошуючи на тому, що оцінка створює особливу, відмінну від природної, таксономію подій, дослідниця диференціює її значення на сім типів:

1) сенсорно-смакові, або гедоністичні (*приємний – неприємний, смачний – несмачний*);

2) психологічні, у яких зроблено крок до раціоналізації, обмірковування мотивів оцінки:

а) інтелектуальні (*цікаво, розумний, банальний*);

б) емоційні (*радісно, весело, сумно, приємно*);

3) естетичні (*прекрасний – бридкий*);

4) етичні (*моральний – аморальний, добрий – поганий*);

5) утилітарні (*корисний – шкідливий, сприятливий – несприятливий*);

б) нормативні (*правильно – неправильно, коректно – некоректно*);

7) телеологічні (*ефективний – неефективний, вдало – невдало*) [17, с. 198–199].

До розряду суб'єктивно-аксіологічних субкатегорійних значень, здатних виконувати функції модальних операторів, лінгвістика зараховує лише раціональну та емоційну оцінки. Щодо визначення статусу останньої серед мовознавців немає одностайності. Одні категорично виводять її за межі модальності [45; 308], інші до кола модальних відносять широкий спектр емоційних реакцій мовця на події, явища довкілля [141; 148; 192], ще інші модальними називають лише структури з вербалізованими у вигляді усвідомлених (логічно опрацьованих) категорій добра і зла (*на щастя, як на зло* тощо) емоційними оцінками [100; 217].

Широке розуміння аксіологічності стало причиною появи терміна “емоційно-експресивна оцінка”. Значення вирішеного терміна, очевидно, знаходиться на периферії категорії модальності, у так званій синкретичній зоні, на її межі з категорією оцінки, бо, як відомо, “чистих”, вільних від міжкатегорійної взаємодії, лінгвістичних явищ взагалі не існує. Експресивність увіходить до семантичної структури модального висловлення як її прагматичний компонент, основне завдання якого – актуалізувати той чи той елемент змісту, спрямувати увагу реципієнта в необхідному напрямку. Деякі дослідники умовно ранжують аксіологічну модальність за ступенем

експресивності на три типи: аксіологічна модальність слабого ступеня, аксіологічна модальність середнього ступеня та аксіологічна модальність інтенсивна. Оцінки слабого ступеня за рівнем категоричності та емоційності наближені до нейтральних, основна їхня особливість – наявність деінтенсифікатора. Для оцінок середнього ступеня характерне зростання ролі емотивного аксіологічного компонента, вони реалізовані, здебільшого, лексичними засобами, наділеними як емоційно-оцінним, так і предметно-логічним значенням. В оцінках інтенсивного ступеня емотивно-експресивний компонент домінує, вони експліковані лексичними засобами з яскраво вираженою емоційною семантикою та почасти підсилені різноманітними інтенсифікаторами, вагоме місце з-поміж яких займають партикули.

За аналогією до логічних лінгвістичні аксіологічні модальні значення поділяють на компаративні (виражені у формулах “краще” / “рівноцінно” / “гірше”) та абсолютні (порівняння не актуалізовано – “добре” / “байдуже” / “погано”), наприклад: *Краще з мудрим загубити, аніж з дурним знайти* (Н. тв.); *Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест* (В. Стус). І раціональна, й емоційно-експресивна оцінка за змістом може бути як позитивною (меліоративною), так і негативною (пейоративною), причому цей зміст часто детермінований контекстом.

Отже, модальність – надзвичайно складна категорія, що належить до тих дискусійних мовознавчих проблем, які на кожному наступному рівні розвитку лінгвістичної думки не тільки не втрачають своєї актуальності, а навпаки, виявляють нові аспекти та грані. Вона охоплює цілий комплекс функційно-семантичних полів із різними відтінками та модифікаціями їхніх значень. Аналізуючи цю категорію, потрібно брати до уваги її універсальність, логіко-граматичну індивідуальність, поліцентричність, багатозначність, функційність, семантико-синтаксичну природу й безперечний зв'язок із формальним та комунікативним рівнями речення.

1.3. Модальні частки в сучасному лінгвістичному витлумаченні

Лінгвістична природа окремих груп службових слів, їхні семантичні межі, особливості реалізації на синтаксичному рівні є актуальними проблемами сучасного мовознавства. Неабияку увагу лінгвістів привертають модальні частки як найменш досліджена лексико-граматична категорія, що займає осібне місце в партикулятивній системі сучасної української мови. Аналіз наукової літератури доводить, що питання про частки загалом і модальні зокрема на сьогодні остаточно не вирішене. Пояснено це передусім особливостями функціонування партикул, а саме: багатозначністю, поліфункційністю, нечіткими семантичними межами, тісним зв'язком із семантико-синтаксичною структурою речення, здатністю утворювати своєрідні партикулятивні комплекси, вступати в омонімічні відношення з іншими граматичними класами (сполучниками, прислівниками, модальними словами тощо).

Частки як невід'ємний складник мовної системи “кидають виклик” багатьом лінгвістичним теоріям і класифікаціям. Для них індиферентними є такі дихотомії, як знак – денотат, синтагматика – парадигматика, частина мови – член речення, повнозначні слова – службові слова тощо. К.С. Акоюн порівнює їх із своєрідними вірусами, що, втручаючись у структуру висловлення, заражують його – створюють навколо нього особливий семантико-прагматичний світ [5, с. 328]. Стосовно наявності або відсутності лексичного значення в часток чи його характеру в мовознавчій традиції можна виокремити кілька поглядів, що водночас відображають історичний розвиток дослідження розглядуваного класу слів.

Наукове відкриття часток як окремого лексико-граматичного розряду пов'язане з ім'ям ученого-славіста, професора Ніжинського історико-філологічного інституту А.В. Добіаша, який сформулював диференційні ознаки часток і прислівників і тим самим установив антиномію між ними [99, с. 512]. Проте це не означає, що до цього моменту вчення про частки взагалі не існувало. Термін “частка” (лат. *particula*) прийшов у вітчизняну лінгвістику з “античної, яка, у свою чергу, перейняла його зі східних граматик (пор. арабськ. *hart* – частка)”

[64, с. 544]. Так, “Грамматика слов’янська” І. Ужевича ілюструє вживання цього терміна на позначення прийменника та спонукальної партикули: “нарѣчія *попанску...*, *похлопску...* образуются при помощи частицы *по* от прилагательного съ окончаніемі на *у*” і далі: “*нехай* – *particula imperativa* (частица побудительная)”. Дослідники фіксують його й у працях Л. Зизанія та М. Смотрицького (“о глаголахъ отрицанія частицу не приемлющихъ”) (див.: [243]).

У відомих українських (О. Павловського, М. Дяченка, О. Партацького, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького та ін.) і російських (О. Востокова, О. Соболевського та ін.) граматиках ХІХ – початку ХХ століття побутувало широке розуміння партикул. До цього класу зараховували всі службові слова, а самі частки доволі часто розглядали у складі інших частин мови. Частки, на думку більшості названих учених, – формально-граматичні “слівця”, що не виражають жодного змісту, а лише відтіняють значення інших слів.

М. Греч, ототожнюючи партикули з прийменниками та прислівниками, виділяє в осібний розряд так звані прислівні частки [90, с. 210]. Відомий мовознавець О.Х. Востоков хоча й називає деякі лексеми частками, проте не робить чіткого відмежування їх від інших частин мови. Наприклад, частки *хіба*, *невже*, *не*, *ні* він зараховує до прислівників, *ось*, *он* – до вигуків, *же*, *адже*, *мов*, *ще* та ін. – до сполучників [72, с. 208–227].

Диференціювавши всі слова на дві найзагальніші категорії – лексичну та формально-граматичну, О.О. Потєбня здійснив семантико-функційний аналіз деяких українських часток, ідентифікувавши їх з прислівниками або вставними модальними словами [221]. Погляд ученого на партикули як елементи аналітичних граматичних форм утілений у сучасній українській морфологічній науці [31; 68].

О.О. Шахматов, поділяючи досліджувані лексеми на дві групи – препозитивні й постпозитивні, розглядав їх як граматичне утворення особливого роду, що займає проміжне місце між службовими словами й морфемами [304, с. 99–100]. Наголошуючи на аморфності часток, повній відсутності в них якої-небудь системи формоутворення чи формозміни, О.М. Пешковський також порівнює партикули з відірваними від основ афіксами, які вільно рухаються поверхнею мови [218]. В

українському мовознавстві термін “частка” на позначення окремої службової частини мови закріплений “Українським правописом” 1926 року.

Як бачимо, семантика модальних часток у системному висвітленні не була предметом уваги лінгвістів старшого покоління. На зв’язок часток із категорією модальності вперше звернув увагу В.В. Виноградов, увівши до складу модальних партикул не лише віддієслівні похідні, а й питальні, окличні, оптативні, порівняльні та інші частки [64, с. 599–610]. Учений запропонував широке й вузьке витлумачення часток. У широкому розумінні партикули, за В.В. Виноградовим, – частки мови, що слугують для вираження граматичних відношень, у вузькому – власне частки, синтаксичні одиниці з великим семантичним обсягом і доволі рухливими лексико-граматичними значеннями. Концепція цього вченого лягла в основу наукових пошуків сучасних дослідників партикулятивної системи мови.

Починаючи з 70-х років минулого століття, частки, що знаходилися на периферії дослідницьких зацікавлень, здобувають гідне місце в лінгвістичних студіях як українських, так і зарубіжних учених [47; 79; 96; 154; 200; 244; 252; 253; 281; 299; 305; 318 та ін.]. Однак проблема категорійного статусу часток узагалі й модальних зокрема так і не вирішена остаточно. Одні мовознавці трактують їх як “граматичні елементи”, значення яких закладене в семантичній структурі речення [305], інші ставлять частки в один ряд зі службовими словами [271], мотивуючи це тим, що вони (частки) не ідентифікуються з поняттями, отже, не мають власного лексичного значення й виконують тільки синтаксичні функції. Деякі дослідники хоч і зараховують партикули до службових слів, але протиставляють їх прийменникам та сполучникам, які є засобом вираження синтаксичних відношень, на тій підставі, що частки, надаючи самостійним словам та реченням додаткових семантичних відтінків або граматичних значень, виконують семантико-граматичну, а не синтаксичну функцію [270].

Відома й така категорична думка, що всі службові слова, зокрема й частки, мають лексичне значення, вони не обмежуються сферою допоміжних засобів мови, а репрезентують певний аспект чи момент активної психічної діяльності людини [86; 160]. Партикули (зокрема вторинні за походженням), на

переконання І.К. Кучеренка, експлікують раціональні, емоційні, вольові реакції мовця, “усвідомлену активність пізнавального процесу”, мають чітко визначену або узагальнену семантику [160, с. 81].

Останнім часом в українському мовознавстві частки кваліфікують як аналітичні синтаксичні морфеми [31; 68], що виконують роль релятивних елементів, функціуючи в комунікативному синтаксисі як засіб структурування комунікативних типів речення та комунікативної актуалізації (функція рематизаторів). Примітно, що прихильники цієї теорії не акцентують увагу на модальній функції часток і, відповідно, не виокремлюють слова (аналітичні синтаксичні морфеми) зі згадуваною семантикою в осібний розряд.

Розвиток теорій дискурсу, функційного синтаксису, семантики, виникнення лінгвістики тексту, теорії пресупозицій, прагматики тощо викликали необхідність по-новому поглянути на природу та особливості функціювання модальних часток. У процесі дослідження їхніх значень лінгвісти послуговуються зовнішніми категоріями. А. Вежбицька, зокрема, пропонує одинадцять різних підходів до з’ясування семантики часток [325]. Аналіз наукових праць останніх десятиліть дає змогу виділити кілька взаємопов’язаних аспектів вивчення партикул, зокрема такі: семантичний, функційний, прагматичний, комунікативний, синтаксичний, текстовий, стилістичний.

Семантичний аспект. Як було зазначено, питання щодо семантики часток у сучасному мовознавстві має неоднозначне, почасти протилежне вирішення. Слушною в цьому зв’язку є позиція О.О. Стародумової. Спираючись на універсальне визначення двобічності мовного знака, дослідниця стверджує, що частка, як і будь-яке слово чи морфема, – значуща, має ідентифікувальну сему, що вирізняє її з-поміж інших однотипних елементів [262, с. 22–23]. Проте варто зауважити, що це значення водночас є граматичним, контекстуально детермінованим, тобто має службовий характер щодо модифікованої часткою одиниці (висловлення, тексту). Отже, семантичний аспект дослідження партикул виявляється невіддільним від **функційного**.

На нашу думку, питання наявності чи відсутності значення в модальних часток, його відносної “самостійності” на сьогодні не є принциповим. Адже як би воно не оцінювалося, очевидно,

що такі одиниці, як *хіба, тільки, авжеж, нехай, невже* та ін., репрезентують різноманітні модальні смисли, пор.: *Навіть Андрій прийшов; Тільки Андрій прийшов; Невже Андрій прийшов?; Так, Андрій прийшов; Хай би Андрій прийшов; Ніби Андрій прийшов*. Індивідуальність партикул особливо відчутна, коли вони функціують як слова-речення, при повторі, як маркери при однорідних членах речення тощо. Актуальнішою видається проблема з'ясування сутності семантики досліджуваного лексико-граматичного розряду, способу її дефінування.

Одним з невирішених аспектів сучасної семантики та лексикографії є полісемантичність часток. Їхнє значення завжди зумовлене конситуацією й занадто рухливе, щоб можна було його ідентифікувати та диференціювати на окремі семми. У зв'язку з цим спостерігаємо суперечливі, не завжди послідовні, діаметрально протилежні кваліфікації партикул: від пошуків “семантичного інваріанта”, що, як правило, виявляється занадто абстрактним і метафоричним, до механічного перерахування ніяким чином не пов'язаних між собою дефініцій. Зауважимо, що поняттями “сема”, “значення” ми оперуємо умовно, оскільки вони стосуються насамперед повнозначних лексем. З огляду на те що партикули не позбавлені семантичної природи, нам видається можливим і доречним закріплення цих термінів за досліджуваним класом слів.

Окремі спроби витлумачення індивідуального значення деяких модальних часток знаходимо в традиційній українській лексикографії, передусім в одинадцятитомному “Словнику української мови”, пор. потрактування семантики партикул “авжеж” [СУМ, т. I, с. 9], “хіба” [СУМ, т. XI, с. 68–69], “тільки” [СУМ, т. X, с. 140] та ін.

Не втратила своєї цінності лінгвістична концепція часток Н.Ю. Шведової [305]. Хоча дослідниця й заперечує можливість приписування частці будь-якого значення, проте не виключає репрезентативної ролі партикул у модальному плані конструкції, індивідуалізує експліковані ними суб'єктивно-модальні значення, що акумулюють “характеристику відношення до повідомлюваного, експресивне вираження тих чи тих емоцій мовця з приводу змісту висловлення” [305, с. 16].

Деякі лінгвісти намагаються дослідити семантику часток із позицій логічного аналізу [25; 44; 152; 281], що дає змогу

залучити до розряду модальних так звані логіко-модальні партикули, які в традиційних класифікаціях іменують як указівні, обмежувальні, підсилювальні тощо. Цей аналіз базований на логічному понятті “сфери дії”, в основі якого – семантика маркованих часткою компонентів.

Інший спосіб значенневої ідентифікації часток, що посів гідне місце в сучасних граматичних ученнях, – пресупозиційний аналіз, підґрунтям якого є протиставлення пропозиційного змісту та “модальної рамки” (А. Вежбицька) висловлення. Його уперше застосував Ч. Філлмор. Дослідник “розділяє значення речення на дві семантично прості пропозиції, одна з яких передає основний інформативний зміст висловлення, а інша експлікує конотативне значення” [11, с. 123], носіями якого є партикули. Пресупозиційний аналіз часток зреалізований здебільшого в працях зарубіжних учених [199; 200; 213; 319; 321 та ін.]. Такий підхід уможлиблює визначення “змісту” не лише логічних слів як репрезентантів об’єктивної частини висловлення, а й суб’єктивно орієнтованих одиниць. У сучасному мовознавстві термін “пресупозиція” вживається щонайменше в п’яти варіантах: семантичні, логічні, прагматичні, синтагматичні, комунікативні пресупозиції. Досліджуючи значення модальних часток, необхідно враховувати передусім семантичні (відображення об’єктивної частини висловлення) і прагматичні (умови ефективності мовленнєвого акту, оцінка мовцем загального фонду знань, особливості його думок, поглядів, інтересів тощо) пресупозиції.

Прагматичний аспект. Індивідуальна специфіка більшості модальних часток пов’язана з їхніми прагматичними властивостями. Т. Ван Дейк з-поміж “індикаторів ілокутивного акту”, тобто мовних засобів, які дають реципієнтові “ключ до визначення ілокутивної сили висловлення”, називає “прагматичні частки”, що “вказують на ставлення мовця до пропозиційного змісту висловлення або адресата спілкування” [58, с. 31].

Для більшості модальних часток як особливих елементів, які “попереджають можливу реакцію мовця”, властива вибіркова поєднуваність з ілокутивними типами висловлень, у формуванні інтенціонального компонента яких вони беруть активну участь. Як слушно зауважує І.М. Кобозєва, ілокутивний потенціал

речення із часткою, як правило, вужчий, ніж потенціал того самого речення без частки, що уможлиблює ідентифікацію модальних партикул з опосередкованими індикаторами ілокутивних функцій [133, с. 54–55].

З огляду на те, що прагматичний компонент є домінантним у структурі модальності, модальні частки постають як репрезентанти прагматичних, тобто співвідносних із конкретним мовленнєвим актом (МА), значень, що дає підстави деяким мовознавцям називати їх **прагмалексемами** [200; 281]. Показовими в цьому плані є частки-оформлювачі питальних речень, які модифікують висловлення семами на зразок “очікування стверджувальної / заперечної відповіді”, “очікування схвалення / незадоволення” тощо. Наприклад: – *Ти хоч умієш веслувати?* (М. Стельмах); *Чи допоможе нам Варшава?* (Ю. Андрухович); *Хіба міг умерти Моцарт? А Мікеланджело чи Петрарка?* (І. Роздобудько); – *Хлопці, як же воно? Ми в себе вдома, а німець пре по самій середині Дніпра, а ми ховаємося?* (П. Загребельний). Тісний зв’язок значення аналізованих лексем з ілокутивною функцією висловлення при правильному його розумінні й використанні є потужним інструментом виявлення “додаткових змістових рядків” [200, с. 139], що їх уносять партикули до семантичної структури речення.

Як бачимо, еволюція назви часток відображає еволюцію сприйняття їх лінгвістами – від маленьких слівечок до актуалізаторів МА, термін же “прагмалексеми” засвідчує, що розглядувані слова не тільки мають своєрідне, детерміноване контекстом значення, а й виділяються серед інших службових класів полісемантичністю та багатофункційністю. Аналіз часток за типами МА у світлі теорії лінгвістичної прагматики (див.: [79]) дає змогу виявити в партикулятивній системі парадигматичні відношення синонімії, омонімії та багатозначності й переконує в тому, що модальні партикули за своїми прагматичними характеристиками – доволі гетерогенний клас слів.

Нещодавно з’явився принципово новий, один із найсучасніших підходів до з’ясування семантичної сутності часток – процедурний, що полягає в презентації значення партикули у вигляді інструкції з проведення деякої операції над іншою частиною висловлення з тим, щоб інтегрувати її в модель світу, яка зосереджена в актуалізованій свідомості мислячого

суб'єкта [137; 27]. Розробкою цього методу займається Лабораторія формальної лінгвістики Університету Paris 7 під керівництвом Д. Пайара. Цінним надбанням згаданої теорії є визначення семантичного інваріанта партикули, який виявляє спроможність до трансформацій у різних контекстах.

Розрізняють три типи модифікацій. Перший тип – внутрішнє варіювання: взаємодія різних компонентів плану змісту слова, що передбачає пріоритетність одного з-поміж них. Другий тип – зовнішнє варіювання: взаємодія елементів конситуації з партикулою і, як результат, трансформація значення останньої. Третій тип варіювання пов'язаний з поняттям “сфери дії” лексеми, що зумовлене передусім закономірностями структури синтаксичної одиниці, порядку слів та актуального членування висловлення. Незважаючи на безперечну наукову вагу описаного методу, опрацьований нами великий за обсягом фактичний матеріал переконує у складності, а подеколи й неможливості встановлення ідентифікувальної семи для деяких партикул, про що йтиме мова в наступних розділах дослідження. До того ж зазначимо, що прихильники процедурного підходу ототожнюють частки з іншими дискурсивними словами (прислівниками, займенниками, модальними словами тощо), що, зі свого боку, дещо нівелює специфічні категорійні ознаки модальних партикул.

Комунікативний аспект. Термін “комунікативний” на сьогодні охоплює доволі широкий спектр дефініцій. Аналіз сучасних лінгвістичних теорій дає змогу виокремити щонайменше 5 опозицій, другим компонентом яких є комунікативний аспект: 1) віртуальний – актуалізований [22]; 2) номінативний – комунікативний [15]; 3) пропозиційний – ілокутивний [210]; 4) статичний – динамічний [34]; 5) структурно-семантичний – комунікативний [66; 254].

Звертаючись до комунікативних функцій часток, важливо розмежовувати значення розгляданого терміна в третій та п'ятій опозиціях. Про комунікативно-прагматичну роль партикул було зазначено вище, у комунікативно-синтаксичній функції вони постають як засіб актуального членування речення. Здатність часток маркувати комунікативно значущі компоненти висловлення стала предметом дослідження українських мовознавців [46; 68; 298]. Так, автори “Теоретичної морфології

української мови”, наголошуючи на суто синтаксичному призначенні “не-частиномовних” партикул і розглядаючи їх як “аналітичні синтаксичні слова-морфеми”, що виконують “роль релятивних елементів”, зводять їхню спеціалізацію лише до двох комунікативних функцій – актуалізаційної та функції оформлювачів комунікативних типів речення за метою висловлювання [68]. Проте нам видається очевидним, що роль тематизаторів і рематизаторів є невіддільною від семантичної структури речення й тісно пов’язаною зі **значенням** конкретних часток як репрезентантів субкатегорійних модальних смислів, контекстуально детермінованим та до певної міри умовним. У цьому зв’язку вважаємо доцільним уведення до складу модальних партикул так званих логіко-модальних часток, про що йтиметься далі.

Релятивністю часток зумовлений **текстовий аспект** їхнього вивчення. Побіжно зупинимося на ньому, оскільки дослідження означених лексем на рівні тексту не є предметом нашої уваги. Якщо розглядати текст як “деяку послідовність пов’язаних між собою відповідно до загального задуму автора речень” [196, с. 6], то частки поряд з іншими індикаторами його єдності функціують як “конектори” [102, с. 125] або “текстові скріпи” [52, с. 358]. Пресупозитивні властивості часток передбачають виконання ними анафоричних та катафоричних функцій, адже майже кожна частка наділена спроможністю відсилати реципієнта до передтексту або – інколи – до післятексту. Наприклад, частка **ось** виконує і анафоричну, і катафоричну роль (див.: [94; 136]), а партикули **же, ж** – показники анафоричного зв’язку (див.: [70; 134]). Досліджувані лексеми в такому разі можна кваліфікувати як сигнал синсемантичності висловлення. Тільки в особливих випадках частка модифікує автосемантичні, контекстуально незалежні одиниці (афоризми, сентенції тощо), напр.: *Після нас хоч потоп; Тільки мертві не повертаються.*

Функція текстової скріпи виявляється в часток на межі двох висловлень, вона є властивою таким лексемам, як **так, адже, ось, тільки, лише, ніби** та ін.: *Ну що ж, епохо, їж мене, висотуй! Лиш вісь земну з орбіти не згвинти* (Л. Костенко); *Заснули. Наче й нема їх у кубельці* (В. Близнець); *А-а, хіба це риба! От колись була риба, щоб ви знали* (О. Довженко). У наведеній позиції

партикули функційно наближені до сполучників, це так звані проміжні транспозити, функційні еквіваленти кон'юнктивів.

Зауважимо, що характерною особливістю більшості модальних часток є те, що вони, крім багатозначності в межах партикулятивної системи, здатні вступати в омонімічні відношення з граматичними класами іншої природи. Транспозиційні процеси здебільшого відбуваються на рівні сполучник – частка, що інколи призводить до хибного розуміння лінгвістичного статусу службових слів у тій чи тій позиції. На наш погляд, основна відмінність між партикулами й однозвучними з ними кон'юнктивами полягає в тому, що сполучники, виконуючи конструктивну роль, репрезентують синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення чи їхніми конденсатами (відокремленими членами речення). Частки ж, реалізуючи семантико-синтаксичні модальні значення, модифікують загальне модальне тло речення або маркують значення окремого його конститuenta. Пор.: *Великі хмари ніколи не бувають поодинокими. Поруч них завше легкі хмаринки, наче пух* (Г. Пагутяк) – *Небо над собором сьогодні було наче блакитніше, ніж завжди* (О. Гончар); *Чи це буде в клініці, чи, може, хтось буде й на дорозі чіплятися...* (Т. Осьмачка) – *Чи ж заволодію я тим, що мені – і мені лиш! – по праву належить?* (О. Ірванець); *В неволі тяжко, хоча й волі, Сказать по правді, не було* (Т. Шевченко) – *Стояти на роздоріжжі, на перехресті вітрів хоча б раз у житті доводиться кожному* (І. Роздобудько).

Складність визначення категорійного статусу подібних однозвучних одиниць зумовлена тим, що частки генетично й функційно пов'язані з іншими класами слів, здебільшого – незмінними одиницями (прислівниками, сполучниками, модальними словами, вигуками), а також з деякими змінними повнозначними частинами мови (займенниковими словами, дієсловами). Парадигматичні зв'язки партикул з означеними лексико-граматичними категоріями в морфологічній системі мови стали предметом дисертаційних досліджень українських учених. Мовознавці розглядають їх на рівні діакронії – перехідність, транспозиція [243] та синхронії – міжчастиномовна омонімія, гібридність [46; 161]. Складні й неоднозначні відношення часток з іншими морфологічними групами ведуть до

зміни кількісного складу перших, відкриваючи кордони для різноманітних партикульованих одиниць.

Синтаксичний аспект. Наявність “синкретичної зони” [21] на межі партикул і кон’юнктивів та невіддільний зв’язок модальних часток із семантичною структурою речення зумовили синтаксичний аспект їхнього вивчення. Дослідницька література фіксує щонайменше три форми участі часток у синтаксичних конструкціях: 1) частка – функційний еквівалент сполучника [232, т. 2]; 2) частка – конкретизатор, уточнювач сполучника [224; 261]; 3) частка – компонент семантичної реалізації структурної схеми простого речення [305; 298]. У світлі проблематики нашого дослідження особливий інтерес викликає третій тип синтаксичної активності партикул як регулярних оформлювачів конструкцій з об’єктивно- та суб’єктивно-модальним значенням. “Функціуючи у складі тієї чи тієї структури, – зазначає Н.Ю. Шведова, – частка виконує в ній роль синтаксичного форманта, що бере участь в утворенні речення або предиката з даним, конкретним модальним значенням” [305, с. 18].

Помітним явищем у дослідженні виявив партикул на рівні “речення-висловлення” є дисертація В.А. Чолкан, у якій частки кваліфіковані як “суб’єктивно-модальні форми”, категорійною ознакою котрих є реалізація трьох типів відношень: 1) змісту речення до дійсності; 2) суб’єкта до предикативної ознаки; 3) мовця до повідомлюваного [298]. Щоправда, дискусійним нам видається ранжування модальності в означеній праці на предикативну, комунікативну й актуалізаційну і, як наслідок, виокремлення з-поміж модальних значень партикул функцій на зразок “суб’єктивно-модальне ускладнення предиката”, “кваліфікація модальності самооцінки”, “актуалізація підмета-суб’єкта” тощо.

Д.Х. Баранник, поділяючи граматичну структуру речення на два рівні – “базово-комунікативний та модифікаційно-супровідний або рівень суб’єктивно-модального та комунікативного природження”, розглядає частки як компоненти інфраструктури висловлення, що “забезпечують йому узгоджену з ситуацією та індивідуально-суб’єктивною настановою мовця інформативну повноцінність” [23, с. 12].

Заслуговують на увагу виділювані деякими мовознавцями синтагматичні властивості модальних часток. Здатність окремих партикул до сполучуваності з певними компонентами семантико-синтаксичної структури речення **умовно** дефінують “дистрибуцією” або “валентністю”. Так, І.М. Богуславський, послуговуючись уже згадуваним логічним поняттям “сфера дії”, указує на дві валентності слова **тільки** – “валентність виділеного об’єкта” та “валентність якості цього об’єкта” [43]. О.О. Стародумова потрактовує їх як “правобічний” і “лівобічний” компоненти. Правобічний компонент – маркована часткою синтаксема, лівобічний (фоновий) – синтаксичний сегмент, співвідносний правобічному компонентові. Заповнювачами першої виокремленої позицій можуть бути (1) предикат, (2) не-предикат, (3) ціла пропозиція, утілена в предикативній одиниці (висловленні чи його частині), а другої – (1) предикат або (2) предикативна одиниця [262, с. 59–69]. Пор.: (1) *Аж одного разу, коли вже копали городи, бачить Ганка, що її город **наче поменшав*** (Є. Гуцало); (2) *За метрикою Левко Хоробрий, а походженням **нібито з мудреців вавілонських**, хоч і не має на те якихось незаперечних доказів* (В. Земляк); (3) *Ну, хитрував, лестив, лукавив... Чого добивсь? **Лиш уплямив себе!*** (Л. Костенко) – виділені правобічні компоненти; (1) *Чула немов павутиння на всьому тілі од гарячого погляду чорних очей, од блиску зубів в пожадливо відкритому роті* (М. Коцюбинський); (2) *І коли заходив у річку, **цмулив ранішню воду, теж було видно: думає. Навіть з водою на губі серйозно міркує*** (В. Близнець) – виділений лівобічний компонент.

Партикули, отже, перебувають у відношенні значеннєвої сумісності з репрезентантами конститутивних позицій, що суттєво вирізняє їх з-поміж інших “граматичних” класів слів. Принагідно зауважимо, що специфічною ознакою деяких модальних часток є вибірковість у поєднанні з синтаксемами певної семантики. Так, порівняльно-гіпотетичні частки, обіймаючи здебільшого припредикатну позицію й впливаючи на модальну структуру ядерного члена речення, маркують загальний модальний план висловлення значеннями умовності, уявності, сумніву, невпевненості, подібності, гіпотетичності тощо. Важливо наголосити, що семантика вершинного компонента в таких реченнях доволі часто репрезентована предикатами стану,

які вказують на змінну, тимчасову характеристику предмета, напр.: – *Немов заснула: лице таке ясне та біле, їй-бо, не брешу* (М. Куліш); *В голові йому немов світало* (М. Коцюбинський); *...Життя людського здебільшого вистачає лише, щоб чогось навчитися. А завершувати вже мовби й нема часу* (О. Гончар).

Стилістичний аспект. Стилістичні параметри часток не були предметом спеціальних досліджень. Загальновизнаним є факт, що партикули володіють значним емоційно-експресивним потенціалом, а емоційно-експресивна оцінка, як було зазначено вище, є субкатегорійним значенням суб'єктивно-аксіологічної модальності. Усі наявні протиставлення мовних форм, стилів та підстилів відкривають потужні можливості для з'ясування особливостей функціонування модальних часток.

Вивчення часток у стилістичному аспекті, на нашу думку, повинно проводитися за певними напрямками на основі таких опозицій як 1) усне мовлення – писемне мовлення, 2) діалогічне мовлення – монологічне мовлення, 3) описові стилі мови – експресивні стилі мовлення; 4) протиставлення в межах функціональних стилів та підстилів тощо.

Первинне функційне середовище часток у найзагальнішому вигляді можна окреслити як розмовне мовлення, передусім у його усній формі, а ще вужче – усний діалог (див.: [13]). Тому використання їх (часток) у різних типах писемного мовлення пояснюють здебільшого виявом “розмовності”. Партикули в такому разі характеризують як засіб, що створює ефект невимушеності, ненавмисності. Урахування лише цієї стилістичної ознаки розглядуваних слів уможливило аргументацію переважного вживання їх у публіцистичних жанрах, художній літературі, навіть у деяких різновидах наукового (науково-популярного) стилю. Проте, на наш погляд, частка в тексті – не завжди лише прояв розмовності. Зважаючи на неоднорідність партикулятивної системи, полісемантичність, поліфункційність її одиниць, необхідно в кожному конкретному випадку виважено підходити до характеристики стилістичних параметрів часток, ураховуючи такі поняття, як “контекст”, “експресивність”, “конотація”, “стилістична метафора”, “суб'єктивна стилістема” тощо (див. для прикладу: [177]).

Як бачимо, аспекти дослідження часток узагалі та модальних зокрема багато в чому корелюють із напрямками і

способами потрактування модальності. Беручи до уваги усе зазначене вище, вважаємо, що розгляд модальних партикул неможливий без залучення результатів досліджень теорії модальності, реалізаторами субкатегорійних значень якої вони є. Оскільки модальність останнім часом витлумачують як універсальну логіко-граматичну категорію широкого семантичного діапазону, у якій “найбезпосередніше взаємодіють прагматичний, семантичний і синтаксичний аспекти висловлення, однак домінує прагматичний” [100, с. 5], то частки постають як кваліфікатори або модифікатори об’єктивно-суб’єктивного змісту висловлення, що сукупно з іншими засобами (парентетичні внесення, редуплікація, порядок слів, семантика предиката, конотативні елементи тощо) формують модально-оцінну рамку речення. Як слушно зауважує І.О. Нагорний, структурна факультативність, граматикалізація значення частки зовсім не заважають цьому службовому слову бути синтаксично і прагматично містким, виконувати в реченні-висловленні цілий комплекс різноаспектних функцій [190, с. 105]. Актуалізований у комунікативному процесі клас слів, що за частотністю вживання займає одне з перших місць у повсякденному спілкуванні, здатний функціонувати як реалізатор облігаторних у плані прагматики смислів на семантичному рівні речення. Модальні партикули – інструмент кваліфікації авторського відношення до мовленого, фіксатори точки зору кваліфікувального суб’єкта.

Дослідження висловлень з частками переконує в тому, що модальні партикули хоча й не належать до пропозитивно-значущих елементів реченнєвої структури, однак беруть активну участь в уточненні, а іноді – й формуванні її семантики, у результаті чого відчутно трансформують змістове поле речення модальними характеристиками, виконуючи роль семантично обов’язкових компонентів. Пор.: *Невже так буде вічно, думаю я, невже я не вигадую чогось іншого?..* (І. Роздобудько) – *Так буде вічно, думаю я, я не вигадую чогось іншого?..*; *Чи вони знали, що я не такий, як вони?* (М. Вінграновський) – *Вони знали, що я не такий, як вони?;* *Хай станцює та жінка так, як ти кажеш!* (Н. Зборовська) – *Станцює та жінка так, як ти кажеш;* *Немов зараз бачу: одчинене вікно, вітрилом напнулась серпанкова завіса* (М. Куліш) – *Зараз бачу: одчинене вікно, вітрилом напнулась серпанкова завіса; Кохання не має мети, не має напрямку, воно*

ніби безглузде, і в цьому його найвищий сенс, бо воно огортає тебе, обіймає і перетворює (Ю. Покальчук) – *Кохання не має мети, не має напрямку, воно безглузде, і в цьому його найвищий сенс, бо воно огортає тебе, обіймає і перетворює.* Отже, частки реалізують об'єктивно-модальні (реальність / ірреальність) та суб'єктивно-модальні (проблематична достовірність, волонтеративність, емоційна аксіологічність тощо) субкатегорійні значення, причому експліковані ними модусні смисли почасти проникають у диктумну частину висловлення, ускладнюючи її значеннєву структуру. Особливо показовими в цьому зв'язку є порівняльно-гіпотетичні частки як маркери епітемічно-модального значення проблематичної достовірності та видільні партикули як увиразнювачі, модифікатори модального змісту речення, про що йтиме мова в наступних розділах дослідження.

1.4. Класифікація модальних часток

Проблема семантико-функційної класифікації часток узагалі й модальних зокрема здобула належне висвітлення в працях багатьох мовознавців, проте однозначного вирішення вона так і не знайшла. Пов'язано це з тим, що партикули – неоднорідний за своїм складом клас слів, який розпадається на різні, а подеколи й протилежні функційні категорії. Це, зі свого боку, дає підстави деяким мовознавцям вважати умовною загальною назву досліджуваної лексико-граматичної групи [183, с. 105]. До того ж наявні в партикулятивній системі сучасної української мови уже згадувані явища багатозначності, омонімії, поліфункційності тощо не сприяють єдиній, чіткій диференціації часток.

Як окреме функційне угруповання модальні партикули вперше виділені в класифікації В.В. Виноградова, що на довгий час усталилася й у вітчизняній лінгвістиці. Узявши за основу семантико-синтаксичний принцип і наголошуючи на зв'язку з категорією модальності майже всіх розрядів часток, учений ранжував їх на вісім груп: 1) підсилювально-обмежувальні (видільні); 2) приєднувальні; 3) означальні; 4) вказівні; 5) неозначені; 6) кількісні; 7) заперечні; 8) модально-придієслівні. До складу останніх дослідник зараховував питальні (**чи, хіба, невже**), оклично-питальні (**що за**), частки, що виражають

недовіру до чужого мовлення (**наче, ніби**), переповідні частки (**мов, мовляв**) та “інші типи модальних часток” [64, с. 546], що відкрило перед дослідниками потенційні можливості для розширення структури означеної лексико-граматичної категорії.

Так, автори академічного видання “Сучасна українська літературна мова : Морфологія”, потрактовуючи частки як “неповнозначні незмінні слова, що виконують **модальну** [виділення наше] роль у складі слова або речення”, виокремлюють з-поміж інших фразових (питальних, оклично-підсилювальних, стверджувальних, заперечних тощо) власне-модальні партикули, “що вносять у висловлення певний емоційно-оціночний момент, найчастіше сумнів щодо вірогідності повідомлюваного (1) або, навпаки, тверду впевненість у важливості чи винятковості повідомлюваного (2)”:
 1) **мов, мовляв, мабуть, ледве чи, наче, ніби, мовби, навряд, навряд чи**; 2) **ба, ой, ну (ну й)** [270, с. 502–510]. Щоправда, з виокремленням другої групи власне-модальних часток як репрезентантів епістемічно-модального значення категоричної достовірності погодитися важко. На нашу думку, згадані лексеми в наведених мовознавцями реченнях реалізують емоційно-оцінні значення аксіологічної модальності, пор.: *Цить, Берчихо! – Ба не буду мовчати!* (М. Коцюбинський) – незадоволення, гнів; *Марфа. Ну й кинув же ти, Кузьма, із серцем кинув – Тепер уже ніхто склеїти не зможе* (О. Корнійчук) – захоплення.

Дещо вдалішою, але не позбавленою суперечностей видається нам класифікація модальних часток, подана в “Русской грамматике – 80”. У цій праці розглядані партикули на основі презентованих ними значень у найзагальнішому вигляді об’єднано в такі групи:

1) частки, що експлікують емоційні та інші оцінки, безпосередні реакції мовця – підсилюють, акцентують повідомлення; виражають якісні характеристики; згоду / незгоду; попередження, погрозу; побоювання; пропозицію; сумнів, невпевненість, невизначеність ставлення; здивування тощо;

2) частки, що виражають різні форми волевиявлення – заклик до згоди, до очікування; прохання дати змогу зробити щось; рішучість;

3) частки, що встановлюють різноманітні зв’язки відношення змісту висловлення до його джерела, інших частин

повідомлення, подій і фактів – відповідність або невідповідність очікуваному; зв'язок із відомим; перевага чогось над чимось; своєчасність; винятковість; зумовленість або незумовленість; протиставлення; допустове відмежування [232, т. 1, с. 727–729].

Привертають увагу припущення щодо модальної забарвленості часток загалом, про обов'язкову наявність у їхній семантиці суб'єктивного начала, можливість ускладнення його об'єктивним відношенням до дійсності. Попри деяку відірваність від теорії модальності та системи її субкатегорійних значень, запропонована диференціація часток чи не вперше вводить до складу “сем”, що вони реалізують, прагматично орієнтовані смисли (третья група).

Спробою поєднати принципи ранжування модальних часток із результатами досліджень лінгвістичної модальності позначена праця К.С. Симонової [243]. Розглядаючи модальні партикули сучасної української мови в діяхронному аспекті, учена поділяє їх на три групи: 1) частки для вираження об'єктивно-модальних значень: стверджувальні, заперечні, питальні; 2) частки для вираження суб'єктивно-модальних значень: переповідні, порівняльно-гіпотетичні, ймовірнісні; 3) частки для вираження волевиявлення мовця (спонукально-оптативні) [243, с. 7]. Попри зовнішню стрункність і безперечну наукову вагу, така диференціація не позбавлена дискусійних моментів. Зважаючи на поліфункційність досліджуваних лексем, що виявляється у здатності частки експлікувати кілька різних об'єктивно- та суб'єктивно-модальних значень (напр., властивість питальних часток реалізувати епістемічно-модальне значення проблематичної достовірності, оптативних – ірреальне об'єктивно-модальне значення бажальності тощо), тенденцію до розширення структури субкатегорійних модальних значень, сумнівним видається чітке розмежування аналізованого класу слів на репрезентанти суб'єктивної та об'єктивної модальності, винесення спонукально-оптативних часток за межі реалізаторів суб'єктивно-модальних значень, неврахування модального потенціалу вказівних, видільних та означальних партикул тощо.

Розглядаючи з-поміж трансльованих модальними частками значень функцію “підсилення, категоричного увиразнення, спеціального виділення цілого повідомлення або окремих його частин”, автори підручника “Сучасна українська літературна

мова” до її репрезентантів зараховують видільні, означальні, обмежувальні партикули (*аж, все, таки, ще, же, якраз, тобі, собі* тощо), залишаючи поза межами вирізної групи дейктичні лексеми на зразок *ось, онде, ген, от, воно* [271, с. 426–427]. Суперечливим також, на наш погляд, є введення до складу аналізованих лексем модальних синтаксем (І.Р. Вихованець) на позначення зв'язку повідомлення з його джерелом (про розрізнення модальних часток та модальних слів див.: [53; 246]). Порівняємо наведені в означеній праці приклади: *Він сяде в човен і навстріч долине Крізь ночі тьму і вітру тьму густу. Щоб слух не йшов, що, мов, Матвій Долина Варив десь юшку, був не на посту* (А. Малишко); *Не встигла ще й поснідати, прибігла сторожова дівчина: Докія Петрівна послала, мовляв, діло якесь є* (А. Головка).

Заслуговують на увагу класифікації партикул, в основі яких – синтаксичний критерій. На функційних засадах будує свою концепцію В.А. Чолкан. Зараховуючи до модальних усі без винятку фразові частки, дослідниця диференціює їх на три розряди: 1) модальні кваліфікатори, призначення яких – “утворювати модальну рамку усього речення (вносити модальні відтінки в загальний зміст висловлення), тобто брати участь у передачі комунікативної модальності”; 2) модальні модифікатори, що “виражають суб’єктивну модальність предиката, тобто відношення між суб’єктом та предикативною ознакою”; 3) модальні актуалізатори, завдання яких – виражати модальні відтінки значень окремих компонентів висловлення, не змінюючи загальної модальності речення [298]. Беручи за основу синтагматичні властивості партикул, їхні вияви в різних типах контексту, комунікативно-прагматичні та комунікативно-синтаксичні функції, О.О. Стародумова поділяє частки на двовалентні акцентувальні, двовалентні власне релятивні та одновалентні [262].

Як бачимо, питання щодо диференціації модальних часток залишається складним і дискусійним. Дослідники сходяться на тому, що ядро аналізованого класу становлять лексеми на позначення епістемічно-модального відношення мовця до висловленого з приводу його достовірності / проблематичної достовірності / недостовірності, зокрема порівняльно-гіпотетичні частки на зразок *ніби, наче, чи не, навряд чи* тощо.

Розширення меж категорії модальності, актуалізація комунікативно-прагматичного та функційно-семантичного аспектів дослідження її значень викликають потребу в зміні складу модальних партикул, що передбачає зростання їхніх функційних спроможностей. Це стосується питальних, спонукальних, стверджувальних, заперечних, вказівних, актуалізаційних та інших часток. Важко не погодитися з твердженням А.А. Мецлера про причетність до категорії модальності всіх видів і підвидів часток і водночас про доцільність виокремлення в самостійний розряд часток модальних [181, с. 64], проте необхідно зауважити, що ці розряди слів знаходяться на периферії реалізаторів субкатегорійних модальних значень. Так, диференційні для вказівних часток аксіологічно-модальні значення (семи другого порядку) осуду, несхвалення тощо виявляють свою специфіку на тлі інтегрувального значення (семи першого порядку) – дейктичної ідентифікації (предмета, місця, часу, ситуації загалом): – *Ось вони!* – мирно відповідає сусід; – *раз вам треба, дітки, беріть! Хіба я не даю?* (В. Барка); *Ось так я вперше побачив зблизька більшовизм* (І. Багрянний); *А он стоять особи урядові, щоб тут же й смерть засвідчити судові* (Л. Костенко). Вказівне значення виділених слів певним чином змінюється, метафоризується, підсилюючи емоційно-експресивне забарвлення всього висловлення. Отже, видільні, вказівні, означальні партикули – це сигнали важливості того, про що повідомлено, один із способів автора висловлення продемонструвати свою небайдужість до того, що відбувається.

Відзначаючи багатозначність і поліфункційність логіко-модальних часток, мовознавці-германісти описують їхню семантику як експліцитні смисли, спираючись при цьому на поняття пресупозиції, “заднього плану” тощо [226; 281].

Застосовуючи “атомний” метод дослідження партикул у порівняльно-типологічному аспекті, учені доходять висновку, що частка – універсальний засіб вираження модусних компонентів висловлення, який транслює додаткову інформацію, у край необхідну для формування модальної рамки речення. Наприклад, залучення до аналізу досліджуваних слів концептуального апарату лінгвістичної прагматики дало підстави А.М. Баранову й І.М. Кобозевій виявити прагматичні функції частки **а** та

розглянути її на одному рівні з такими модальними частками, як **ну, так** [25]: *А ти й тепер не ймеш мені ще віри?* (І. Карпенко-Карий); *А скільки в тобі зосталось?* (О. Гончар); – *А я вам, Зіно, що я вам говорила?* (М. Вінграновський). Нагадаємо, що дослідники теорії тексту дефінують названі та інші партикули як дискурсивні слова (або маркери), що відображають відношення між елементами структури дискурсу – “комунікативної ситуації, до складу якої входять свідомість комунікантів і створюваний у процесі спілкування текст” [128, с. 292]. Методика фіксації ілюктивної сили висловлення дала змогу вченим з’ясувати безпосередній вклад семантики частки в його зміст. Проте не варто забувати, що розглядувані слова передають інформацію модально-прагматичного, а не денотативного чи сигніфікативного характеру.

Послугуючись традиційною термінологією, беручи до уваги еволюцію поглядів на модальність і лінгвістичну природу часток, наявність у партикул ідентифікувальних та диференційних сем, особливості репрезентації ними того чи того субкатегорійного модального значення, пропонуємо класифікувати модальні частки на дві групи: 1) власне-модальні (модальні кваліфікатори); 2) невласне-модальні, або логіко-модальні (модальні модифікатори). Для першої групи модальне значення є кваліфікативним. Ідентифікувальна сема (сема першого порядку) партикул цього розряду виявляється в субкатегорійному об’єктивно- чи суб’єктивно-модальному значенні. Для другої групи кваліфікативними є не модальні, а логічні значення (дейктичне, означальне, видільне тощо), які зазнають у певному контекстному оточенні модифікацій і можуть трансформуватися в субкатегорійні модальні значення, що для цього розряду є диференційними (семами другого порядку).

Ядро власне-модальних часток становлять порівняльно-гіпотетичні партикули (**наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, буцім, буцімби, буцімто, чи не, чи й не, чи й, десь**) як репрезентанти епістемічно-модального субкатегорійного значення проблематичної достовірності. Периферію цього розряду утворюють стверджувальні (**так, атож, аякже, еге, ага, угу**), заперечні (**не, ні, ані**), питальні (**чи, хіба, невже, га, ну, що за, що то за, а коли б** тощо) та спонукально-оптативні, волітивні,

(хай, нехай, дай, давай, б (би), аби, щоб, хоч би, коли б, якби, бодай) частки, що є реалізаторами різноманітних об'єктивно- та суб'єктивно-модальних значень – реальності / ірреальності, категоричної достовірності, емоційно-оцінних аксіологічних, волонтеративних і оптативних тощо.

Розряд логіко-модальних часток формують вказівні (**ось, от, то, оце, це, он, онде, ген, ото**) та видільні (**тільки, лише, лиш (лишень), хоч, хоча б, аж, же (ж), -таки, саме, якраз, собі, тобі, воно** тощо) партикули, що знаходяться на периферії репрезентантів модальності. Ідентифікувальна для розгляданого угруповання акцентувальна сема, детермінуючись контекстом, зазнає ускладнень різноманітними модальними характеристиками, що дає змогу говорити про наявність так званих відтінків модальних значень. Експлікуючи прагматично облігаторні смисли, аналізовані частки модифікують цими відтінками семантичну структуру речення, зокрема її модальний складник. Уважаємо недоцільним виділення в окремий розряд емоційно-експресивних часток, оскільки лексемам будь-якої серед названих груп властиво набувати в певному контекстному оточенні виразного конотативного забарвлення.

Усвідомлюючи, що запропонований варіант ранжування модальних часток не є остаточним, позбавленим суперечностей і дискусійних моментів, зважаючи на складність, а подеколи й неможливість виділення ідентифікувальних та диференційних сем партикул, і, як наслідок, належність однієї й тієї ж лексеми до різних розрядів, наголошуємо на умовності такої класифікації та можливості її удосконалення в подальших наукових розвідках.

Неоднорідність партикулятивної системи сучасної української мови вимагає залучення до розгляду виокремлених розрядів усіх зазначених вище аспектів вивчення часток, один з-поміж яких у кожному конкретному разі стає визначальним, що й буде проілюстровано в наступних розділах нашого дослідження.

Висновки до розділу 1

Вивчення модальних партикул як реалізаторів субкатегорійних модальних значень неможливе без залучення результатів досліджень лінгвістичної модальності. У сучасному мовознавстві виділяємо цілий комплекс напрямків, кожен з яких пропонує своє тлумачення її категорійного статусу та визначення семантичних меж. Учені розглядають модальність у логічному, семантичному, логіко-граматичному, функційному, семантико-синтаксичному, дискурсивному планах. Більшість із них доходить висновку, що це універсальна логіко-граматична категорія широкого змістового наповнення, у якій найбезпосередніше взаємодіють семантико-синтаксичний та прагматичний аспекти речення-висловлення.

Коло субкатегорійних модальних значень охоплює дві нерозривно пов'язані між собою групи: 1) об'єктивно-модальні значення реальності й ірреальності (можливості, бажальності, необхідності), що відображають зв'язок змісту висловлення й позамовної дійсності; 2) суб'єктивно-модальні значення, що відбивають характер ставлення мовця до змісту повідомлення а) з точки зору його обізнаності в достовірності висловленого – епістемічна суб'єктивна модальність, б) з погляду необхідності чи бажаності реалізації змісту повідомлення – волітивна суб'єктивна модальність, в) стосовно відповідності певним стереотипам – аксіологічна суб'єктивна модальність.

Комунікативно-прагматичний підхід до визначення модальності як антропоєгоцентричної суб'єктивно-об'єктивної категорії широкого семантичного діапазону, що охоплює когнітивно-епістемічні, емоційно-експресивні та оцінно-аксіологічні складники, розгляд часток як маркерів субкатегорійних модальних значень, модифікаторів семантичної структури речення, актуалізаторів її окремих конституентів, наявність у партикулятивній системі сучасної української мови явищ омонімії, антонімії, багатозначності тощо уможлиблює трактування партикул як таких, що не позбавлені семантичної природи, яка виявляє себе в певному контекстно-ситуативному оточенні. Їхні семантико-функційні властивості – одна з нелегких

і дискусійних проблем сучасної лінгвістики, що потребує ґрунтовного вивчення.

Для класу часток до цього часу не визначена категорійна семантична ознака, за якою їх можна було б схарактеризувати як частину мови загалом, хоча очевидно, що репрезентовані ними смисли здебільшого входять у модус речення, тобто в орієнтовану на суб'єкт мовлення частину зосередженої у висловленні інформації.

Усвідомлення модальних партикул як семантико-функційного класу, репрезентованого великою кількістю лексем, що межують з іншими лексико-граматичними розрядами слів, засвідчує необхідність різноаспектного підходу до їхнього вивчення і, як наслідок, неминучість пошуків усіх параметрів розгляду модальних часток та встановлення системи цих параметрів. Виокремлюємо кілька нерозривно пов'язаних між собою аспектів дослідження розглядуваної лексико-граматичної групи: семантичний, функційний, прагматичний, комунікативний, текстовий, синтаксичний, стилістичний.

Виявити функційні можливості кожної модальної частки можна лише внаслідок її всебічного дослідження, а передусім – на основі семантичної специфікації. Аналізовані слова як функційно й прагматично орієнтовані елементи реалізують себе лише на рівні речення-висловлення, що дає підставу говорити про наявність у них особливої синтаксичної семантики.

Ураховуючи семантико-функційні характеристики модальних часток, пропонуємо їх об'єднати в два розряди: 1) власне-модальні (модальні кваліфікатори), для яких модальне значення є первинним, ідентифікувальним, і 2) невластне-модальні, або логіко-модальні (модальні модифікатори), для яких модальне значення є вторинним, диференційним. Зважаючи на поліфункційність та полісемантичність часток, не заперечуємо можливості повторюваності однієї й тієї ж лексеми в різних угрупованнях та наголошуємо на умовності такої диференціації, необхідності її аргументування й підтвердження фактичним матеріалом, що й буде зроблено в наступних розділах монографії.

РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ВЛАСНЕ-МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК

2.1. Порівняльно-гіпотетичні частки – ядро власне- модальних партикул

Центральне місце в системі власне-модальних партикул посідають порівняльно-гіпотетичні частки, дослідження яких є актуальною проблемою сучасної граматичної науки. Ця проблема полягає в необхідності розв'язання передусім таких питань, як лінгвістичний статус порівняльно-гіпотетичних часток, відмежування їх від омонімічних слів інших груп (сполучників, модальних слів тощо), окреслення функційно-семантичних параметрів означених лексичних одиниць, зокрема аналіз їхньої ролі у формуванні значенневої структури речення.

Семантика речення охоплює дві сфери значень – диктумну, що стосується інформації про світ та його пізнання, і модусну, яка містить інтерпретації суб'єктом думки об'єктивного змісту речення, різноманітні оцінки мовця, його почуття і волевиявлення [66, с. 117]. Модальність як кваліфікативна модусна категорія широкого семантичного діапазону обіймає два глобальні змістові рівні, властиві кожному реченню: об'єктивний як відображення дійсності та суб'єктивний як віддзеркалення ставлення суб'єкта, що мислить, до цієї дійсності. Ядерну позицію в полі суб'єктивної модальності займає виділюваний практично усіма дослідниками епістемічний її складник, в основу якого покладено протиставлення за шкалою “проста достовірність – категорична достовірність – проблематична достовірність”. Нейтральна достовірність (проста) передбачає констатацію факту, явища, події тощо, категорична репрезентує посилену (акцентовану) впевненість мовця в достовірності повідомлюваного, проблематична (недостовірність, ймовірність)

орієнтована на окреслення різного ступеня ймовірності здійснюваності факту, явища, події тощо з погляду мовця та базована на недостатній обізнаності суб'єкта мовлення чи авторському припущенні. Проблематична достовірність – одне з найважливіших суб'єктивно-модальних значень, що бере участь у формуванні загальної предикативної семантики, а на понятійному рівні корелює з категорією персуазивності, до плану змісту якої виходить вказівка на рівень упевненості / невпевненості у вірогідності повідомлюваної інформації. Завжди формально експлікована невпевненість спрямована або на зняття з мовця відповідальності за висловлення не зовсім правдивої інформації, або на уникнення категоричності.

Порівняльно-гіпотетичні частки вирізняються з-поміж реалізаторів епістемічно-модального значення проблематичної достовірності специфічними, властивими лише їм функційно-семантичними ознаками. Це своєрідні дейктичні знаки, з допомогою яких мовець здійснює “прив'язку” свого висловлення до ситуації за координатами “я – тут – зараз”. Характерно, що у реченні з означеними партикулами об'єктивний і суб'єктивний плани змісту наближені один до одного, являють собою синтез двох єдностей. Диктум із допомогою порівняльно-гіпотетичної частки ніби притягується до модусу, унаслідок чого суб'єктивно-модальні значення проникають у пропозиційну частину речення, ускладнюючи її змістову структуру.

До окресленого угруповання належать лексеми **наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, буцім, буцімби, буцімто, чи не, чи й не, чи й, десь**. Л.О. Кадомцева до названих додає частки **ледве чи (не), наврод (чи), либонь** [270, с. 135], які, витворившись шляхом трансформації віддієслівних та відадвербіальних модальних слів, знаходяться на периферії партикулятивної системи сучасної української літературної мови.

Класифікаційний статус порівняльно-гіпотетичних часток до цього часу залишається остаточно не з'ясованим. Дискусійним є навіть термінологічне їхнє дефінування. Одні вчені трактують розглядувані партикули як “власне модальні” [270, с. 503], інші інтерпретують їх як “модально-порівняльні частки” [24, с. 13]. Прихильники синтаксичного підходу застосовують дефініцію “суб'єктивно-модальні форми” [254; 298]. Автори “Теоретичної

морфології української мови”, витлумачуючи частки як аналітичні синтаксичні морфеми, що “функціонують у сфері комунікативного синтаксису як засоби вирізнення теми та реми під час актуального членування речення, а також як засоби створення різних комунікативних типів речення за метою висловлювання” [68, с. 329], узагалі не вводять досліджуване угруповання слів до складу партикул, розглядаючи його з-поміж сполучників підрядності – виразників “порівняльних семантико-синтаксичних відношень з відтінком непевності, сумніву щодо вірогідності чого-небудь або подібності до когось, чогось” (**наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, буцім, буцімто**) [83, с. 121], модальних прислівників – еквівалентів дієслівних присудків на рівні гіпотетичної модальності (**либонь, навряд, ледве чи**) [68, с. 308], неозначених займенникових прислівників, що вказують на чітко не окреслену ознаку ознак, місце, час, причину тощо (**десь**) [68, с. 210]. Принагідно зауважимо, що дослідницька література пропонує доволі широкий спектр дефініцій для постульованої розгляданими партикулами модальної семантики, зокрема такі: “гіпотетична модальність” [101], “порівняльна модальність” [225], “модальність позірності” [17], “модальність вірогідності” [41], “переповідність” [112], “модальність сумнівної оцінки” [240] та ін., що спричинило диференціацію окремими вченими цих часток на 1) власне-гіпотетичні, сумнівно-гіпотетичні, порівняльно-гіпотетичні, питально-гіпотетичні, евіденційно-гіпотетичні [190], 2) власне-гіпотетичні, порівняльно-гіпотетичні, питально-гіпотетичні, переповідні [79], 3) частки, що містять вказівку на передачу чужого висловлення, порівняльно-гіпотетичні, ймовірнісні [243]. Таку розбіжність у поглядах мовознавців можна пояснити, на нашу думку, неоднаковістю підходів до тлумачення епістемічних суб’єктивно-модальних значень, функційно-семантичною неоднорідністю модальних часток загалом і порівняльно-гіпотетичних зокрема, полюси якої межують із граматичними класами іншої природи (сполучниками, модальними прислівниками, модальними словами тощо). Це ще раз переконує в необхідності дослідження й систематизації функційно-модальних виявів описуваних слів на сучасному мовному тлі.

Найпродуктивнішими, інваріантними з-поміж порівняльно-гіпотетичних часток є так звані “відсполучникові” частки **наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито**: *Багато було різних гріхів, але ніхто їх чомусь **наче** і не боявся* (О. Довженко); *А дзвоники на дзвіниці так перебамкують, що аж нетвердо стояти; і сонцю **мовби** діла нема до тих тернових хусток та чорних пальт і чобіт, – одно його видивляється та пропалює, та в сором спекотний вкидає; аж їм знаття вже про все* (В. Медвідь); *Я **ніби** стою на височезній горі, й біля ніг моїх – хмари й земля* (В. Підмогильний); – ...*Ой, Христіно, мене вже беруть гуси! Ой, несуть! Ой, вставай! Ой, прощавай! (**Неначе** й справді її несуть гуси)* (М. Куліш); *Доц пиріщив **начебто** влітку: складав потоки води на дахи, на землю, змивав решти снігу, й земля на ранок проглядалась крізь сувої туману чорними кавернами* (Олесь Ульяненко); *Ну, **нібито** осліпло враз усе село, чи шнурком посунуло іще до заходу сонця в постелі – і заснуло, як вмерло, і не обходило його ніщо на світі, окрім твердого сну* (М. Матіос). Словник української мови за ними закріплює значення “неповної вірогідності, сумніву, непевності щодо висловленого в реченні” [СУМ, т. V, с. 418]. Н.Д. Арутюнова кваліфікує такі частки як модальні оператори, що шляхом компресації (стягнення) порівняльної конструкції змінюють статус кон’юнктива на партикулятив. Еліпсоване порівняння здійснюється **in absentia**: один із компонентів порівняння (компаратив) існує лише в уяві мовця. Частки в такому разі є знаками “П-модальності” (модальності позірності, уявності [рос. кажимости]), яка маркує те, “що не видно, а привиділось, не чути, а почулося” [17, с. 834]: *На березі щось **наче** говорило* (М. Вінграновський); *Він **ніби** сказав мені: “Будь мужчиною: це кінець. Віднині я завжди супроводжуватиму тебе. Але не бійся, поки що мене чуєш тільки ти...”* (І. Роздобудько); *Адам не кусав яблука, а теж прижмурився. І **наче** трішки усміхнувся* (В. Близнець). Важливо наголосити, що більшість часток і однозвучних із ними сполучників належать до розряду давніх службових слів, для яких “етимологічні значення практично забуті, а іноді навіть не піддаються спеціальному науковому відтворенню” [162, с. 157]. Важко погодитися з твердженням К.С. Симонової про те, що партикуляризації сполучників сприяла втрата порівняльного

значення й розвиток у них семантики “гіпотетичності, ймовірності, неповної достовірності чужого висловлювання” [245, с. 48]. Видається сумнівним трактування розгляданих часток як відсполучникових утворень. Так, більшість мовознавців сходяться на думці, що засвідчена в староукраїнських пам’ятках частка **ньби** (**ньбы**) утворилася від поєднання частки **нь**, яка виражала неозначеність, приблизність, непевність, та умовної частки **би** (**ньби** < **нь+би**) [121, с. 478–479]. І таких прикладів в історії мови доволі багато. Це дає підстави говорити про міжчастиномовну омонімію на рівні сполучник – частка, первинність – вторинність у межах якої визначити інколи дуже складно, тому термін “відсполучникові” до описуваних партикул застосовуємо умовно з метою відокремлення їх від інших лексем досліджуваного розряду.

Основна відмінність між порівняльно-гіпотетичними партикулами й однозвучними з ними кон’юнктивами полягає в тому, що сполучники – це конструктивно необхідні елементи, виразники предикативних синтаксичних зв’язків та порівняльних семантико-синтаксичних відношень, а частки – реалізатори семантико-синтаксичних модальних значень ірреальності, приблизності, неозначеності, гіпотетичності тощо, які модифікують загальне модальне тло речення або маркують значення окремого його конституента. Порівняємо в цьому зв’язку такі реченнєві структури: *Сама від себе ще така далека, немов оце приніс мене лелека та й опустил у мальвах і жоржинах на тих ранкових росяних стежинах* (Л. Костенко) – *Немов залізними обценьками вчепився він [Запорожець] в Заброду, обняв його, зірвав з землі, підняв, тяжко хекнув, з усієї сили шарпонував на себе і притис горлянкою до дроту* (О. Довженко); *Похилені лани пшениці зводять спини, ніби ченці по довгій молитві* (Улас Самчук) – *Огорожа ніби ціла* (Марина та Сергій Дяченки).

Послуговуючись “відсполучниковими” порівняльно-гіпотетичними частками, мовець вербалізує логічну оцінку достовірності висловлення, яка є припущенням про відповідність повідомлюваного реальній дійсності або сумнівом у цьому й характеризується як некатегорична, проблематична. Продуцент ставить перед собою прагматичні завдання: висловити власне бачення ситуації, тобто експлікувати “особистісний” погляд на

неї, донести свою точку зору до адресата, домогтися адекватності розуміння її реципієнтом, орієнтуючи його на правильну інтерпретацію ситуації. Як відомо, семантичну структуру поля достовірності визначають дві вісі координат: за шкалою ймовірності, що відображає кількісну оцінку знань мовця про предмет мовлення, та впевненості, що віддзеркалює суб'єктивне відчуття істинності або проблематичності висловленого. У зв'язку з цим дослідники функційної граматики небезпідставно диференціюють ФСП епістемічної модальності на два мікрополя: ймовірності та істинності [279, с. 163]. На тлі партикулятивної системи сучасної української літературної мови виразно проступає ще один не менш важливий компонент персуазивної природи – компаративний. Значення досліджуваних часток утворюють своєрідний континуум порівняльної, гіпотетичної, ймовірнісної семантики, у конкретних виявах якої простежено залежність від сполучувальних, валентних, за О.О. Стародумовою, спроможностей партикул.

Фактичний матеріал, який є у нашому розпорядженні, дає змогу твердити, що порівняльні частки обіймають здебільшого припредикатну позицію. Вони, впливаючи на модальну структуру ядерного члена речення, маркують загальний модальний план висловлення значеннями умовності, уявності, сумніву, невпевненості, подібності, гіпотетичності тощо. Характерно, що семантика вершинного компонента в таких реченнях почасти репрезентована предикатами стану, які вказують на змінну, тимчасову характеристику предмета, напр.: – *Немов заснула: лице таке ясне та біле, їй-бо, не брешу* (М. Куліш); *В голові йому немов світало* (М. Коцюбинський).

Уживання описуваних часток при предикатах означеного типу пояснено передусім природою субкатегорійного епістемічно-модального значення проблематичної достовірності. Припущення-порівняння виникає найчастіше внаслідок безпосереднього сприймання мовцем довкілля в момент мовлення. Труднощі в ідентифікації ознаки, стану, дії предмета зумовлюють компаративацію їх із відомими ознаками, станами, діями та екстраполяцію на денотат. Як слушно зауважує Н.Д. Арутюнова, “вихідним пунктом позірності є sense-data” [17, с. 834], П-модальність зароджується в царині чуттєвого світосприйняття. Порівняння – вислід уявлення, заданого

авторською інтенцією, образ, що народжується на межі двох референтних ситуацій, друга з яких має здебільшого особливий модус існування, реальність особливого гатунку, що належить до ментальної сфери, сфери *intentum*, уявної буттєвості, дещо віддаленої від реального світу, пор.: *Ти ніби втомлений – Здається, ти втомлений – Ти видаєшся втомленим.*

Порівняльно-гіпотетичні частки найчастіше маркують предикати стану, представлені такими семантичними типами:

1) лексеми-найменування фізичного стану людини та інших істот: *Так, руки начебто слухаються. А ноги?! (Марина та Сергій Дяченки);*

2) лексеми на позначення сприйняття: *Певна річ, ми ніби не бачимо, але всім усе видно (Ю. Покальчук).* Специфічною ознакою речень цього типу є поєднання порівняльно-гіпотетичної частки із заперечною, що надає модальному значенню основного носія валентності відтінку удаваності: *Панночка наче не чує того слова (Марко Вовчок);*

3) лексеми із семантикою буття, існування: *Правда? А я тебе на цьому похороні не пам'ятаю... Як ніби тебе не було зовсім... (Н. Зборовська);*

4) лексеми на позначення інтелектуального стану, психічних переживань людини: *Од блакитних просторів на душі у мене було ніби тихо й спокійно (М. Коцюбинський);*

5) лексеми-найменування стану довкілля: *Мов повітлішало (Г. Хоткевич);*

6) лексеми-назви внутрішнього емоційно-психічного стану. Сюди віднесено також слова на зразок любити, кохати, ненавидіти, які мовознавці витлумачують як периферійні предикати: *Мені здається, що я відкрила для себе новину: мама також страждає... І мама також може померти... Я ніби полюбила її заново (Н. Зборовська);*

7) лексеми на зразок знати, вірити, думати, що репрезентують специфічні неавтономні стани, спроектовані на інші ситуації: *...я ніби й не вірила, що то я, бачила все ніби збоку, я продиралася крізь його одяг, я розкидала його навсібіч... (Ю. Андрухович).*

Досліджувані партикули спроможні увиразнювати семантику предикатів й іншої значеннєвої природи, що трапляються рідше, а саме:

1) предикатів дії, представлених такими лексичними групами, як а) дієслова із значенням творення, видів діяльності: *Часто сниться мені моя робота. **Наче роблю** вікна, двері фільончасті, столи, ослони* (Гр. Тютюнник); б) дієслова, що вказують на більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: *Спогадував розмову, й биль **мовби шматував** серце* (Ю. Мушкетик), *Прийде час, і та молодь **неначе топтатиме** ногами чужі ганчірки* (Ю. Горліс-Горський); в) дієслова із семантикою переміщення у просторі, поєднаного з конкретною фізичною дією: *А от Бог, схожий на діда, той тримав в одній руці круглу сільничку, а трьома пучками другої **неначе збирався взяти** зубок часнику* (О. Довженко); г) дієслова зі значенням руху: *Щось **наче там вовтузиться** в лахмітті* (Л. Костенко), *Сизим інеевим досвітком хтось **наче ішов*** (М. Вінграновський), *Вони **ніби самі пливли** до його рук* (О. Довженко); д) дієслова на позначення психічних, розумових дій: *...ми **ніби кликали** одне одного звідкись із неба, де ми ще побуваємо...* (Ю. Андрухович), *Бідний Довбуш, – **ніби бідкається**, а насправді також глузує Юрко, – переселився в собаку!* (Н. Зборовська);

2) предикатів процесу, типовими заповнювачами котрих є а) дієслова, що характеризують динамічні явища в рослинному світі: *Прозорі дині **наче стікали** солодким медовим соком* (В. Собко), *Під байдаркою ламається крига й **наче тоне** в глибині моря* (М. Трумблаїні); б) дієслова на позначення кількісних та якісних змін, що стосуються людини та інших істот: *Либонь, я не помилявся, бо банкір **ніби втомився** і почав запихати ланцюг назад* (О. Бердник); в) дієслова, які передають різноманітні видозміни вихідного стану предметів, речовин: *В багатьох місцях димилася спалена земля, так **нібито** під землею щось **горіло** й дим пробивався на поверхню* (І. Багрянний).

Дистрибутивні відношення порівняльно-гіпотетичних часток із розгляданими фактивними носіями валентності детерміновані семантичними зрушеннями в їхньому репрезентативному полі: ненадійність чуттєвого сприйняття поступається епістемічній недостатності, модальний оператор набуває значення ймовірності, пор.: *Оксана **начебто** поїхала до тітки – Оксана, **мабуть** (можливо, напевне, здається...),*

поїхала до тітки. Позірність, джерелом якої є порівняння, робить крок у бік людського спілкування та поведінки;

3) предикатів якості: *І світ – мов гончара розводи, немов квітник з-перед вікна* (О. Лятуринська); – *А був такий ніби несміливий, сором'язливий* (Ю. Покальчук); *Ненависть і любов – неначе крила* (Д. Павличко). Помічено таку закономірність: якщо заповнювачем предикатної позиції є субстантив, висловлення набуває по-особливому образного звучання, виявляє міжрівневу специфікацію представника проміжної зони двох генетично споріднених семантичних категорій – порівняння та метафори. Суб'єктові в таких реченнях предикована не лише певна властивість, а інше, уявне, відповідно конотоване, ім'я. В основі метафоричної номінації лежить подібність, яку мовець не просто виявляє, а створює сам, зіставляючи те, що не може зіставитися, й порівнюючи непорівнюване. Семантичне наповнення партикул при придекатах означеного типу теж зазнає певних змін: нівельована в інших позиціях компаративна сема виступає на передній план, партикули функціують як “метазнаки”, корелятивні однозвучним сполучникам: *Повний місяць – ніби криваве око* (Н. Зборовська); *Я мов олицетворений сум* (О. Кобилянська); *Іван був наче та бджола-сторож* (Л. Мартович); *І до різних дверей нам достукатись годі, і вітчизна немов єхидна* (Ю. Андрухович). Крайнім виявом вирізненої семантики є вживання в ролі порівняльно-гіпотетичної партикули лексеми **як**: *Ніч – як море* (М. Трублаїні); – *Купиш коралі – напою!.. – Ти й сама як коралина* (У. Самчук); *...життя як колесо: та спиця, що нині внизу, завтра буде вгорі!* (О. Гончар). М.І. Черемисіна кваліфікує такі висловлення як релікти того стану мовної структури, коли сучасна система протиставлень ще не склалася, або як відхилення літературної узус-норми під впливом ненормативного мовлення (просторічного, діалектного) [294, с. 245], а Д.Х. Баранник ідентифікує їх з невідокремлюваними модально-порівняльними конструкціями [24, с. 13].

Аналогічну закономірність у зміні первинного значення аналізованого розряду власне-модальних часток простежено тоді, коли семантичної модифікації зазнає особлива група предикатів якості – репрезентанти співвідносної міри ознаки, які “дають кількісну характеристику ознаки предмета шляхом зіставлення її

з такою ж ознакою в іншому предметі або виділяють якусь ознаку із сукупності однотипних ознак за найбільшим виявом її у відповідному предметі” [67, с.103]: *Обличчя натхненно розширилося і, освітившись якимись думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим* (О. Гончар); *Я її дуже люблю: почуваю себе наче сильнішим, сміливішим і, звичайно, погідним: і це не лише тому, що вона мені плете чорний светер, до кольчуги подібний* (І. Малкович). Компаративна сема порівняльно-гіпотетичних партикул у такому контекстному оточенні набуває статусу ідентифікаційної;

4) локативних предикатів різних семантичних груп: *Сонце немов зупинилося в безхмарному небі, припікаючи своїми гострими променями сіре каміння* (В. Кучер); *Ледь торкаючись води, вона ніби стояла і водночас линула поверхнею Озера зі швидкістю, якої бажалося їй* (Ю. Покальчук).

Дестабілізувальна функція порівняльно-гіпотетичних часток перешкоджає сполученню їх із предикатами кількості та іншими синтаксемами, вираженими словами з чітким понятійним змістом. Не може в когось бути *ніби три подорожі до Європи* або *хтось наче народити дитину*. Проте навіть достатньо чіткі концепти, повторимо вслід за Н.Д. Арутюною, не завжди наділені стійкістю. Це передусім стосується понять-регуляторів соціального життя, міжособистісних взаємин, культурної сфери, внутрішнього світу людини, її світогляду, емоцій, думок тощо (див.: [17, с. 838–840]). Напр.: *Розбалакує цей псевдоакадемік про нібито існуюче право вивчати українську мову, але чим це право забезпечується там, де українських шкіл уже нема* (О. Гончар); *І зауважимо, що викорінити таку практику не вдалося і через 30 років у вже нібито “українській Україні”: грабуються музеї, зникають “золоті” рукописи, нищатья в непристосованих приміщеннях документи-реліквії, даруються високопосадовцям, іноземним діячам-шахраям речі, яким немає ціни* (М. Степаненко); *А ти – ніби не мій син, не чоловік, а якась ганчірка, здохляк!* (Н. Зборовська). Партикула, надаючи такому висловленню іронічного відтінку, стає показником семантичного зрушення, його функцію можна кваліфікувати як декласувальну.

Як уже було зазначено, досліджувані частки, заповнюючи припредикатну позицію, модифікують загальний модальний план речення. Ідентичну роль вони виконують у так званій

приреченнєвій (детермінантній) позиції, накладаючи на диктумну частину речення модально-експресивні відтінки непевності, умовності, сумніву тощо: ***Ніби** він і був найголовнішим у твоєму житті* (І. Роздобудько); ***Немов** його чекають на весіллі, **немов** гуде на триста сіл і свічки, на пісню здалені, ще заливають воском голий стіл* (В. Герасим'юк); ***Немов** ізроду не було снігів, **Немов** весна в вагоні, і рука Дівоча ніжна на вустах присниться...* (Майк Йогансен). Подеколи таке позиціонування супроводжують екстраполювання поза межі типових для порівняльно-гіпотетичних часток сем і поява невластивих їм значень ствердження, заперечення, запитання: ***Ніби** я без нього, йолупа, не розумію, що то є – мама Заведії* (В. Портяк) – ствердження; ***Ніби** ця хвиля могла розтрощити її, стерти на порох або піднести до небес* (І. Роздобудько) – заперечення; *Це все через тебе, бо ти не хотіла багато дітей! **Ніби** двоє чи троє дітей, то вже багато!* (Н. Зборовська) – питання. У прагматиці такі висловлення дефінують як “непрямі мовленнєві акти” [293, с. 133], у яких тип мовної структури асиметричний намірові мовця, один ілюкутивний акт виражений у формі іншого. В.А. Чолкан модальність цих конструкцій називає енантіосемічною, а порівняльно-гіпотетичні частки – енантіосемічними модальними кваліфікаторами [298, с. 9]. Сказане вище ще раз потверджує семантико-функційну неоднорідність модальних часток, їхню полісемантичність, спричинявану ситуативно-комунікативними умовами. Так, диференційні для порівняльно-гіпотетичних часток значення (семи другого порядку) питання, ствердження, заперечення тощо виявляють свою специфіку на тлі інтегровального значення (семи першого порядку) проблематичної достовірності, тобто непевності, гіпотетичності.

Функційна сфера порівняльно-гіпотетичних часток не обмежена описаними припредикатними та детермінантними позиціями. Вони, виконуючи роль модальних операторів, семантично маркують й інші синтаксеми, зокрема такі:

1) субстанціальні:

а) суб'єктну, напр.: *За третім ударом впали двері, і враз **ніби** сонце сяйнуло в печері* (В. Симоненко); *У мене **ніби** бомба всередині – від всякої односторонності* (Н. Зборовська);

б) об'єктну, напр.: *Мав усе і нічого не мав, володів мовби імперією, а сам міг хіба що обхопити руками власні коліна* (П. Загребельний); *...прийняти ніби хрещення огнем – у муках, подібних хресним, через відданість своїй життєвій правді – вірі* (В. Барка);

в) адресатну, напр.: – *Скажіть, а що маю зробити я за поїздки? – спитала вона не своїм голосом і ніби в когось, хто проходив по вулиці* (Кузьма Скрябін);

г) інструментальну, напр.: *Жаль мовби обценьками вищипнув за серце. Хлопець аж зуби зціпив* (А. Головка);

г) локативну, напр.: *За вічністю вічність пала сигарета стара, і тоскно, неначе вже під не-мостами уже не-Дніпра русалочка плаче* (Н. Білоцерківець); *Ринва нещадно розлучила дві частини слова, і зробила так, що коли “уздо” почувало себе якось сиротливо й самотньо, то “беса” було ніби саме на місці* (Б. Антоненко-Давидович);

2) вторинні предикатні синтаксеми:

а) адвербіальні, напр.: *Я ніби вперше побачив свою матір* (Н. Зборовська) – темпоральну; *Кружіння!.. Ніби й неспроста миттєвий дотик (чудо стику!) – на луг життя і живота покласти б руку, теплу й тиху...* (Ю. Андрухович) – причинову; *Тільки деякі, не втерпівши, бігали ніби за ділом до Гудзика і кидали в Янека гострим, метким, як блискавка, поглядом* (В. Винниченко) – цільову тощо;

б) атрибутивні, напр.: *Нещодавно комуністка Катерина Самойлик прийшла у Верховну Раду з сумкою нібито від “Луї Віттон”* (Газета по-українськи, 11 січня 2008); *Зімлілими, наче не своїми лапами гусак відштовхнувся і поплив вверх по ріці* (М. Вінграновський). Наголосимо, що в останньому реченні частка **ніби** на формально-синтаксичному рівні обіймає позицію перед одним із однорідних членів речення і, семантично маркуючи його, не виконує кон'юнктивної функції, отже, не має достатніх підстав ототожнювати її з однозвучним сполучником.

Значно складніше визначити частиномовний статус аналізованих слів, якщо вони входять до складу фразеологізованих сполук, функціують як “ускладнюючий компонент функтива складного речення” (див.: [299, с. 151–162]) або сполучний засіб у парцельованих конструкціях: *У мене ніби камінь з серця звалився* (Марина та Сергій Дяченки); *То пару*

днів до весілля його **ніби оводи покусали** (М. Матіос); **Очі ніби хтось смолою залив** (Нар. тв.); **Приснилося мені, що ніби я гуляю по нивах, говорю, ловлю метеликів рожевих, в житах волошки рву, купаюсь у річці чистій** (Олександр Олесь); **Даремне було удавати, що ніби обом загрожує спільна небезпека і доцільніше звести рахунки іншим разом, даремне було робити вигляд, що дома чекає пильна справа** (Олег Ольжич); **Далі Андрій якимось так непевно, без жодного слова висунувся з хати. Начебто до виходу** (М. Матіос); **Дитинство, розквіт, старість – це не дія часу, а стан душі, її різні обличчя. Ніби гра** (Г. Пагутяк). Мовознавці трактують їхню лінгвістичну природу неоднозначно. К.Г. Городенська, як уже було зазначено, наголошує на тому, що досліджувані лексеми в згадуваних позиціях – порівняльні сполучники підрядності [83], В.А. Чолкан кваліфікує їх як частки-оператори актуалізаційно-комунікативної модальності [298, с. 11], І.К. Кучеренко – як модальні частки, що “не перетворилися в сполучники повністю” [159, с. 12]. На наш погляд, розглядувані слова – сполучники партикулятивного типу, що формально зберігають ознаки кон’юнктивів, а функційно наближаються до партикулятивів, так звані проміжні транспозити, функційні еквіваленти часток. Щоправда, сумнівним видається твердження деяких лінгвістів [245; 299; 225] про міжчастиномовний статус названих слів у складі дієприкметникового чи дієприслівникового звороту. Їхня належність до кон’юнктивної системи в напівпредикативних конструкціях бачиться нам безапеляційною, напр.: **Дерево чорніло, як залізні стовпи, і тільки білі берези ясно й виразно лисніли, неначе обшиті полотном та облиті рожевим соком** (І. Нечуй-Левицький); **Засунула корзину під стіл і потерла долоні, немовби струшуючи з них пил** (В. Собко).

Подеколи порівняльно-гіпотетичні частки можуть заступати репліку в діалозі, інтегруючи в собі план змісту попереднього висловлення. Вони як структурні показники нечленованого речення не тільки конденсують його семантику, а й реалізують епістемічно-модальне значення проблематичної достовірності, тобто виражають непевненість у тому, що сказав співрозмовник:

“Пропала”, – подумав гусак, і цієї ж миті повітря зашуміло і, збиваючи волоття очерету, опустилася важко задихана гуска.

– Ой, – сказала вона.

- Ціла?
- *Наче... Ой... Що робити?* (М. Вінграновський).

Відомо, що для “відсполучникових” партикул досліджуваного розряду власне-модальних часток характерна синонімічність, взаємозамінність, зумовлена наявністю ідентифікувального узагальненого значення гіпотетичності, пор.: *У цьому листі Франко ніби (наче, начеб, мов, мовби, мовбито, немов...)* хвалить Кобилянську, однак у його оцінці домінує негативізм... (С. Павличко). Окремі з них проте вирізняються ускладненням змістового поля семою переповідності. До означеної групи партикул входять етимологічно споріднені лексеми **мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито**, що витворилися на базі застиглої форми чоловічого роду минулого часу дієслова мовляти – мовляв (див.: [121, с. 478; 207, с. 235–238; 244, с. 139]). Зберігаючи ледь відчутний семантичний зв’язок із твірною першоосновою, вони іноді функціують як квазісиноніми до модальних слів на зразок **кажуть**, що містять безпосередню вказівку на джерело отриманої інформації, не втрачаючи типологічної єдності з частками, які засвідчують безпосереднє, можливо, помилкове, чуттєве сприйняття певної інформації: *Мовби забрала його нечиста сила, демон заніс на край світу чи якась мара поглинула* (Ю. Покальчук); *Поцілуй їх, друже мій, за мене, скажи їм, що се мов вас цілує той старий дядько, що з вами цілувався колись у Царському селі* (Т. Шевченко).

Така дублетність репрезентованих розгляданими партикулами значень пояснена, на наш погляд, особливостями співвідношення категорій епістемічності та евіденційності, щодо яких необхідно зробити окремі зауваження. Питання про те, чи є ці категорії самостійними, незалежними одна від одної, чи утворюють монолітне функційно-семантичне поле, на сьогодні не знайшло свого остаточного вирішення. Одні вчені, аргументуючи свою думку тим, що вказівка на джерело повідомлення не містить відомостей про ступінь його достовірності, розглядають їх як одиниці різного порядку [54; 139]. Інші, не заперечуючи досягнень евіденційності в таксономії всіляких джерел інформації, що формують наші знання про довкілля, небезпідставно визнають семантичний потенціал поняття епістемічного статусу висловлення ширшим, ніж переповідність

[219]. Він як модальний аспект ідентифікації пропозиційного змісту співвідноситься, з одного боку, з авторизацією висловлення, а з іншого – з рівнем обізнаності (впевненості / невпевненості) суб'єкта мовлення. Наголосимо, що функційна сфера евіденційності охоплює засоби експікації будь-яких джерел знань мовця, навіть безпосереднього чуттєвого сприйняття (**я сам бачив, у мене на очах** тощо), тоді як модальне значення переповідності, зазначає О.С. Мельничук, “супроводить основний зміст таких речень, які висловлюються не як прояв особистісного досвіду чи переконання мовця, а як переказ висловлень інших осіб” [272, с. 20].

Отже, сприймати беззастережно твердження про закріпленість за розглядуваними партикулами значення переповідності не можна. Вони, на нашу думку, – реалізатори взаємозв'язку персуазивності та авторизації – модусної категорії, з допомогою якої актуалізовану в реченні інформацію кваліфікують стосовно до джерел або способів її отримання: різні шляхи одержання відомостей по-різному тлумачать щодо їхньої надійності, “чуже” завжди менш достовірне, ніж “своє”, тому маркери евіденційності, як правило, водночас є показниками негативної персуазивності. До того ж реалізована частками переповідна сема має неозначено-узагальнений характер, параметризація якого відбувається в результаті введення до речення інших показників авторизації, зокрема предикатів на позначення мовленнєвої діяльності, вставних слів, фразеологізованих зворотів тощо: *Ходять чутки, що ніби на Тарасовій могилі і вдень тепер варта, – сказала Косачева. – Мовби селяни знов заходилися шукати свячені ножі* (М. Олійник). У таких висловленнях розряд часток-репрезентантів переповідної семантики поповнюють інші порівняльно-гіпотетичні партикули, напр.: *І начебто, подейкували, стара Тилимониха замовляла колись болячки, що загоювались, ніби їх і не було* (Є. Гуцало); *Недаремно кажуть, що творчий колектив – це ніби тераріум одnodумців* (Газета по-українськи, 20 квітня 2000).

Деякі мовознавці фіксують вирізнене значення “відсполучникових” партикул у позбавлених лексикалізованих маркерів авторизації структурах, де отримана від сторонніх осіб інформація трактована як перцептивна [293, с. 133].

Облігаторність показника невпевненості як своєрідного “квотатива” детермінують: 1) аксіологічний характер повідомлюваного, пор.: *Кажуть, книга дуже цікава – Книга, здається, дуже цікава – Книга ніби цікава*; 2) обізнаність адресата мовлення в ситуації, що склалася, пор.: *Кажуть, ти хотів вирушити в подорож – Здається, ти хотів вирушити в подорож – Ти ніби хотів вирушити в подорож*. Продукт розраховує на те, що реципієнт або підтвердить, або заперечить отримані дані, тобто вдається до непрямого мовленнєвого акту (декларації як функційного еквівалента питання).

Крім проаналізованих вище найактивніших порівняльно-гіпотетичних часток **наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито**, у сучасній українській літературній мові продуктивними є й інші, що, відрізняючись від перших сферою вживання чи семантичною варіантністю, займають периферію власне-модальних партикул. Так, синтаксичні структури, утворювані за безпосередньою участю лексем **буцім, буцімби, буцімто, гейби**, закріплені здебільшого за розмовним мовленням та мовою художньої літератури. Примітно, що названі партикули на сучасному етапі розвитку мови стають ознакою ідіостиллю письменників, цим самим посилюючи свої функційні потенції: – *Я хтів сітра купити, Василь, – це так буцім підмовляє Василя не йти; тамо ж цікавіше; і Горобець щось таке вчворить, що куди тим хлопцям* (В. Медвідь); *Тарас гейби ставав раз по раз перед собою цілком оголений* (Ю. Покальчук). Лексема **гейби** у “Словнику української мови” кваліфікована як діалектний порівняльний сполучник, однак наведений у ньому приклад ілюструє її як частку: *Зачинаю привикати до тої пільми. Бігме, у чоловіка гейби котячі очі відростають* (І. Франко) [СУМ, т. II, с. 46].

Для часток **чи не, чи й не, чи й**, які Н.П. Гальона витлумачує як питально-гіпотетичні [79, с. 26], визначальною є сема “невпевненість у висловленому мовцем”, диференційну компаративну сему заступають значення внутрішнього питання, надії, сподівання: *Доля закарпатської гілки українського народу дає нам чи не найкращий доказ згубного впливу унії* (Я. Галан); *Лежи ж тепер, досадонько, тут у серці тихо, буду тебе колихать, чи не присплю лихо* (Леся Українка).

Окрему групу становлять частки **ледве чи (не), навряд (чи), либонь, десь**, які постали на базі віддієслівних та відадвербіальних модальних слів. Процес їхньої партикуляризації на сьогодні ще не завершився, що уможлиблює ідентифікацію цих слів із міжчастиномовними гібридними одиницями, функційними еквівалентами часток: *Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні* (О. Довженко); – *Я чую, ти женишся... Та, кажуть, либонь молода не хоче* (Панас Мирний); *Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив у нас вивести тоту гнлятину на чисту воду* (М. Коцюбинський); *Вивчати науково кожну окрему рису ми, за браком місця і часу, навряд чи зможемо* (Остап Вишня). На відміну від розгляданих вище ядерних лексико-граматичних утворень, вони зберігають потенційний етимологічний зв'язок із вихідними компонентами (модальними словами), мають двоїсту семантико-граматичну природу, прозорішу порівняно з непохідними одиницями внутрішню форму та виразніше індивідуалізоване, зумовлене синтаксичними процесами модифіковане семантичне наповнення. Так, значеннєво близька до модального слова **мабуть** партикула **либонь** засвідчує достатньо високий рівень упевненості мовця. Властиву порівняльно-гіпотетичним часткам сему невпевненості в маркованих нею структурах ліквідує акцентована об'єктивна можливість достовірності зображуваного у зв'язку з його закономірністю, традиційністю тощо, чим пояснено відносну частотність уживання вирізненої лексеми в генералізованих, підсумкових висловленнях, напр.: *Певно, прийшла прохати, щоб ви поворожили. Вона вже либонь з тиждень, мов несамовита, по усіх ворожках бігає та питає: чи скоро її чоловік повернеться з наймів?* (М. Кропивницький); *Либонь і йому “не в смак” товариство з советською людиною* (Ф. Одрач). Лінгвістична природа означеного слова заслуговує на особливу увагу. Оскільки його партикулятивний статус є відчутно хистким, а в усному та писемному мовленні почасти спостерігаємо випадки інтонаційного відокремлення розглядової одиниці, вважаємо за доцільне інтерпретувати її як периферійний проміжний транспозит, що, перебуваючи в синкретичній зоні “модальне слово – частка”, наближається до лівого полюса окресленого міжчастиномовного поля, пор.: *Німці спали, наче побиті. Либонь,*

виморилися до краю, кілька днів ішли болотами, далі вгрунтовували табір, а весь минулий день стояли строем під палючим сонцем (Ю. Мушкетик); – *От бачиш. Другий раз воно, либонь, не трапиться така нагода, як тепер була, Січ зруйнувати* (А. Чайковський).

Антонімічними відношеннями зі словом **либонь** пов'язані партикули **навряд чи**, **ледве чи**, що, уподібнюючись маркерам негациї, реалізують кваліфікативну оцінку повідомлюваного як недостовірного, ірреального. До того ж перша з названих часток індикує беззастережну впевненість мовця в незначній вірогідності висловленої інформації, тоді як друга експлікує нижчий рівень категоричності, ускладненої відтінком надії, сподівання на протилежне: ... *таку-бо долю навряд чи було б зумисне виписувати немовляті на лобі ...* (О. Забужко); *Хоч завжди існує кінцева зупинка. Повір, що навряд чи це буде Варшава* (С. Жадан); *Мабуть, треба піти далі і точніше з'ясувати стан речей. Назва "романтична" ледве чи відповідає іронії, яку мав на думці Шлетель* (Р. Струць); *Із слів того-ж Масуді виходило-б, що жінка мусіла вмирати обов'язково; однак воно ледве чи було так* (М. Грушевський). Спорідненість аналізованих лексем із заперечними операторами потверджує притаманна їм здатність нівелювати виражену партикулою **не** семантику негациї, транспонуючи її в поле афірмативності, пор.: *Що станеться з моїм світом, якщо я тут – у Королівстві – загину? Навряд чи Обертон не передбачив цієї можливості* (Марина та Сергій Дяченки) – *Я думаю, що Обертон передбачив цю можливість; Мова найперше йде за ту ж таки жорстку регламентацію типу письма, за кланову лояльність, яка змушує робити вигляд, що Бондар і Сергій Жадан – це постаті ледве чи не одного рівня* (Дзеркало тижня, 15–21 лютого 2003) – *Мова найперше йде за ту ж таки жорстку регламентацію типу письма, за кланову лояльність, яка змушує робити вигляд, що Бондар і Сергій Жадан – це постаті одного рівня. Що ж до сполуки ледве чи не, то вона являє собою усталений партикулятивний комплекс, у семантичному просторі якого відбулися суттєві зрушення. Ідентифікувальна сема "близької ймовірності, прихованої під формою зовнішньої невпевненості", зазнала двох модифікацій:*

1) перша з них інтегрує в собі три прагматичні компоненти: а) суб'єкт оцінки вважає, що ознака близька до виявлення, б) підкреслює, що це найвищий ступінь інтенсифікації, в) але не зважається говорити про це категорично: *...до речі, він [Карел Готт] співає досі й ледве чи не популярніший, як нам казали, ніж юні, але безголосі чеські "поп-зірки"...* (День, 10 квітня 2009). Зміст наведеного речення має таку семантичну структуру: *Я знаю, що Карел Готт популярніший, ніж юні, але безголосі чеські "поп-зірки", але не наважуюсь говорити про це категорично;*

2) друга модифікація – метафоризована гіперболізація предикативної ознаки за розміром, тривалістю, кількістю, якістю тощо: *Це була ледве чи не найдовша і найтяжча дорога в моєму житті* (М. Плав'юк).

Примітно, що заповнювачами правобічної позиції (маркованими компонентами) означеної партикулятивної єдності досить часто виступають субстанціальні та вторинні предикатні синтаксеми, тоді як проаналізовані вище частки (**навряд чи**, **ледве чи**) маркують здебільшого ядерні реченнєві компоненти різних типів, що не мають жорстких обмежень із лексичного боку, напр.: *Ми звикли до штампів. Ледве чи не кожного артиста величаємо зіркою, примадонною або прем'єром, але, якщо відверто, нинішніх артистів правильніше було б назвати талановитими, але не легендарними* (День, 15 лютого 2002); *До того ж наші тренери стали тут ледве чи не кращими друзями* (Дзеркало тижня, 31 січня – 6 лютого 2009); *Книги, що принесені були з чужини, ледве чи можна віднести до київської літературної традиції* (Д. Чижевський); *Навряд чи я коли ще напишу таку велику (щодо об'єму) річ, бо сила моя не вертається, а ще падає ...* (Леся Українка).

У художніх текстах фіксуємо спорадичне вживання в ролі реалізатора суб'єктивно-модального значення проблематичної достовірності відадвербатива **десь**, для якого вивідним є кількісно-видільне значення, подібне до семантики службових лексем **ледве не**, **трохи не**, **мало не**, пор.: *Ох, коли б вже він прийняв скоріше! Десь про мене тут і смерть забула!..* (Леся Українка); *Збула десь і тая смерть про мене, – Зітхнувши тяжко він озвався* (Л. Глібов) – *Бо на такі питання (ті самі, без змін!) відповідаю українським ЗМІ вже десь років із п'ять – і щоразу "з азів", і щоразу – як уперше!* (О. Забужко).

Як бачимо, для розглянутих відадвербіальних та віддієслівних партикулятивів типовою є сема ймовірності, що заступає властиві досліджуваному розряду власне-модальних часток значення компаративності та гіпотетичності. Реалізуючи градуйовану оцінку події як епістемічно можливої (**либонь, десь**) чи неможливої (**навряд чи, ледве чи**), вони виявляють ізофункційну спорідненість із модальними словами – операторами впевненості / невпевненості мовця у висловленому (**звичайно, напевне, мабуть** тощо).

Отже, порівняльно-гіпотетичні частки як виразники епістемічно-модального значення проблематичної достовірності відіграють важливу роль у формуванні семантичної структури речення. Класифікаційні ознаки досліджуваних слів – наявність ідентифікувальної та диференційних сем, реалізованих у певному контекстно-ситуативному оточенні, здатність модифікувати загальний модальний план речення чи маркувати синтаксеми, які входять до його складу, стилістична варіантність – спричинюють їхню окремість, детерміновану специфікованою ядерною позицією в системі власне-модальних партикул.

2.2. Проблема модальної ідентифікації стверджувальних та заперечних часток

Стверджувальні та заперечні частки займають осібне місце в партикулятивній системі сучасної української мови. Хоч вони й належать до найдавніших праслов'янських часток, проте характеризуються сталим складом і винятковою функційністю. Як уже було зазначено, сьогодні не з'ясованим до кінця залишається питання класифікаційного статусу цієї групи слів. Одні вчені трактують стверджувальні та заперечні частки як окремі самостійні розряди фразових часток (Л.І. Коломієць, А.В. Майборода [270], І.М. Уздиган [271]), інші відносять їх до модальних часток (К.С. Симонова [245], Н.П. Гальона [79], Н.Г. Озерова [203]), ще інші акцентують на комунікативній функції розглянутих слів, називаючи їх аналітичними синтаксичними морфемами (К.Г. Городенська, І.Р. Вихованець [68]). На нашу думку, проблема ідентифікації стверджувальних і заперечних партикул пов'язана передусім зі складністю лінгвістичного дефінування часток узагалі та відкритістю

питання зарахування до складу об'єктивної модальності опозитивних граматичних категорій афірмативності / негативності зокрема.

Дослідницька література засвідчує доволі широкий діапазон думок з цього приводу – від аргументів про семантичний взаємозв'язок між означеними поняттями до тверджень про заперечення існування будь-якого змістового співвідношення між ними. Прихильники широкого тлумачення модальності розглядають аналізовані категорії серед субкатегорійних модальних значень (В.В. Виноградов [63], Г.П. Немец [192], В.Д. Шинкарук [308], В.М. Ткачук [280] та ін.). Так, В.Г. Адмоні, наголошуючи на їхній репрезентативній функції як реалізаторів значень реальності / ірреальності, зазначає, що ствердження, заперечення й модальність є не окремими, незалежними один від одного аспектами речення, а належать до єдиного, хоч і дуже своєрідного його рівня [3, с. 132]. А. Вежбицька на засадах висунутої нею теорії семантичних примітивів уважає, що в основі модальних значень можливості – неможливості, необхідності, заборони тощо лежать семи <хочу> й <не хочу>, які дослідниця тлумачить як первинні. Ствердження / заперечення вона вважає різновидами модальності, похідними від означених примітивів [324, s. 150–164].

Деякі вчені виводять розглядувану опозицію за межі модальності, мотивуючи це тим, що семантика ствердження та заперечення абсолютно сумісна зі значеннями реальності й ірреальності, вона не є предметом вивчення сучасної модальної логіки, а навпаки, судження на зразок “ $S \in P$ ”, “ $S \notin P$ ” визначаються нею як асерторичні, тобто позбавлені будь-якого модального наповнення [100, с. 42]. Проте представники такого погляду не заперечують можливості взаємодії означених категорій на семантичному рівні речення, у результаті якої виникають додаткові модальні відтінки [89, с. 300; 307, с. 141]. Зауважимо, що модальність як обов'язковий семантичний складник усіх комунікативних утворень почасти ідентифікують з “квазіпредикатом” [266, с. 238], оскільки всі елементи висловлення, що виражають відношення мовця до повідомленого, так чи так завжди “висять” на предикаті [60, с. 244]. Що ж стосується заперечення, то воно, на переконання більшості мовознавців, незалежно від того, до якого члена

речення формально приєднується, також пов'язане з висловленням загалом [212; 218]. М.А. Тарівердієва, наголошуючи на універсальності описуваних понять, критерієм їхнього зіставлення вважає функційне призначення мови як засобу пізнання довкілля та комунікації [275, с. 53].

Комунікативна лінгвістика розглядає ствердження / заперечення в аспекті “фундаментальних комунікативних категорій згоди / незгоди, що відіграють значну роль в організації мовленнєвої взаємодії”, а саме в тому, що вони виконують функцію “коректорів комунікативно-прагматичних відношень між партиципантами”, передають авторську позицію мовця, його комунікативну компетентність [237, с. 3].

Аналіз наукових підходів до з'ясування природи категорій ствердження та заперечення дає змогу виявити декілька інтерпретацій їхнього семантичного потенціалу. Їх дефінують як форму а) реалізації предикативності, що фіксує позитивні зв'язки між предметами та явищами або їхню відсутність; б) відображення наявності / відсутності об'єктивних зв'язків у навколишній дійсності; в) експлікації змістової сумісності / несумісності синтаксем; г) об'єктивного відображення наявності / відсутності, присутності / неприсутності ознаки, властивості суб'єкта тощо; г) вираження фрагментів мовної картини світу; д) репрезентації об'єктивних і / або суб'єктивних субкатегорійних модальних значень. Ці всі тлумачення, на наш погляд, свідчать про спорідненість, а не тотожність реалізаторів афірмативності / негативності з модальними операторами.

Слушною в цьому зв'язку видається думка І.Р. Вихованця про те, що категорії ствердження / заперечення перебувають на перетині значень об'єктивної та суб'єктивної модальності, якоюсь мірою доповнюючи їх, але не збігаючись із ними [66, с. 118]. Це твердження легко екстраполюється на стверджувальні та заперечні частки, оскільки саме вони є основними засобами вираження означених категорій, що, зі свого боку, уможлиблює їх розгляд як таких, які за семантико-функційними характеристиками знаходяться на периферії власне-модальних часток, доповнюючи й увиразнюючи загальний модальний план речення.

Кількісний склад стверджувальних частинок порівняно невеликий. Так, автори академічного курсу “Сучасної української літературної мови” до цього угруповання зараховують частки **так, еге (еге ж), атож, аякже, авжеж** [270, с. 504–506]. К.С. Симонова доповнює його просторічними словами вигуків походження **угу, ага** та партикульованими прислівниками на зразок **гаразд, добре, звичайно, справді** тощо [249], які дехто з мовознавців вважає погоджувальними частками [46]. Принагідно зауважимо, що більшість дослідників кваліфікують ці одиниці як модальні прислівники [68, с. 307–308; 270, с.443–444], які являють собою частину вставних слів, або ж інтонаційно відокремлювані модальні слова [63, с. 83–88].

Звичайно, між модальними словами та частинками доволі важко провести демаркаційну лінію. Поєднані однією семантико-синтаксичною категорією, вони вступають в ізофункційні відношення, виявляючи здатність репрезентувати одне й те саме суб’єктивно-модальне значення. Пор.: **Напевне, він не прийде** – **Навряд чи він прийде**; **Звичайно, знаю** – **Так, знаю**; **Безумовно, виконаємо** – **Авжеж, виконаємо**. Проте модальні слова, на відміну від часток, як “лексичні еквіваленти модально орієнтованих дієслівних присудків згорненої головної частини складнопідрядного речення” [68, с. 308] мають прозору внутрішню форму, передають субкатегорійні модальні значення “в чистому вигляді”, ідентифікуючи те чи те суб’єктивне відношення. Семантика частинок, навпаки, експресивно конотована, детермінована контекстом, вони репрезентують модальні значення, не називаючи їх. У зв’язку з цим вважаємо недоцільним інтерпретувати виокремлені погоджувальні лексеми як стверджувальні частки чи синонімічні їм відповідники.

Отже, до стверджувальних слід віднести частки **так, атож, аякже, авжеж** та партикульовані просторічні інтер’єктиви **еге, ага, угу**. Найпоширенішою з-поміж них є поліфункційна частка **так**, що походить із давньоруського прислівника **так**, який у поєднанні із займенниковими формами **ми, ти, ви** вживався як “клятвенне слово” [244, с. 66], заклинання, семантичний корелят ствердження. Словники та граматики української мови фіксують багатозначність розглядової частки. Нечіткі семантичні межі дають змогу по-різному класифікувати її в одному й тому ж значеннєвому варіанті. Зокрема СУМ [СУМ, т. X, с. 19–20]

витлумачує частку **так** як стверджувальну: *Так, так, біржа не любить шкодувати грошей на імпозантну й доходову рекламу. Всякий, що входиш сюди, падай ниць!* (В. Виниченко); питальну: – *...Іноді будемо пити каву, якщо випадково зустрінемося в місті, так?* (І. Роздобудько); підсилювальну: – *...Отож каже йому чорт, – вів свою повість Цвіркун, а молоді козаки навіть дух попритаювали: північ, святочний вечір, його, нечистого, не доведи господи і в думках споминати, а дід ним так і крутить* (Ю. Мушкетик); обмежувальну: *Так кілометрів зо три на схід від моєї Слобідки – село Ставчани, де переважно жили люди, які себе називали “кацапами”* (Нація і держава, 7 серпня 2007); вказівну: *“Коли читаю вам вірші – так ніби роздягаюся перед лікарем” – написала Анна Середа* (Ю. Андрухович). На нашу думку, ідентифікувальною для описуваної партикули є стверджувальна сема в різних її модифікаціях (стверджувально-питальне, погоджувальне, емоційно-стверджувальне значення тощо), а вказівна, видільна, означально-уточнювальна, підсилювальна функції належать до диференційних її значень. На ідентифікувальному полі семантичне навантаження досліджуваної лексеми має загальномодальну специфікацію, тоді як на диференційному – частковомодальну.

У сучасній українській літературній мові частка **так** сукупно з іншими лексичними, граматичними та інтонаційними засобами вираження модальності охоплює достатньо широкий діапазон значень, а саме:

1. Підтвердження думки, вираження згоди або ствердження раніше висловленого: – *Ти знов була сьогодні в катакомбах?.. [Прісцілла:] Так, я була сьогодні в катакомбах і завтра знов піду* (Леся Українка); *Я кохав її, так, я справді її кохав* (Ю. Покальчук). Аналізована партикула в контексті ствердження близька до “це правда”, тобто вона означає “я відповідаю за те, що висловлення співвідносне з дійсністю, адекватне їй”, іншими словами, експлікує контамінацію реального об’єктивно-модального значення та епістемічного суб’єктивно-модального значення достовірності.

Категоричність ствердження в емоційно забарвлених висловленнях досягається відповідним інтонуванням, кількаразовим повторенням частки тощо: *Так! Я буду крізь сльози сміятись* (Леся Українка); *Так-так, я боюся не минулого,*

а безодні, в якій воно помістилося (М. Матіос). Кількаразово уживана або своєрідно інтонована **так** є реалізатором суб'єктивно-аксіологічних емоційно-оцінних значень: відвертості, доброзичливості: *Так, так, моє серце, хто хоче їсти, мусить заробляти на хліб* (М. Коцюбинський); обурення: *Землі нехай наїдяться і хай подавляться... Так, так, так!* (О. Кобилянська); погрози: – *Ось так, Гнате Пилиповичу! Задумайтесь! Негайно і всерйоз! Ще не пізно...* (А. Коцюбинський); докору: *Так-так... Грошей нема, а земляка росте й росте* (І. Карпенко-Карий); захоплення: *Так, ти одна, моя любове, Даєш мені снагу обнови...* (Д. Павличко); іронії: *О, так! Той, хто перший придумав цей хитрий у своїй бездоганності келишок, очевидно, був великим майстром інтриги й фантазії* (М. Матіос) тощо. Зауважимо, що партикула у такому разі виражає адгерентну (детерміновану конситуацією) експресивність, виконуючи роль своєрідного інтенсифікатора. Він не має чітко окреслених семантичних меж, виділені значення перебувають у тісному взаємозв'язку, а тому розрізняються приблизно, почасти на інтуїтивному рівні.

2. Стверджувальна, позитивна відповідь на поставлене запитання: – *Прошу, прошу. Але він пішов тоді ж ... обіцяв зайти ще й завтра надвечір... – Обіцяв? – Так* (І. Ле). За цієї умови найповніше розкривається комунікативне призначення розгляданої лексеми. Частина виконує функцію еквівалента речення (слова-речення), набуваючи здатності репрезентувати повністю або частково зміст попередньої репліки. Проте він (зміст), як слушно зауважує І.Р. Вихованець, не має чіткого формально-синтаксичного й семантико-синтаксичного членування, тобто не втілюється у формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних компонентах [66, с. 101]. Семантична специфіка вираженого партикулою нечленованого комуніката виявлена в реалізації широкого кола модусних значень адресатної сфери: згода з висловленим судженням, згода виконати прохання, підтвердження висловленого, указівка на успішність перебігу мовленнєвого акту, оцінка повідомлюваного з погляду його відповідності очікуваному, інші інтелектуально-емоційні кваліфікації висловлень співрозмовника або особливостей ситуації: *Тобі подобається бути в стані життя, так? – Так* (О. Гончар); – *...Чи так я кажу, чесний отче? – повертаючись*

до попа, питає Олексій Іванович. – **Так, так!** – одказує той, запихаючи в рот півпирого (Панас Мирний); – *Хто ти такий?* – Олесь здригнувся; перед ним стояв червоногвардієць, видно, хтось із начальників. – *Гайдамака.* – *Я бачу, що не цар. Ти по своїй охоті?* – **Так** (В. Підмогильний).

Залучення до розгляду аналізованої частки корпусу прагматики дає змогу виявити репрезентовані нею приховані диктумні значення. Ізольовано, поза контекстом і ситуацією, вона не здатна передавати конкретний пропозиційний зміст, проте, обіймаючи позицію репліки-реакції, анафорично відсилає реципієнта до найближчого препозитивного контексту. Л. Теньєр трактував частки **так** і **ні** в означеній функції як автоматично заповнювані анафоричні слова, контекстуальна семантика яких залежить від змісту попереднього питання. При цьому вони, аргументовано зауважував мовознавець, виступають еквівалентами цілого, іноді доволі довгого речення-висловлення [278, с. 226–227]: *Ти відвідав музей?* – **Так** (рівнозначна реченню *Я відвідав музей*); *Ти приніс мені книгу?* – **Ні** (рівнозначна реченню *Я не приніс тобі книгу*). Синсемантичність та анафоричний характер комунікативів можна підтвердити, на думку деяких учених, шляхом застосування прийому елімінування репліки-стимулу [142, с. 66]. Зразком її природного еліпсування є ситуація, коли сторонній свідок телефонної розмови чує лише репліки-відповіді **Так, Ні, Авжеж** тощо. Якщо для препозитивного контексту характерна інформативна недостатність, вирішальну роль у з'ясуванні семантичного наповнення частки-речення відіграють паралінгвістичні, ситуативні, чинники: міміка, жести, погляди співрозмовників тощо.

Зауважимо, що комунікатив **так** не завжди є адекватною та самодостатньою реакцією на репліку-стимул. Існують певні обмеження його вживання, зумовлені структурою, семантикою чи прагматикою попереднього висловлення та функційно-стильовою належністю діалогічного тексту. Зокрема, аналізована партикула не здатна функціювати як самостійна відповідь на альтернативне питання або непрямий мовленнєвий акт, що реалізує імпліцитне спонукування, напр.: 1) *Ти прийдеш сьогодні чи завтра?* – **Так.** – *Що “так”?* – *Сьогодні*; 2) *Синку, це твої речі розкидані по кімнаті?* – **Так, я приберу.** У публіцистичних

жанрах (інтерв'ю, репортаж, бесіда тощо) комунікатив здебільшого поширений післятекстом, призначення якого – розкривати позицію співрозмовника: – *...Але головне – я йду за принципом, який вважаю правильним і гідним: спочатку я – українець, а потім уже – член фракції, народний депутат і таке інше. – І так було завжди? Ви завжди це відчували? – Так. Відповідаю, не затинаючись* (День, 7 травня 2008); – *Ваша дружина також вінничанка? – Так, вона вчилася зі мною в педуніверситеті за спеціальністю вчитель музики й народознавства. Якось побачив її в бібліотеці, заговорив до неї – Марина мене проігнорувала. Це зачепило, бо на той момент я вже був чемпіоном Європи – ні в кого у Вінниці подібного результату не було* (Україна молода, 20 березня 2009).

Функцію стверджувального слова-речення виконує фразеологізована сполука **так точно**, що являє собою мовленнєвий стереотип, кліше, легко відтворюваний у певних умовах і контекстах стандарт, уживання якого детермінують “інформативна необхідність” та “доцільність застосування готових формул відповідно до комунікативних вимог тієї чи тієї мовленнєвої сфери” [ЛЭС, с. 588–589]. Вона належить до військової лексики, експлікує значення близьке до “саме так” і є ствердною відповіддю на спонукальну репліку (наказ) вищої за званням особи, напр.: – *Смачно? - питає Матвєєв. – Так точно! – Чому ж не їсте, може, не смачно? – Так точно! – То що ж, викинути, чи що? – Раді старатися! – зраділи солдатики* (Д. Клеменсов). Однак у художньому тексті під впливом певного контекстного оточення експресивний компонент генетично ненейтральної фразеологічної одиниці актуалізується, маркуючи змістове поле висловлення аксіологічно-модальними відтінками: – *Ну... признаєш себе винуватим? – одриває Самоцвіт, коли той підходить ближче. – Так точно, ваше благородіє... Действітелно... Тольки я скажу так для приміру. Одно діло – заяць і друге діло – собака без хвоста...* (В. Винниченко); *Кухар злякано поправив Комірець на шиї і сказав йому: – Так точно, Ви їсте помії...* (П. Глазовий).

3. Підсумок роздумів із приводу чогось: *Ось так, Ліно, степи збираємося обводнювати, а самим поки що напиться ніде* (О. Гончар). Реалізатором указанного значення є також слово-речення **Так**, що підтверджує міркування самого мовця як

своєрідний відгук на його думки, сказані вголос або й не висловлені: *Максимов слухає, думаючи про щось своє, що хвилює, і, ніби відповідаючи на власне запитання, багатозначно промовляє: – Та-ак* (О. Довженко). Частина може знаходитися на межі двох висловлень, поєднуючи функцію текстової скріпи з роллю анафоричного елемента: *Коли стерно із рук моїх однято і другому до рук оддано і бачу я, що човен поведуть на неминучу гибель, – я кидаю свій човен і впливу на другий берег сам! Так, так! На берег, на другий берег!* (І. Карпенко-Карий); *По неділях почав ходити до костьолу, слідком за нею. Так, так. Я – до костьолу* (М. Коцюбинський). Окреслене значення подеколи ускладнює вказівка на послідовність дій, думок тощо: *А поставте сюди ослінчик. Так. Тепер візьми миску* (Г. Квітка-Основ'яненко); *І ти пішла... Так, а до чого тут книжки? Згадала!* (І. Роздобудько).

4. Контекстуально зумовлене заперечення, виражене часткою **так** здебільшого в поєднанні з іншими службовими словами: *– Ти дурень, – каже Яків, свищучи. – Хіба так! – кажу я...* (М. Черемшина); *Ні, трохи треба подождать. Воно б то так. Так от що, брате: Літа не ждуть! Літа летять* (Т. Шевченко); *– Ге, хлопче? Цього ми не можемо своєю волею зробити, на це дозвіл од начальства треба. ... – Та воно так, – каже Петро. – Та чи не можна б як-небудь там, хоч трішки?..* (Б. Грінченко). Стійкі партикульовані сполуки експлікують “вимушену згоду мовця”, його сумнів у правдивості попереднього висловлення, реалізуючи епістемічно-модальне значення проблематичної достовірності. Деякі лінгвісти до виразників “прихованої негативності” зараховують фразеологізовані сполучення **так би (оце) й, так де, так куди ж** [46]: *Так би я тобі й сказала!* (М. Кропивницький); *– Змалечку не вчились, бо не до наук було, а вирости, уже б і вчитись – так куди ж пак – ми й так уже письменні* (Ю. Збанацький).

5. Досліджувана частина, супроводжувана відповідною інтонацією з відтінком сумніву, здивування, недовіри тощо та контекстуально наближена до питальних партикул **хіба, невже**, виконує функцію репрезентанта виокремленого епістемічного суб'єктивно-модального значення в питальному висловленні: *– Так се шлях у Хрумово? – спитав ще раз Михайло* (Марко Вовчок); *Так? Знаєте, я це відразу помітив* (О. Довженко).

Акцентована на початку питального речення партикула сигналізує про “інтенціональний стан мовця” [133, с. 50], вербалізує усвідомлену ним доцільність і навіть необхідність здійснення мовленнєвого акту: *Так, ти купив хліб?; Так, ти припинеш це чи ні? Так* виявляє здатність обіймати й фінальну позицію питальної репліки-стимулу, у якій вона зорієнтована на зниження категоричності спонукання, посилення діалогічної взаємодії, досягнення взаєморозуміння між комунікантами: *А зараз, шановний Ленд, ми проведемо зустріч у кают-компанії. Кожен із нас розкаже по одній історії, так?..* (В. Близнець). Частка в такому разі – показник прагматичної спрямованості висловлення за принципами астенсивно-інференційної комунікації, основним серед яких є правило стимулювання співрозмовника до мовленнєвої взаємодії.

6. Нечіткі семантичні межі розглядуваної лексеми спричиняють труднощі в розрізненні її вторинних (диференційних) сем. Вона, уживаючись на позначення приблизності виміру, стає носієм видільно-обмежувального та означально-уточнювального значень: *Так коло півночі Яким їх покликав* (М. Коцюбинський); *Сидимо так десь із годину, чекаємо...* (Українські Карпати, 21–22 вересня 2003); *Проїхали так з кілометр до наступного повороту, і тут Козаков, нарешті, дав команду зупинитись* (О. Гончар). На початку речення партикула **так** репрезентує контамінацію вказівної та видільної сем, експлікуючи поновлення перерваної дії, конкретизуючи раніше висловлену думку, акцентуючи увагу співрозмовника: – *Якось ми поїхали, а перед цим щось напало на мене, коклюш чи хтозна. Так мати взяла брчку, на ній бригадир катався, тепер у нього мотоцикл, “їжаком” називається... – Так мати взяла брчку, – підказав Адам* (В. Близнець); *Він: – Так. Тепер скажи мені, дівчинко, хочеш ще й далі вчиться? Вона: – Хо-о-чу, – так з протягом* (А. Тесленко).

Синкретизм дейктичної та підсилювально-видільної семантики спостерігаємо, коли частка виконує функцію емоційно-експресивного виразнювача питання: *Так невже ж під багряним сонцем – благодатні брати океанські – ці дощі, отруєні стронцієм, засвистять, як стріли поганські?!* (Л. Костенко); спонукання: *Так будьмо ж єдині! Ми – квіти життя* (В. Сюзюра); заперечення: *Так і не отримала дозволу*

Федерації мотоспорту України Спілка професійних спортсменів “Спідвей-Рівне”, президентом якої є Володимир Жуковський (Рівне вечірнє, 12 квітня 2007) тощо. Примітно, що партикула, реалізуючи семи другого порядку, не втрачає модальної природи, а навпаки, виконує роль виразника субкатегорійних суб’єктивних аксіологічно-модальних значень. Показовими в цьому зв’язку є фразеологізовані сполуки, у структурі яких лексема **так** функціонує як індикатор інтенсивності, ядерна емосема, що маніфестує адгерентну експресивність (**так і підкидає, так і знай, так от, оце так** тощо). Словник української мови [СУМ] фіксує кілька значень партикульованої єдності **так і**, зокрема такі: підсилення енергійної дії: *Надвечір ублагала була мати Лесю роздягтись да лягти спати; як же почувала Леся Кирила Тура голос, то так і затрусилась; і вже шкода було й казати їй про сон!* (П. Куліш); вказівка на мимовільну або несподівану дію: *Ждан витягнув довгу шию та так і заляк* (Ю. Мушкетик); скептичне ставлення до можливої чи допустової дії: – *Знаєте що: та торба буде наша! – рішив він* [Дмитрик]. – *Еге, так тобі дід і дасть* (М. Коцюбинський).

У фразеологічному словнику [ФСУМ] витриманий принцип однотипного трактування ідіом, облігаторним складником яких є партикулятивна сполука **оце так**, на зразок “оце так історія”, “оце так штука”, “оце так притичина” тощо. У їхній семантичній структурі виділяємо спільний компонент “здивування з приводу чогось несподіваного, незрозумілого, а також захоплення тим, що сталося”. Незважаючи на те, що деякі мовознавці дефінують виокремлену сполуку (**оце так**) [рос. *вот это (да)*] як граматичний фразеологізм [142], вважаємо, що саме вона є реалізатором означеної семи. Пор.: *Перелякався й Причепи і все намагався розтулити Савчині зуби. – Горілки! Та голову набік!.. Оце так Притичина...* (З. Тулуб); – *Оце так всадив! – в захваті загомонила молодь* (О. Гончар). З одного боку, це експресив, що нічого не означає, а лише репрезентує емоції в певному контексті за підтримки паралінгвістичних засобів (міміки, жестів, інтонації), з іншого – це фразеологізоване сполучення, що володіє позаситуативним, зрозумілим для кожної людини змістом і характеризується лаконічністю, виразністю, економічністю та самостійністю.

Семантичний аналіз дає змогу зробити висновок про те, що актуалізація тих чи тих елементів значення партикули **так** сприяє формуванню індивідуальних виявів стійких фраз різних семантичних груп, для яких, зі свого боку, характерна специфічна синтаксична сполучуваність, тобто вони, перебуваючи у відношенні значеннєвої сумісності з репрезентантами конститутивних позицій, виявляють синтагматичні властивості. Партикульована сполука **так і**, виконуючи підсилювально-видільну функцію, зокрема, маркує модальними відтінками предикатну синтаксему, а єдність **оце так** увиразнює здебільшого субстанціальну.

Варто зауважити, що серед учених немає одностайності стосовно частиномовної належності слова **так** у цих та означених вище фразеологізованих сполученнях. Наприклад, СУМ подає словосполуки **так і знайте, так і, так точно** як одиниці, пов'язані з реєстровим словом-часткою, **так де тобі** – сполучником, **воно б то так** – прислівником [СУМ, т. X, с. 18–20]. Дослідники транспозиційних процесів у системі незмінних класів слів ідентифікують **так** в аналізованих єдностях із партикулою [46; 161], прихильники комунікативного підходу до витлумачення функційного статусу часток інтерпретують її як вказівний займенниковий прислівник [68, с. 209–210]. Таку розбіжність у поглядах мовознавців можна пояснити специфічними особливостями модальних часток, передусім відсутністю категорійної семантичної ознаки, контекстуальною детермінованістю значень, поліфункційністю, здатністю вступати в омонімічні відношення з іншими частинами мови. Слово **так** у розгляданих сполуках – проміжний транспозит, функційний еквівалент частки, периферійний дериват, що не втратив генетичних зв'язків із першоджерелом. Це типовий приклад неповного морфологізованого синтаксичного переходу прислівника в синтаксичну частку.

Дискусійним видається залучення до складу стверджувальних партикул частки-афікса **таки** [СУМ, т. X, с. 21], що або 1) маркує підсилювальні та видільні відношення, або 2) експлікує сему “здійснення чогось наперекір перешкодам, бажаному чи доцільному”: *Багаті **таки** поділилися* (Рівне вечірне, 11 грудня 2008); *Одного разу **таки** звелися битись із батьком біля обмерзлої криниці* (В. Земляк); *Це **таки** щастя...*

(Ю. Покальчук). Зауважимо, що друге виокремлене значення близьке до суб'єктивно-модальної епістемічної семантики, проте афіксальна природа означеної партикули (сказав-**таки**, прийшов-**таки**) та здатність виконувати словотвірну функцію уможлиблює її розгляд як такої, що знаходиться в синкретичній зоні між частками та аглютинативними афіксами.

Отже, **так** – найчастіше уживана, стилістично нейтральна партикула, що концентрує в собі найважливіші властивості описуваного розряду часток. З її допомогою стверджується, вказується, уточнюється, підкреслюється яке-небудь слово, словосполучення, частина речення або все висловлення, у відповідний спосіб оцінюється зміст останнього. Необхідно ще раз наголосити на тому, що проаналізована частка не є автосемантичною, усі подані вище значення контекстуально чи ситуативно залежні. Вона функціонує у висловленні лише як своєрідний маркер-репрезентант того чи того модального відтінку. Сказане стосується й інших стверджувальних часток (**атож**, **авжеж**, **аякже**, **ага**, **еге**, **угу**), використання яких, на відміну від попередньої, стилістично обмежене. Основна сфера їхнього вживання – розмовно-побутове мовлення, мистецьку інтерпретацію якого доволі часто знаходимо в діалогах художніх текстів: – *Ви добре знаєте Карпа? – поспитав я. – Атож...* (М. Коцюбинський); – *Отож, нахмурюється дядько Іван. – Тож треба думати, що господар планети – це ти, людина* (О. Гончар); – *Чому ти, Чіпко, не одружишся? – Хіба воно краще? – Авжеж, краще. Жінка привітає, порадить, розважить* (Панас Мирний); [*Марція:*] *Чи звідси видно мій новий масток?* [*Хуса:*] *Аякже!* (Леся Українка); – *А казав же він? – Ага!* (Сл); – *Смішно говорити – це біла пляма! – Еге ж, людська нога не ступала, – загов громоподібним басом високий геолог* (О. Донченко).

Як бачимо, розглядані партикули – синонімічні відповідники інваріантної частки **так** у її ідентифікувальній функції, позначені більшою експресивністю та певною етнічною маркованістю. До того ж перші три з них (**атож**, **авжеж**, **аякже**), крім ствердження, репрезентують у висловленні епістемічно-модальне значення категоричної достовірності; останні ж (**ага**, **еге**, **угу**), належачи до партикульованих інтер'єктивів, надають йому іронічного забарвлення: – *Хто знає, обід буде?.. – Аякже!*

Повинен бути (Панас Мирний); *Еге ж, так, так*, – підтакував Терентій, киваючи головою і поглядаючи з докором (О. Довженко).

Частки **авжеж**, **аякже**, **атож** демонструють високий рівень упевненості в достовірності попередньої репліки, обов'язковості того, про що в ній повідомляється, категоричності позитивної відповіді, реалізоване ними ствердження “сприймається як ніби заздалегідь очевидне й передбачуване” [104, с. 219]: – *Чи йти мені до палацу, чи не йти?* – спитала Тодозя неначе випадком в тітки Маври. – **Атож!** **Авжеж** іди! (І. Нечуй-Левицький); – *Славний лицарю, діду любий! Чи ви пізнаєте мене?* – спитав Найда, схиляючись до самого обличчя запорожця. ... – **Аякже, аякже...** пізнав, коли я ще на сьому світі і якщо мені не ввижаються привиди... Найда? **Атож!** Лицар, посланий богом врятувати народ! (М. Старицький). Вони не лише експлікують епістемічне суб'єктивно-модальне значення, а й репрезентують об'єктивно-модальну ірреальну сему необхідності (“інакше бути не може”). Розглядувані частки, супроводжувані відповідною інтонацією та контекстом, набувають здатності виражати й антонімічне до стверджувального заперечне значення: *Та ти знаєш, скільки в мене жінок було!* – і жодного разу не було такого, щоб – погано, просто погано! **Авжеж**, тобі не було, а – їм, чи ти коли питався? (О. Забужко); *Він думає, що для нього фабрику збудують.* **Аякже**, чорта пухлого дочекаєшя!.. (М. Коцюбинський). Експресивність, що властива цим словам як іманентна частина значення, виявляє себе в зіставленні їх із нейтральними синонімічними відповідниками, пор.: – *Вам подобається?* – спитав Шако. – **Атож**, – відповів я. – *Мені тут усе подобається* (Олег і Валентин Авраменки) – **Так**, – відповів я. – *Мені тут усе подобається;* – ... *Треба, аби ті дядя увечір підстриг, бо, аді, яке патлате волосє.* – *По-парубоцьки, ма?* – **Аякже**, таже ти у мене парубок (В. Стефаник) – **Так**, таже ти у мене парубок.

Партикули **ага**, **еге** закріплені здебільшого за розмовним стилем сучасної української мови й належать до “лексики зниженої конотації” [177, с. 292], тобто просторічної, що характеризує усне мовлення переважно “осіб старшого віку, які проживають на селі” [104, с. 218]: *Починаю про весну, Прокіп Остапович:* – **Еге**. – *Помовчав, далі так серйозно до мене:* – *Ви*

*б собі місяця якого шукали. Як так без місяця! Хоча... неблагонадежність ота. – Зітхнув (А. Тесленко). У художньому тексті означені частки постають засобами іронії – удаваного зображення негативного явища в позитивному вигляді або, навпаки, лукавого удавання, “коли людина прикидається простаком, який не знає того, що він знає” [222, с. 381]: – *А чоловік де? – Вдома... – Ага. Ага... Ну-ну. Приємної поїздки!* (І. Роздобудько); – *Старенькі, дідусю, але нічого. Нам би таких побільше! – Еге, трохи старенькі, – погодився дід Антип і лукаво спитав: – А коли зволите прийти з платнею?* (В. Земляк).*

Знижений рівень експресивності притаманний генетично близькій до звуконаслідувань “гм”, “м-да”, “е-е” вигуків частці угу. Її специфікація – вимушене підтвердження раніше сказаного або готовність виконати прохання, наказ з відтінком байдужості, незацікавленості: – *“Не” з дієсловами пишеться окремо, – ляпнув я і прикусив язик: хто ж такі козирі кидає? – Угу... Ще* (Любка Дереш); *Боска я не лишу, будь спокійний, Микольцю. – Угу. А як маєш лишити, то ліпше візьми сокиру та зарубай* (Г. Пагутяк).

Позиція в кінці речення викликає семантичні зрушення в значеннєвій структурі партикульованих інтер’єктивів у бік їхньої спроможності репрезентувати волітивні суб’єктивно-модальні значення в контексті питального висловлення, а саме спонукання адресата до ствердної відповіді, згоди: – *Оце линеш собі, линеш, не дивишся, що й до чого, на хвильку перестанеш пильнувати – і маєш! – уже куля в кишках сидить. Гарненько, еге ж?* (В. Бабенко); *Певно, він хлопчина добрий і любий – еге?* (Марко Вовчок).

Отже, стверджувальні частки виконують різноманітні модально-експресивні функції. Зберігаючи тісний зв’язок із лексико-граматичною структурою висловлення, вони експлікують його відношення до дійсності й / або ставлення мовця до повідомлюваного, тобто фокусують у собі об’єктивні та суб’єктивні значення.

До заперечних часток сучасної української мови відносимо **не**, **ні**, **ані**. З-поміж них виокремлюємо частку **не** як основний лексико-граматичний засіб вираження заперечення. Вона, реалізуючи загальне заперечення, здебільшого вживається в препозиції до предиката (у найтиповіших випадках дієслова-

присудка або співвідносного з присудком головного члена односкладних речень): *Праця не згине між людьми даремне: Сонце засвітить колись* (Б. Грінченко); *Не забувайте незабутнє, воно вже інеєм взялось* (Л. Костенко); *Люди не люблять тужити. Вони взагалі нічого не люблять* (М. Матіос). Поширюючи своє значення на субстанціальні (іменникові) синтаксеми в елементарному простому й ускладненому простому реченнях, а також на вторинні предикатні синтаксеми в ускладнених простих реченнях [66, с. 119], розглядана партикула функціонує як індикатор часткового заперечення: *Ідеться не сумно, бо обабіч соші озимина зеленіє* (Остап Вишня); *Поїхав [Степан] не по трасі, а звернув на коротшу дорогу* (Є. Гуцало); – *Маріє, ти не дуже за мене печися* (С. Чорнобривець). Оскільки оцінка мовцем пропозиції, тобто її модальна характеристика, здійснюється за буттєвим параметром “факт” / “можливий світ”, деякі лінгвісти кваліфікують первинну заперечну функцію описуваної партикули як екзистенційну зі знаком “–”. Слушною в цьому зв’язку є думка І.М. Кобозевої про підпорядкування екзистенції в семантичній структурі речення модальному оператору заперечення [135, с. 89].

Заперечний характер висловлення посилюється завдяки кількаразовому повторенню сполук із часткою, уживанню заперечних займенникових слів, використанню протиставлення зі сполучником **а**: *Не винна ти, що я не маю долі, не винна ти, що я така нещасна* (Леся Українка); *Ревнощі ніколи й ніде не приймаються за докази* (П. Загребельний); *Не жага віятись по світу та розтратити набуту силу поривала вас, а щира любов до свого краю* (Панас Мирний). У протиставних синтаксичних конструкціях виявляється модальна природа частки **не**: реалізоване нею заперечення кваліфікує описану ситуацію як ірреальну, тобто таку, що не відповідає дійсності, бажанням мовця тощо, а антонімічне йому ствердження вказує на реальність повідомлюваного: *Гетьман стояв у Борзні. Не стояв, а лежав, бо з осінньою негодною здоров’я його погіршилося* (Б. Лепкий); *Тепер уже не потік, а ціла юрба людей лилася по вулиці, провулках, майданах* (М. Чабанівський). В останньому реченні виокремлені об’єктивно-модальні значення ускладнені суб’єктивно-модальними завдяки образному порівнянню, метафоризації змісту висловлення, що потверджує

контекстуальну детермінованість семантики партикул, їхню поліфункційність та неоднозначність.

Принагідно зауважимо, що припредикатна позиція аналізованої лексеми не завжди сигналізує про її загальнозаперечне значення. Валентні зв'язки ядерного члена речення подеколи спричиняють суміщення сфери дії заперечного оператора. До її обмежувачів відносимо 1) логічно наголошений актант, здебільшого об'єкту синтаксему: *Вовк не їсть вовка, не ловить собі подібних* (М. Грушевський) – семантичне наповнення речення можна інтерпретувати з допомогою кон'юнкції *Вовк їсть інших звірів і Він не їсть конкретно вовків*; 2) квантор (квантитатив, інтенсив), що вступає у взаємодію з семантикою частки: *Раніше це містечко, яке розташоване кілометрів за сто від обласного центру, нічим особливим не вирізнялося* (День, 18 квітня 2008); 3) оцінні слова на зразок *до пуття, як слід, нормально, добре* тощо, зміст яких притягує заперечення: – *Хлопці, ану не сидіть пусто, бо час дорогий* (І. Чендей), *За такий статус області проголосувало 78 відсотків закарпатців, однак його так і не було введено в дію де-юре (напевно, ніхто до пуття не міг пояснити, що конкретно означає ця спеціальна самоврядна територія)* (Українська газета, 18–31 грудня 2008).

Як було зазначено вище, досліджувана частка, крім домінантного заперечного значення, виявляє спроможність репрезентувати інші, периферійні для неї, семи. Так, під впливом певного контексту первинна семантика партикули нейтралізується: вона набуває здатності реалізувати інтенсивне ствердження, зокрема за таких умов:

1. У риторично-питальних висловленнях, сполучаючись з а) іншими модальними частками: *Чи не тут [у сім'ї] наші діти починають проходити свою першу допризовну підготовку?* (О. Гончар); *Хіба на Кривому кутку не сироти, не вдови? Хіба тут не в землянках гниють?* (Є. Гуцало); або б) займенниковими словами *як, чого, куди, хто* тощо: *Чого в панському лісі не буває?!* (В. Сосюра); *Як не любити пори, коли ночами В щасті тремтить соловей, Як не любить під бровами дівочими синього сяйва очей?* (М. Рильський). Якщо ж говорити про особливості функціонування частки *не* в загальнопитальних реченнях, то необхідно наголосити насамперед на тому, що невизначеність

дескриптивного змісту означених висловлень детермінує його індиферентність до присутності / відсутності заперечного компонента, пор.: *Чи знаєш ти, що я говорю про добре відомі всім речі? – Ти не знаєш, що я говорю про добре відомі всім речі?* Попри забезпечувану зміною дієслівних способів найзагальнішу буттєву диференціацію семантики цих структур (“сфера об’єктивної дійсності” / “сфера можливих світів”), подальше уточнення модальної характеристики за параметрами “+/-” неможливе, тому функцію досліджуваної партикули в такому разі можна визначити, услід за запропонованою В.Г. Гаком шкалою вторинних (зреалізованих у певних контекстах) значень мовних одиниць [75, с. 29–30], як асемантичну.

2. У подвійному запереченні, якщо **не** вживається з модальними дієсловами **могти, уміти** тощо та інфінітивом: *Але цього не могла не розуміти буржуазія* (М. Хвильовий); *Вона не вміє не думати* (М. Матіос). Варто зауважити, що термін “подвійне заперечення” в сучасній лінгвістичній літературі має подвійне трактування: 1) наявність в одному реченні кількох модальних операторів (**не, ні, ані**, заперечних займенникових слів): – *Не бійся, серденько, не осоромлю ні тебе, ні себе* (Ганна Барвінок), *Не приходило йому ніколи на думку нагнати Івана, хоч ненавидів його* (Л.Мартович); 2) заперечення заперечення, в основі якого – логічний закон еквівалентності ствердження й двічі вживаного в одному висловленні заперечення: *Східні танці не можна не любити!* (Високий вал, 4 серпня 2008) дорівнює *Усі люблять східні танці*. Розглядану семантику виразно реалізує другий тип вирізнених конструкцій, тоді як перший актуалізує, посилює заперечне значення.

3. У специфічних, стилістично обмежених, почасти окличних фразеологізованих сполуках на зразок **як (тільки, лише, вже) не, чого (тільки, лише, вже) не, де (тільки, лише, вже) не**: – *Чим тільки не займалися на цих землях!..* (Новий день, 12 червня 2006); *І де вже ноги не носили* (Т. Шевченко); *Чого тільки не роблять турботливі підприємці для здоров’я українських громадян! І аптеки будують, і неймовірні гроші на всілякі проекти виділяють, і по телевізору кожна третя реклама – обов’язково якогось нового препарату* (Українська правда, 23 липня 2006). В останньому реченні репрезентована партикульованою єдністю стверджувальна сема ускладнена

контекстуально детермінованим аксіологічно-модальним значенням іронії. 3-поміж окреслених сполучень вирізняється **де не**, що маркує дієслово-предикат **узятися** відтінком раптовості, несподіваності: *Коли це на луці де не взялась дівчина...* (А. Тесленко); *І враз де не взялася перед ним картопля й капуста* (Нар. тв.).

4. У позиції перед прийменником **без**, що виражає відсутність, вичленування із ситуації чи неповноту дії: *Янголи бувають різні. Бувають небесні, бувають прокляті; а ти – земний янгол. **Не без гріха, не без вад, та мені однаково** – я кохаю тебе і хочу одружитися з тобою* (Олег і Валентин Авраменки). Як і в реченнях описаної вище семантичної структури, у таких висловленнях фактично наявні два заперечення, які, функціуючи одночасно, знімають негацію, виконуючи роль інтенсифікаторів ствердження.

5. В умовних та часових детермінантних складнопідрядних реченнях (див.: [66, с. 323–329]), контактуючи із семантичними сполучниками, виразниками реальних (**поки, доки**) та ірреальних семантико-синтаксичних відношень (**якби, коли б**) (див.: [83]): ***Якби не** поезії дивнії чари, убогі жили б ми, понурі, як хмари* (І. Франко); ***Коли б не** відчайдушна злобність, **Не** вічний поклик висоти* (Г. Світлична); *А мати стояла нерухомо, **доки** син на горб **не** вийшов* (А. Головка). Умовні конструкції, де підрядні частини описують ірреальну умову, за якої могло б відбутися повідомлюване в головній частині, легко трансформуються в складносурядні протиставні речення зі стверджувальною семантикою, пор.: *А що б то з його за кобзар був, **якби не** волох!* (Т. Шевченко) – *А що б то з нього за кобзар був, проте він – волох!*; *...коли б вітер не дозволяв читати газету на ходу, оминула б мене пригода...* (З. Книш) – *...оминула б мене пригода, проте вітер дозволяв читати газету на ходу.* Семантична структура означених часових складнопідрядних речень індиферентна щодо наявності / відсутності частки **не**, яка є її необов'язковим, факультативним, компонентом, пор.: *Доки зірниця тиха і бліда вгорі погасить вранішню лампаду, до мудрих книг схиляються на раду юнацький вус і сива борода...* (Є. Плужник) – *Доки зірниця тиха і бліда вгорі не погасить вранішню лампаду, до мудрих книг схиляються на раду юнацький вус і сива борода...*

Специфічною ознакою партикули **не** є здатність виступати носієм інших, крім стверджувального, детермінованих контекстом диференційних сем. Розглядана лексема, уживаючись між двома однозвучними або спільнокореновими словами, експлікує значення неповного заперечення, невизначеності, яке корелює з епістемічною суб'єктивно-модальною семантикою проблематичної достовірності: *Стихають болі пекучі, німіє туга самотня, тиха радість голубить душу, думки не думки, а якісь лихі почуття забавляють серце* (Панас Мирний); *І день не день, і йде не йде, А літа стрілою Пролітають, забирають Все добре з собою* (Т. Шевченко); *Тато Дарусиноного плачу не признає. І вона його сердити не сердить* (М. Матіос). Деякі вчені кваліфікують наведені речення як заперечно-стверджувальні [203, с. 45], постульована ними (реченнями) думка максимально сконденсована, афористично оформлена й виразна, заперечний маркер функціює в цих структурах як індикатор ступеня емоційного стану суб'єкта. Семантичне навантаження розглядуваного модального оператора в сполученнях на зразок **знати не знаю, відати не відаю** розширює акцентувальне, видільне, значення (див.: [305, с. 49–52]): *Мавра перед начальниками стала одрікатися: відати не відає, де Мусій Завірюха* (К. Гордієнко).

У препозиції до предиката, формально вираженого зворотним дієсловом доконаного виду на **-ся**, частка **не** вказує на неможливість, небажання закінчити достатньо інтенсивну дію: *Олександра не натішиється – одужала, помолодшала* (Марко Вовчок), про тривалість і безперервність якої сигналізує уведений у речення видовий корелят вербатива: *Дивишся й не надивишся, дишеш й не надишешся тим чистим гарячим та пахучим повітрям* (І. Нечуй-Левицький); *Ну а ріка тішиється і не може натішитися своїми доньками* (Нар. тв.).

Привертають увагу висловлення, у яких досліджувана модальна партикула є активним репрезентантом деонтичних модусних значень, відносно котрих треба зробити окремі зауваження. Деонтична модальність – це різновид логічної модальності, що, маючи складну розгалужену систему, у найзагальнішому розумінні являє собою приписи, дозволи й заборони, пов'язана з мораллю, обов'язком, регламентованими

певною системою правил вимогами до поведінки учасників ситуації, тобто носить відверто дидактичний характер. На мовному тлі вона транспонована в об'єктивно-модальні ірреальні значення можливості та необхідності, ускладнені суб'єктивно-модальною волюнтативною семою заборони. Саме заперечний маркер **не** стає продуктивним реалізатором означеної семи, функціуючи при деонтичних модифікаторах, за І.Р. Вихованцем, аналітичних дієсловах модальної семантики, що, поєднуючись з інфінітивом, уживаються на позначення потенційної дії, а у сполученні зі зв'язковим компонентом передають семантику стану з модальним відтінком необхідності, доцільності, напр.: *Можна все на світі вибирати, сину, **Вибрати не можна** тільки Батьківщину* (В. Симоненко); *І я певен, що наша віра в ідеал (для когось це ідеал поета) за жодних обставин **не повинна перетворюватися** в правовірність, яка завжди обертається як не джихадом, то вогнищами інквізиції* (Молода Україна, 24 жовтня 2003); *Ти **не смієш переступати** своїх обов'язків* (О. Гуреїв); *Мені нічого так **не треба...*** (О. Яблонська).

Описувана партикула переводить також в опозицію зі знаком “–” волітивний складник мовної модальності, виконуючи разом із дієсловом-предикатом у формі імператива в директивних мовленнєвих актах функцію виразника волюнтативно-модальних значень наказу, заборони, перестороги, прохання тощо: *Ой біжи, біжи, досадо, **не вертай** до хати...* (В. Симоненко); *Але **не бійся** прикрого рядка, прозрінь **не бійся**, бо вони, як ліки* (Л. Костенко); – ***Не топіть** мене, **не топіть!***.. (В. Стефаник); ***Не червоній і не спускай** повік* (У. Самчук).

З'ясовуючи функційно-семантичні параметри частки **не**, важливо зупинитися на реченнєвих конструкціях з експлікованим суб'єктивним компонентом, де модальна частина висловлення відображає ментально-емоційне ставлення мовця до пропозиції, а роль заперечення при предикатах модусу визначає семантика цих предикатів: ***Не сумніваюся, що він цькуватиме мене з таким же запалом, як раніше вихваляв*** (В. Симоненко). Як правило, позиція партикули в означених структурах детермінує сферу її дії, проте, як слушно зауважує О.В. Падучева, заперечні речення з різним розміщенням маркерів негації можуть іноді вступати в синонімічні відношення, а конструкції з однаковим їх розташуванням здатні реалізувати різні значення [212, с. 143].

Синонімія таких речень можлива лише тоді, коли предикат пропозиційної установки належить до обмеженої групи лексем, а саме: 1) дієслів на позначення мисленнєвого ставлення до істинності певної ситуації (**думати, вважати**), крім пресупозитивних вербативів цієї ж семантичної групи (**сподіватися, очікувати**); 2) дієслів на позначення бажання (**хотіти, бажати, любити (щоб...)**), але не, наприклад, **жадати**, що експлікує високий ступінь оптативності). Пор. у цьому зв'язку реченнєві структури: *Не думаю, щоб Кримський, таку чудову пам'ять мавши, забув про цю присвяту* (М. Драй-Хмара) – *Думаю, що Кримський, таку чудову пам'ять мавши, не забув про цю присвяту*; *Я не хочу, щоб у цьому залі лунали капітулянтські настрої!* (Голос України, 26 липня 2007) – *Я хочу, щоб у цьому залі не лунали капітулянтські настрої!* У зарубіжній лінгвістиці описане явище трактують як трансформаційне правило перенесення заперечення (Negative Transportation) [138; 320, s. 208–231]. Якщо ж партикула обіймає позицію при предикатах з іншим семантичним навантаженням, вона переводить їхнє модальне значення в протилежне, а дискретність змісту валентного ядра унеможлиблює зміну місця розташування заперечного маркера в модусно-диктумній конструкції без наслідків для її семантичного наповнення, пор.: *Не знаю, чим пояснити молодість творчості Котляревського!* (Остап Вишня) – *Знаю, чим не пояснити молодість творчості Котляревського!* (не знаю дорівнює сумніваюсь, не володію впевненими знаннями – епістемічне суб'єктивно-модальне значення недостовірності); *Може, й правда не добре, що я одбіг її і тепер пишеться так трудно...* (М. Грушевський) – *Може, й правда добре, що я не одбіг її і тепер пишеться так трудно...* (“не добре” дорівнює “погано” – пейоративне раціонально-аксіологічне суб'єктивне значення).

Кількаразово повторювана у висловленні заперечна партикула, виконуючи роль інтенсифікатора, аранжує різноманітні суб'єктивно-модальні значення, а саме такі: 1) епістемічно-модальне значення достовірності, ускладнене аксіологічними відтінками: *Надходить час останньої самотності. Не все я встиг. Усе не встиг. На жаль* (Л. Костенко); 2) аксіологічно-модальне емоційно-експресивне значення жалю, туги тощо: *Скільки разів життя нам дарує*

людей, яких ми **не** бачимо, яким ми **не** віримо, **не** помічаємо, **не** чуємо їхніх слів і **не** цінуємо їхньої любові до нас! (Ю. Покальчук), Вони [голуби] вже **не** пустують, **не** плескають, наче в долоні, крилами (О. Донченко); 3) волюнтативно-модальні значення благання, категоричного наказу тощо: – **Не** треба крові! **Не** треба! – закричали жінки (В. Земляк).

Частка **не** набуває виразної конотації у складі сталих, ідіоматичних, сполук. Функціуючи як конструктивний елемент фразеологізмів на зразок **що не кажи, куди не глянь, як не кричи, крути не верти** тощо, партикула утрачає відносну самостійність, набуває образного звучання, її заперечну семантику нівелює план змісту стійкого сполучення, напр.: **Як не крути, а головою муру не проб'єш** (В. Козаченко); **Крути не верти, та треба вмерти** (Нар. тв.); **Все, куди тільки не гляне око, рухалось, пливло, летіло** (О. Довженко).

Розглядувана частка, обіймаючи позицію при предикатах якості, формально виражених складеним іменним присудком, у прислів'ях та приказках виконує роль імпліцитного компаративного оператора суб'єктивних аксіологічно-модальних значень, напр.: **Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш; Люди – не татари, дадуть хліба і сметани; Кров – не водиця, проливати не годиться; Учення без уміння – не користь, а біда; Закон – не ціпок: через коліно не поламаєш.** Семантична сумісність субстанціальної та предикатної синтаксем у такому разі не обов'язкова. Контрастну пару денотативного рівня паремійного висловлення можуть утворювати одиниці різних значеннєвих груп. Різнотипна референція, встановлення відношень розподібнення між представниками різних класів – специфічна ознака образного порівняння [17, с. 276–277], облігаторним компонентом якого є заперечна партикула.

Отже, заперечна частка **не**, поєднуючись із предикатами чи іншими синтаксемами, виражає не лише загальне чи часткове заперечення, а й реалізує об'єктивно-модальні значення можливості / неможливості, необхідності тощо та увиразнює висловлення різноманітними відтінками епістемічної, аксіологічної, волітвної суб'єктивно-модальної семантики.

Партикулі **ні** властивий вужчий функційно-семантичний обсяг. Вона вживається у двох відмінних значеннях:

1. Заперечення: ***Ні**, ті не вип'ють, що лежать в діброві, Де стережуть їх зорі малинові, Вчорашніх битв притишена луна* (А. Малишко); *Я не кохала? **Ні**, то ти забула, яке повинно бути кохання справжнє* (Леся Українка). У цьому значенні частка **ні**, подібно до **так**, почасти функціює як еквівалент речення (нечленоване речення, слово-речення), репліка-відповідь на поставлене запитання, спонукування, пропозицію тощо: – *Старшого лейтенанта не бачили? – **Ні**, – відповів Сагайда* (О. Гончар).

Комунікативна природа описуваної партикули в означеній функції вимагає її розгляду в прагматичному аспекті. **Ні** за прагматичною спрямованістю – поліфункційна, стилістично нейтральна комунікативна одиниця, для якої характерні висока продуктивність, регулярність уживання в усіх сферах діалогічного мовлення, здатність одночасно репрезентувати декілька модальних значень, об'єднаних загальним семантичним компонентом: заперечення істинності раніше окресленої в діалозі пропозиції, констатація неправильності або неприйнятності висловлення співрозмовника: *Народилася дитина? – **Ні!*** (М. Горбатюк). Як і проаналізований опозитивний до **ні** комунікатив **так**, досліджувана частка виявляє здатність до реалізації прихованих диктумних значень, виконуючи роль анафоричного елемента, семантика якого детермінована попереднім контекстом, напр.: – *Та Бог ти мій! – сказав начальник, ми з ним були приятелі. – Ти справді не постраждав? – **Ні!** – мовив я* (В. Шевчук); – *А курей на буряки вивозила? – **Ні**. – **Ні?*** (Остап Вишня); *Не станеш хрестики з людей зривати? – **Ні*** (В. Барка).

Крім ідентифікувальної заперечної семи, партикула **ні** експлікує актуалізаційне значення, виявлене у виділенні (як наслідок – повторення в післятексті) усього попереднього висловлення або окремих його частин: *“Дюма!” – сказав Бурдик. “**Ні**, – виправив його Заремба, – не просто Дюма, а Дюма-батько”* (В. Діброва); – *Не бачу... Тобі, мабуть, привиділося! – **Ні**, не привиділося...* (В. Малик). За підтримки конситуативних показників вона передає все коло прагматико-модальних значень, властивих функційній зоні заперечення, а саме: а) власне заперечення: *“Я тобі скажу дома” “**Ні**, ти скажи зараз”* (Н. Зборовська); б) незгода як ствердження зі знаком “–”, оцінка

позиції співрозмовника як такої, що не відповідає дійсності, експлікація неоднакових поглядів комунікантів: [Анна] *Кумо, бійтеся Бога, не говоріть сього! Може, вам приснився? Може, дух його вам об'явився?* [Настя] **Ні**, кумо Анно, я тобі кажу: він живісінький. У Жандармах служить уже три роки (І. Франко); в) заборона – деонтичний мовленнєвий акт, “основне завдання якого – не дати здійснитися небажаній дії, попередити її” [9, с. 424]: *Можна мені зайти до Вас завтра?* – **Ні!**; – *Ви не прикликуєте мене до себе,* – *ображався Генріх.* – **Ні!** (П. Загребельний); г) відмова на репліку-стимул зі значенням прохання, пропозиції або поради: – *Командире,* – *звернувся до мене бортінженер.* – *Давайте спробуємо маневрувати. Якщо Кашалот не дуже спритний, ми можемо вислизнути.* – **Ні**, друзі мої, – *відповів я.* – *Це чудовисько маневрує не гірше за нас. Випробуємо інший спосіб: летітимемо просто до Нової* (В. Заєць). Як бачимо, комунікативи з описаною семантикою здебільшого супроводжує постпозитивне висловлення, що вміщує мотивацію некооперативної поведінки учасника спілкування.

Функційна активність заперечного маркера поширюється й на сферу монологічного мовлення, якщо він реалізує ставлення мовця до свого висловлення, його впевненість у правильності заперечення, “доцільності деяких власних міркувань, висновків, ... поведінки тощо” [104, с. 227]: *Яка вона? Не дівчина, ні, а те, що вона нині втілює, стоячи над моїм ліжком* (І. Роздобудько); *Осе і все? Ні, вона ще буде вертатись через столову. Я почекаю* (М. Коцюбинський); *Куди вона [дорога] приведе – не так важливо. Чи відаєте ви, що чините? Чи відаю я? Ні* (Г. Пагутяк).

Яскраво виражені конотації аксіологічного емоційно-експресивного характеру є властивими для розгляданої лексеми, подвоюваної чи повторюваної (**ні-ні; ні, ні**), супроводжуваної іншою часткою (**та, бо, ще, ж, от, а ...**) або вигуком (**о! е! ох! ах! ой! ...**), окличною інтонацією (**ні!**) тощо, напр.: **Ні-ні, жоден сатана не має такої сили, як прості люди у час заздрості, ненависті і помсти...** (М. Матіос); **Ба ні ж!** *Гарні пани настали! Хоч би цей титівський панич...* (М. Кропивницький); **О ні!** *Нащо ж ті вуса і та борода такі великі й такі м'які?* (У. Самчук); **Ні!** *Боже збав від ординарності й буденності, “від – так, як усі”* (Ю. Покальчук). Якщо партикульована сполука, конструктивним

компонентом якої є частка **ні**, інтонаційно оформлена як питання, вона реалізує стверджувальне значення, модифіковане епістемічно-модальною семою проблематичної достовірності (невпевненості, сумніву): ***Ні**, людина там велика! – А зараз **хіба ні**? – чують вони голос із вечірнього присмерку* (О. Гончар).

2. Підсилення заперечення, вираженого предикатом із **не**: *Я все стерплю. Але **ні** слова не вирве ворог з вуст моїх* (В. Сосюра); ***Ні** хвороби, **ні** всякі там бацили не мали на нього жодного впливу; шлунок робив як машина* (Г. Хоткевич). Щодо означеної функції частки **ні** серед мовознавців немає єдності у поглядах. Описувану лексему в позиції інтенсифікатора заперечення трактують то як партикулу, то як сполучник. У традиційній граматиці [СУМ, т. V, с. 417] її вважають часткою, якщо вона вживається один раз у значенні “і”, “навіть” (не сказав **ні** слова – не сказав **і** слова, не сказав **навіть** слова), повторювану ж кваліфікують як сполучник, що уможливило заперечення деякими лінгвістами первинної семантики описуваної партикули й ідентифікацію її з підсилювально-видільними частками [206]. Інші дослідники кількаразово вживану в реченні частку **ні** визначають як підсилювально-єднальну [270, с. 505], ще інші, беручи до уваги лише комунікативну функцію партикул як засобів формування типів речення за метою висловлювання, наголошують на її єдиному призначенні – експлікації заперечення та фіксованому місці на початку речення [68, с. 359].

Фактичний матеріал, що є у нашому розпорядженні, дає підстави витлумачувати неповторювану **ні** як заперечну частку у вторинній функції (підсилювальній), а повторювану – як контамінант, частку-сполучник, функційний еквівалент кон'юнктива. На користь такого твердження свідчать фразеологічні сполуки з відтінком невизначеності, неможливості здійснення, повної відсутності чогось тощо (**ні риба ні м'ясо; ні те ні се; ні кола ні двора; ні здумати ні згадати**), у яких єднальне значення досліджуваного слова практично втрачається й воно набуває ознак модального маркера суб'єктивної оцінки: *Що ти з них візьмеш? **Ні** кола, **ні** двора. Харпаки, злидні!* (М. Коцюбинський); *Закльовувались у голові невеличкі ростки якихось таємних гадок, чогось такого, що не давалося **ні думкою обхопити, ні очима осягнути*** (Панас Мирний). По-особливому виразно модальний характер партикула **ні** проявляє в

імперативних стійких конструкціях на зразок **Ні звука! Ні з місця! Ні кроку назад!**, де вона реалізує різноманітні волонтактивні семи (наказ, категоричну вимогу, заборону тощо): – **Ні кроку назад! Вперед, за мною, вперед!** (О. Довженко); – **Ні з місця, кажу, – крикнув чоловік** (Панас Мирний); – **Ні з місця, гад, – кричить Рева** (Г. Тютюнник).

Експресивним варіантом **ні** в описуваному підсилювально-заперечному значенні є афективна, за К.С. Симоновою, частка **ані**: *А мати завжди бере Ксеню на ярмарок. І тоді вже ні баришники, ні перекупки не вициганять у них **ані** шага* (М. Стельмах); ***Ані** двора. Церковці й поготів. Лиш на узгір'ї декілька хрестів* (Л. Костенко); *Піна на воді, нею **ані** спраги не втолиш, **ані** не обмиєш брудного тіла* (Б. Лепкий). Її функційні можливості та стилістичне навантаження порівняно з лексемами **не, ні** дещо інші: обарвлена розмовністю, виокремлена партикула у висловленні виконує роль модального квантора, інтенсива, на заперечне значення якого нашарована аксіологічна суб'єктивна семантика: ***Ані** колихнеться нерухома вода* (М. Трублаїні); – *Немає тепер у мене нічого – **ані-ні*** (Панас Мирний).

Отже, стверджувальні та заперечні частки, перебуваючи на близькій периферії власне-модальних партикул як засобів вираження субкатегорійних модальних значень, здатні брати участь у формуванні загального модального плану речення, доповнюючи й увиразнюючи його зміст. Проте наявність різноманітних модальних відтінків у висловленнях не можна ставити в пряму залежність від стверджувальних чи заперечних операторів, усвідомлюючи, що найважливішу роль у конституюванні модальної рамки відіграє передусім контекст, семантичне наповнення синтаксем, логічний наголос, інтонація тощо.

2.3. Питальні частки як маркери субкатегорійних модальних значень

Актуальною проблемою теорії мовної модальності є питання реалізації субкатегорійних модальних значень у питальних реченнях. Ця проблема, зі свого боку, вимагає розв'язання таких важливих аспектів, як окреслення статусу

категорії "питальна модальність", характеристика засобів її репрезентації, зокрема у вигляді модальних часток. У мовознавстві до цього часу не вироблено єдиного погляду на означену категорію. Як уже було зазначено в першій частині нашого дослідження, прихильники широкого тлумачення модальності розглядають питальність як одне з основних модальних значень [280; 309]. За їхнім переконанням, об'єктивна модальність функціонує на основі протиставлення розповідного, спонукального й питального компонентів. Інші вчені наполягають на недоцільності введення до кола модальних значень категорій комунікативної установки мовлення, пропонуючи обмежитись семами реальності / ірреальності (можливості, необхідності та бажальності) [100]. Фактичний матеріал, що є в нашому розпорядженні, potwierджує невиправданість ототожнення категорій модальності й настанови, оскільки вони належать до різних рівнів речення – семантичного та комунікативного. Так, семантико-синтаксична структура питального за метою висловлювання речення може бути репрезентована різними типами модальності: *Луги, луги, пропахлі сіном прілим, чи ви мене впізнали, земляка?* (В. Симоненко) – ірреальне об'єктивно-модальне значення; *Мамусю, а для чого це все?* (О. Забужко) – реальне об'єктивно-модальне значення; *Хіба йому, такому перемерзлому, такому перетрудженому на своєму віку, зігрітися лише травною чи землею?* (М. Матіос) – епістемічне суб'єктивно-модальне значення; *Чи не можна мені відпочити?* (З. Тулуб) – волітивне суб'єктивно-модальне значення.

Як бачимо, основними маркерами модальних значень у цих реченнях є питальні частки, окреслити функційно-семантичні межі яких неможливо без залучення результатів дослідження семантико-синтаксичних властивостей питальних висловлень. Більшість учених з-поміж характерних особливостей цих структур як основну виокремлюють здатність маніфестувати волюнтативне модальне значення – спонукати адресата до повідомлення потрібної мовцю інформації [66, с. 145; 123, с. 21; 272, с. 129]. Питальний комунікативний акт, мотивований усвідомленою продуцентом необхідністю розв'язати проблему вибору між альтернативними рішеннями [278, с. 206], покликаний "спровокувати" в процесі мовленнєвої поведінки

бажану відповідь реципієнта [38, с. 315–316]. Модальні значення питального висловлення детерміновані наявністю / відсутністю пресупозитивних знань мовця. Якщо суб'єкт мовлення хоче поповнити інформацію про події, явища, об'єкти тощо, якою володіє, з'ясувавши нові деталі, модальне наповнення речення визначають як реальне: *Як же все починалося?* (М. Савченко); *...які двигуни потрібні для твоєї машини?* (С. Жадан); *Де могили наших героїв, товаришів наших?* (О. Довженко). Л.О. Кадомцева кваліфікує такі структури як “речення прямої з'ясувальної питальності” [272, с. 132], Ш. Баллі, ранжуючи дескриптивний компонент висловлення (пропозицію) на дві частини – диктум і модус, трактує їх як “часткові диктальні” (на зразок *Хто виконав завдання?*) та “часткові модальні” (на зразок *Чи це завдання він виконав?*), І.Р. Вихованець, а ще раніше – автори “Русской грамматики – 80”, дефінують означені конструкції як частковопитальні [66, с. 146; 232, т. 2, с. 395]. Часто інтонаційно-синтаксичні засоби стають оформлювачами реченневих структур, спрямованих на з'ясування істинності чи хибності пропозиційного змісту попередніх висловлень: *Ти знаєш його?* (А. Тесленко); *Чи образив його хтось?* (Остап Вишня). Модальність таких висловлень визначається як ірреальна, здебільшого ускладнена епістемічними, волітивними, аксіологічними суб'єктивно-модальними значеннями, регулярними реалізаторами яких є питальні частки: – *Чи думала ти про те, що чорна курочка з білими цяточками – символ нічного неба?!* (І. Роздобудько); *А хіба можна без людей, дочко? – здивувалася мати* (Є. Гуцало); *Невже йому нецікаво їхати без мене?* (Ю. Андрухович); – *Так ти що, і ночував в степу?* (М. Вінграновський). Цей тип конструкцій загалом відповідає “реченням прямої уточнюючої питальності”, у термінології Л.О. Кадомцевої, що “розраховані на перевірку знань, коли мовець майже передбачає зміст очікуваної відповіді” [272, с. 131–132], “повним модальним” і “повним диктальним” (“модально-диктальним”) питанням Ш. Баллі та “загальнопитальним”, за класифікацією І.Р. Вихованця та авторів “Русской грамматики – 80” [66, с. 146; 232, т. 2, с. 395], реченням.

Отже, описувані партикули, за винятком частки **чи** як показника ірреального об'єктивно-модального значення, модифікують пропозитивний зміст питального речення

різноманітними суб'єктивно-модальними відтінками. Однак необхідно закцентувати увагу на тому, що партикули автономно не реалізують ту або ту модальну семантику, а детерміновані контекстом та ситуацією, формують модальний план висловлення сукупно з іншими засобами (просодичними, лексико-граматичними, синтаксичними тощо).

Компонентний склад розглядуваної групи слів порівняно невеликий. Більшість дослідників питальними вважають частки **чи**, **хіба**, **невже** та партикульовані інтер'єктиви **га**, **ну** [270; 271]. К.Г. Городенська до названих додає частки відсполучникового походження **і** (**й**), **або** [68, с. 359]. Слушною є думка деяких мовознавців про функціювання в цьому розряді відприслівникових часток **як**, **що** та сполучень на зразок **що за, що то за, а коли б** тощо [243; 46].

Необхідно виокремити в особливий функційний різновид частки **чи**, **хіба**, **невже**. Накладаючи різні модально-експресивні відтінки на семантичний план речення та заповнюючи здебільшого фіксовану облігаторну позицію на його початку, вони ізофункційно наближаються до питальних прислівників і займенників, пор.: ***Чи** врятує нас золото гетьмана Полуботка?* (Ю. Андрухович); ***Хіба** вгадаєш на сході сонця, що з тобою буде під смеркання?* (М. Матіос); ***Невже** отсих гір золота верховина для тебе сумна, мов тюремна стіна?* (Леся Українка); ***Хто** зрозуміє нашу ностальгію?* (Л. Костенко); ***Де** зараз ви, кати мого народу?* (В. Симоненко). Зважаючи на те, що займенникові та прислівникові слова реалізують зміст частковопитальних речень, а питальні частки наповнюють семантику загальнопитальних конструкцій, можна говорити лише про певний паралелізм, пов'язаний із їхнім функціюванням у реченні. Адже частки, на відміну від питальних слів, не містять чіткої вказівки на невідоме (місце, час, причину, мету, особу-виконавця тощо). Вони, виражаючи питальність загалом, виступають модифікаторами субкатегорійних модальних значень. Так, частка **чи**, підсилюючи питальний характер речення й експлікуючи ірреальність його змісту, привносить у семантику висловлення відтінок невпевненості, непідтвердженості, здогаду: – ***Чи** прями душі нетлінну нитку, призначену від мене?* (І. Багряний); ***Чи** ми ще зійдемося знову? **Чи** вже навіки розійшлись?* (Т. Шевченко). Свідченням її факультативності в загальнопитальних реченнях є

збереження значеннєвої завершеності висловлення після застосування до нього процедури елімінування питального маркера, пор.: *Пряли душі нетлінну нитку, призначену від мене?; Ми ще зійдемося знову?* Проте не важко помітити, що в результаті еліпсування партикули модальний компонент речення втрачає свій суб'єктивний складник, нівелює певну експресію та виражальні можливості.

Чи виявляє свою поліфункційність у поєднанні з іншими частками, охоплюючи достатньо широкий діапазон значень, а саме:

1) незадоволення, незгоду: *Чи ж мені вік коровам хвосту крутити?* (В. Підмогильний);

2) емоції, хвилювання: *Та чи ж він винен, що і йому подобається Марія?* (У. Самчук);

3) увиразнене припущення: *Чи й ти гадаєш так, що все нещастя походить від Кассандри?* (Леся Українка);

4) сумнів: *Чи то ж побачу коли?* (Марко Вовчок); *А чи ж буде вона тую стріху їсти?* (М. Вінграновський);

5) ймовірний здогад: *Чи ж не була й Царівна О серед інших русалок?* (Ю. Покальчук) тощо.

Уживання партикули **чи** в ролі одного з основних оформлювачів невластне-питальних речень уможлиблює репрезентацію специфічних, не властивих їй значень, зокрема таких:

1) підсиленого заперечення: *Чи викинути серп і йти байдикувати, Чи долю проклясти за лютий недорід І до сусід пристать наймитувати За пару постолів і шкварку на обід?* (В. Симоненко) – ірреальне об'єктивно-модальне значення;

2) експресивного ствердження (у сполученні з **не**): *Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?* (Л. Костенко) – реальне об'єктивно-модальне значення;

3) ввічливого спонукання (у сполученні з **не**): – *Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару?* (О. Довженко) – волітивне суб'єктивно-модальне значення.

У наведених реченнях спостерігаємо контамінацію питання й розповіді (1, 2), питання та спонукання (3). У прагматиці такі висловлення ідентифікують із “непрямими мовленнєвими актами”, у яких тип мовної структури асиметричний намірові мовця, один ілюктивний акт знаходить своє вираження у формі

іншого. Виділені питальні речення втрачають ознаки прототипного, за Ч. Філлмором, запитання, і набувають здатності виконувати вторинні функції. З-поміж них виокремлюємо дві найрегулярніші, а саме:

1. **Ствердження / заперечення:** *Чи може бути більший цинізм і глум над людиною?* (І. Багряний); *Чи це горе так чавить, що людина може втратити відчуття болю, а стороннім здаватиметься, що вона – байдужа?* (М. Матіос). Такі висловлення здебільшого риторичні, не адресовані конкретному реципієнтові, не передбачають чіткої та негайної відповіді, емоційно й експресивно насичені. До них відносимо а) власне риторичні загальнопитальні речення, що експлікують зворотну констатацію, за якої формально позначувана відповідь заперечується на користь іншої, альтернативної, єдино можливої: *Чи мало дорослих юнаків блукало тут?* (=Ні, не мало) ... *Чи не бачила за нескінченний свій вік гарних парубків і чоловіків?* (=Так, бачила) (Ю. Покальчук); б) ігноративні питання, ілокутивна сила яких полягає в констатації незнання якого-небудь факту. Це конвенційно використовувані для вираження стверджень речення, що мають тенденцію до перетворення в застигли мовленнєві формули, які позбулися експресивного забарвлення й практично досягли рівня фразеологізації, на зразок *Чи я знаю? Чи мені відомо?*; в) інтродуктивні питання – найбільш конвенціоналізований засіб вираження констатації зі знаком “+” чи “–”, що є вказівкою на нетривіальність, небуденність, сентенційність повідомлюваного. Вони, як правило, ініціюють роздуми мовця, розпочинають нову тему в тексті-дискурсі. Частка **чи** в цих висловленнях, функціуючи як індикатор зворотної констатації, здебільшого обіймає позицію при предикатах буття, існування: *Чи ж є для розлуки строки? – провесна і прощання* (В. Стус).

У контексті аналізу диференційних сем розглядової партикули варто зупинитися на прагматичних особливостях так званих “чи питань” і “чи-не питань” (див.: [28]), у яких наявність / відсутність заперечного маркера модифікує репрезентоване питальною часткою модальне значення. Позитивні “чи питання” в найзагальнішому, дещо примітивізованому, вигляді характеризуються тим, що мовець не віддає перевагу одній із двох альтернатив щодо її більшої ймовірності, вони постулюють

відносну байдужість адресата до очікуваної відповіді: *Чи тобі вже печаль всі слова одібрала?* (Б. Олійник); – *А чи скоро вийде у світ остання книжка трилогії Семена Ковтуна?* (Ю. Андрухович). Специфіка негативних “чи питань” (“чи-не питань”) полягає в тому, що вони передають намагання продуцента запрограмувати у висловленні очікування необхідної для нього відповіді-реакції: *Чи я не справдив сподівання Долі, що так вона розгнівалася?* (Л. Костенко); – *Чи не дозволите, пане, омити вам ноги?* (В. Шевчук). Уживання частки **не** в питальному реченні детерміноване наявністю епістемічної або аксіологічної установки мовця, підкресленням недостатньої обґрунтованості чи малоімовірності його гіпотези, експлікованої формальною структурою висловлення, яка збігається з негативною альтернативою, тоді як істинною прогнозується позитивна: *Чи ж я не платив золотими гривнями?* (Л. Костенко); *Чи не допоможете Ви мені відшукати достойників тих часів?* (День, 1 лютого 2000).

2. Описані “чи-не” конструкції виконують одну з найрегулярніших прагматичних функцій невласне-питальних речень – реалізують **волюнтативне суб’єктивно-модальне значення**: *Чи не могли б ми з вами сьогодні разом повечеряти?* (В. Винниченко); *Чи не написали б ви словечка до мене у Відень?* (М. Коцюбинський). Маємо реквесивний мовленнєвий акт ввічливого прохання, у якому мовець, запитуючи, висловлює адресатові своє бажання, орієнтуючись на його ідентифікаційні вміння та відповідні ментальні фонові знання. Деякі дослідники кваліфікують такі реченнєві структури як імпліцитні форми перформативів, що, заступаючи вербатив, експлікують контамінацію слова та дії [56], пор.: *Чи не могли б Ви мені допомогти?* – *Прошу Вас: допоможіть мені, будь ласка*. Примітно, що партикулятивна сполука **чи не** в наведеному реченні маркує предикат, формально виражений інфінітивом та модальним словом **могти**, яке актуалізує об’єктивно-модальне значення можливості, потенційної здатності адресанта виконати прохання: *Чи не могли б ви прислати в конвертах повість Мирного “Лихі люди”?* (М. Коцюбинський).

У структурі складнопідрядних речень імпліцитної чи експліцитної питальної семантики розглядана партикула функціонує як сполучник, напр.: *І, облизуючи ложку, подумала: а*

чи була я колись тією самою Ліною Ляпіною, ученицею сьомого “Б”? (Марина та Сергій Дяченки); *Я не знаю, чи це був сон, чи це було насправді* (Н. Зборовська). Ознаки кон’юнктива вона переймає на себе і в альтернативних конструкціях або реченнях із кількома питаннями, ускладнюючи семантичний план висловлень суб’єктивно-модальними значеннями гіпотетичного характеру: *Чи лишуся людиною, чи жах засліпить не лише очі, але й розум?* (В. Симоненко); *Чи він сам десь з’явився і поскладав свою одягу? Чи ще хтось приніс її сюди і склав усе старанно і зумисно так, аби помітили?* (Ю. Покальчук); *Чи шепче серце, Чи, біла, стереже тебе стіна?..* (Н. Білоцерківець). Частка в такому разі не втрачає модальної природи, а лише виступає функційним еквівалентом сполучника, проміжним транспозитом, що знаходиться в синкретичній партикулятивно-кон’юнктивній зоні.

Принагідно зауважимо, що партикула, про яку йде мова, семантично увиразнює здебільшого предикати на позначення: а) руху: *Ішли. Блудили. Чи завжди блудили? Шукали. Чи знаходили? Дізнайсь* (Б. Олійник); б) фізичної дії: *– Ти хочеш знати, чи не стратять тебе на площі за якусь провину?* (Марина та Сергій Дяченки); в) сприйняття: *Чи не бачила за нескінченний свій вік гарних парубків і чоловіків?* (Ю. Покальчук); г) інтелектуальної діяльності: *Ах, чи ж Марія не думає? Чи треба ще більше думати?* (У. Самчук); *Чи знаєш ти про те, що з роками щораз меншає сну?* (М. Савка); г) буття, існування: *Чи може бути більший цинізм, глум над людиною?* (І. Багрянний). Незважаючи на інтонаційне виділення в деяких випадках інших, непередикатних, синтаксем, дія досліджуваної лексеми поширюється на все висловлення: *А чи не високо ти, Андрію, літаєш?* (М. Стельмах); *Чи не пора міняти некомпетентний уряд?* (Газета по-українськи, 10 січня 2006); *Чи то не золоті джерела скресають під землею?* (П. Тичина).

Частки **невже** й **хіба** є маркерами цілого комплексу нечітко диференційованих модальних значень, що значною мірою залежать від контекстуального оточення та інтонації. Аналіз цих часток вимагає врахування семантичної структури попередньої репліки. Так, питання мовця, сформульоване за участю частки **невже**, базоване на ментальному досвіді продуцента, його знаннях про предмет мовлення. Характерною особливістю

означеної партикули є “детермінантна” позиція: вона, на відміну від інших питальних часток, завжди стосується всього речення, оскільки формує “ядро питання”, притягує до себе логічний наголос. Семантичний діапазон цієї частки, що разом з іншими засобами структурує питальне речення, також доволі широкий. Вона реалізує модально-експресивні значення здивування: – *Я Світязь, я Світязь, я Світязь! Невже ти не чуєш мене?! (Л. Костенко); впевненості у протилежному (здебільшого в риторичних запитаннях): Невже кров Гонти в наших рабських жилах не має сили вдруге закипіти? (П. Карманський); осуду: Німій, одуреній, забитій, Невже не встать тобі від ран? (В. Сосюра); сумніву, недовіри: Невже цей фантомний біль мучитиме до самої старості? (І. Роздобудько).*

Високою продуктивністю в сучасній українській мові наділена частка **хіба**. Зберігаючи значення питальності, вона маркує модальний план речення відтінками сумніву, здивування, раптовості: *Хіба ці слова дійдуть до Бога, і чи вони будуть почуті Богом? (М. Матіос); Хіба ж для історії мало оцих видатних заслуг?! (В. Симоненко).* Питальне значення нівелюється, якщо **хіба** виконує власне-модальну функцію, семантично наближуючись до слова **мабуть**: *Як же за нього я маю віддячити вам, Байку хіба розкажу (Леся Українка).* Дослідники трактують цей вияв частки як вторинну реалізацію її питальної семи [244, с. 123–124], проте нам видається обґрунтованішою кваліфікація **хіба (хіба що)** в означеній функції як омонімічної до питальної обмежувально-видільної партикули з відтінком епістемічно-модального значення проблематичної достовірності, пор.: *Гаддя сьогодні в землю ховається, а людині хіба йому завидувати – нема перепочинку (В. Портяк); Так буває хіба що з якимись буддистами, йогами та відвідувачами всіляких новомодних психологічних тренінгів (І. Роздобудько).* Важливу роль у декодуванні семантичного наповнення питального речення, маркованого часткою **хіба**, відіграють інтонація та прагматичні пресупозиції мовця (його фонові знання, наміри, оцінка пропозиційного змісту висловлення тощо), пор.: *Хіба він футболіст? – 1) Він поганий футболіст, 2) Я думаю, що він не футболіст, а хокеїст.*

Маючи зовнішню семантичну близькість, лексеми **хіба** та **невже** не вступають у синонімічні відношення. Однією з

важливих характеристик, за якою протиставлені значеннєво подібні партикули, є їхні функційні можливості. Питальні речення з **хіба** схожі на риторичні, однак не ідентичні їм, оскільки інтенційно спрямовані на відповідь. Таке програмування, проте, не можна назвати довільним: мовець упевнений у неможливості існування іншої відповіді, крім тієї, яку хоче почути: *Вирішив не снідати: **хіба** можна до служби Божої хоч рісочку до рота брати?!* (Г. Косинка). На відміну від розгляданих вище часток, **хіба** зрідка може займати в реченні постпозицію: – *Ви мовчите? Забрало слів **хіба**?* (Л. Круча). Порізнному тлумачать висловлення з частками **хіба**, **невже** [рос. **разве, неужели**], якщо воно презентує загальне судження: **хіба** передбачає інтенціональну, а **невже** – екстенціональну інтерпретацію [293, с. 123]. Так, вислів ***Хіба** порядні люди ображають інших?* указує на несумісність суб'єкта з виконуваною ним дією, а вислів ***Невже** порядні люди ображають інших?* виражає здивування з приводу того, що знайшлася людина, яка може образити когось. Коли мовець переконаний, що який-небудь факт або подія суперечать дійсності, він застосовує партикулу **хіба**, намагаючись із допомогою питання вирішити суперечність між його світоглядною позицією й обставинами, які їй не відповідають; якщо ж означений репродуцент передбачає ірреальність описуваної ситуації, він послуговується партикулою **невже**, пор.: *“**Хіба** такими запашиними бувають дощі?”* – запитала Дзвінка (Н. Зборовська) – *“**Невже** такими запашиними бувають дощі?”* – запитала Дзвінка; – *Олю! **Невже** ви маєте мене за божевільного?* (М. Куліш) – *Олю! **Хіба** ви маєте мене за божевільного?*

Отже, частка **невже**, функціуючи як регулярний оформлювач уже згадуваних вище власне-риторичних загальнопитальних речень, репрезентує об'єктивне ірреально-модальне значення, модифіковане суб'єктивними аксіологічно-модальними семами осуду, жалю, каяття, обурення тощо: ***Невже** ти народився, чоловіче, щоб зазирати в келію мою? **Невже** твоє життя тебе не кличе?* (В. Стус); ***Невже** інші настали часи – часи тотального збайдужіння?* (О. Гончар); *...**невже** всі дороги – тільки шлях до каяття?* (В. Медвідь). У згаданій функції вона почасти побутує не лише в діалогічному, а й у наративному

контексті, експресивно увиразнюючи роздуми мовця, заступаючи засоби вираження, за термінологією дослідників тексту, авторської модальності: *Невже в цій хаті минуло дитинство, невже оця стара жінка, яка зараз дримає на тапчані, була тут колись молодою, турботливою матір'ю?* (Є. Гуцало); *Невже безглузде слово “жить” Страшніш безглуздя слова “вмерти”?* (В. Еллан-Блакитний). Ці та зазначені вище приклади засвідчують, на наш погляд, наявність у семантиці описуваної партикули інгерентної, внутрішньо притаманної мовному знакові, експресивності.

Лексема **хіба** вирізняється дещо зниженим рівнем емоційності, що уможливорює її функціонування, як і частки **чи**, в ігноративних питаннях на зразок *Хіба я знаю? Хіба мені відомо?* Проте за певних умов ця партикула набуває ознак реалізатора різноманітних суб'єктивно-модальних відтінків (захоплення чимось, категоричного ствердження, обурення, впевненості у протилежному тощо), продукуючи адгерентну, сформовану в конситуації, експресивність: *Хіба йому [батькові], такому перемерзлому, такому перетрудженому на своєму віку, зігрітися лише травною чи землею?* (М. Матіос); *Нема нічого... небуття... повне небуття! Хіба ж не радощі!* (М. Коцюбинський).

Про особливий статус розгляданих часток свідчить і те, що вони виявляють спроможність самостійно заступати репліку в діалозі, інтегруючи в собі пропозиційний зміст попереднього висловлення: – *Я втомився.* – *Невже?* (*Невже ти втомився?* – здивування), – *Хіба?* (*Хіба ти втомився?* – сумнів, заперечення). Як було зазначено, мовознавці ідентифікують такі конструкції з комунікативами, релятивами, словами-реченнями, нечленованими реченнями, нечленованими структурами, еквівалентами речень, неповними реченнями. Для виокремлених еквівалентів питальних речень характерна не стимулювальна, а реагувальна спрямованість. Репліки-реакції репрезентують широкий ряд емоційно-експресивних модальних значень: від простого здивування до незгоди або навіть образи, при цьому позитивні емоції супроводжують бажаність подій для мовця, а негативні – небажаність, напр.: *“У мене часто таке враження, – прощалася з бабусею Дзвінка, – що ти з мене насміхаєшся”.* *“Хіба?”* (Н. Зборовська); – *Мовчи. Мені Сінта все розповіла... – тихо каже він.* – *Та невже?! – щиро дивуюся я...* (І. Карпа).

Останнім часом у розмовному мовленні релятив *Невже?* усе частіше вживається як конвенціоналізована форма ввічливості, що, програмуючи метакомунікативну мету, експлікує зацікавлення його продуцента в повідомленні співрозмовника, сигналізує про увагу до його змісту, пор.: [Вероніка] *Бува, людина сміється, щоб не плакати. [Юля] Невже?* (О. Корнійчук); *...Яка радість у нас, Дмитре... – Невже?* (М. Стельмах).

Функцію контактновстановлювальних сигналів у питальному висловленні виконують також партикульовані інтер'єктиви **га**, **ге**, **ну**. Частка **га** конотує розмовний діалог суб'єктивно-модальними відтінками, коли 1) обіймає позицію в кінці речення, ніби повторюючи все запитання, спонукаючи адресата мовлення до відповіді: *Ну, що тобі, панно, чого тобі плачеться, га?* (М. Кіяновська), 2) займає пост- чи інтерпозицію в спонукальному висловленні, виступаючи інтенсифікатором волюнтативної семантики: – *Ліно, давай помиримся, га?* – *Я з вами не сварилася* (Марина та Сергій Дяченки); – *Дядьку артисте, га, дядьку артисте, покажіть зуби!* (М. Вінграновський), 3) виконує роль репліки-відповіді: – *Іване! – Га? – Та рушай!* (А. Головка), 4) уживається на позначення неочікуваної реакції, емоційного перепитування: *Га? Де?.. Яка царівна?* (Леся Українка). Словник української мови також фіксує менш уживану питальну частку **ге** [СУМ, т. II, с. 45]. Мовець, послуговуючись нею, спонукає співрозмовника підтвердити висловлене припущення: *Чого панна так стидається мене, ге?* (І. Вільде); – *Ти, – говорила м'яко, – така, як і була. – А була погана, ге?* (Є. Гуцало). Як бачимо, означені партикульовані інтер'єктиви у фінальній позиції інтенційно зорієнтовані на посилення діалогічної взаємодії, порозуміння між учасниками спілкування, зниження або інтенсифікацію категоричності спонукування.

Питання-апеляцію до думок, почуттів, розуму реципієнта репрезентує частка **ну**, яка може поєднуватися з партикульованими прислівниками **що** та **як**: *Носила я плахту і віночки, – ну, як мені, гарно в чадрі?* (Л. Костенко). Функційну спроможність **ну** виявлено також в ускладненні питальної семантики різноманітними модальними відтінками, як-от:

1) здивування: – *Ну, чому воно так?* (О. Кониський);

2) нерозуміння: *Ну, що ви спинилися на краєчку лісу й не можете далі ані кроку ступити?* (Ю. Андрухович);

3) побоювання: *Ну як? Що питали?* (В. Підмогильний);

4) сумніву, вагання: *Ну що з тебе за жінка, ну що з тебе за друг?* (Н. Зборовська);

5) розпачу: *Ну чому, чому він відразу не сказав, що він король?* (Марина та Сергій Дяченки) тощо.

У кінці питального висловлення розглядана частка експлікує епістемічно-модальні семи подиву, недовіри, вступаючи в синонімічні відношення з партикулами **хіба**, **невже**: – *Панич Льольо ставить гуральню. – Та ну?* (М. Коцюбинський). Контекстуально залежна репліка-відповідь, утворена цією часткою, інтонаційно конотуючись різноманітними аксіологічними модально-експресивними значеннями, сигналізує про увагу співрозмовника до попереднього висловлення: – *Пам'ятаєте, я дітям фокуси показував? – Ну?* – *А ти сказала, що тут викликають подив не чудеса? – Ну і що?* (Марина та Сергій Дяченки).

Визначальною рисою описуваної лексеми є те, що вона зазнає семантичних модифікацій у складі інших реченневих структур, пор.: – *Ну, прости мене, подруго!..* (І. Роздобудько); *Ну ще чого! – обурилася Марта* (Ю. Андрухович); *Ну от, і написав універсали. А хто їх прочитає і коли?* (Л. Костенко); *Чого з не нашої столиці лізуть, сиділи б дома... Ну, частину бери, і нам зостав, так куди там!* (В. Барка). Поліфункційність та синсемантичність, здатність виконувати роль оформлювача неоднакових комунікативних актів, діалогічних і монологічних текстів унеможлиблює значеннєву ідентифікацію частки **ну**, що змушує нас розглядати її також з-поміж спонукальних та актуалізаційних партикул.

Семантично близькими до лексем **хіба**, **невже** в їхній загальнопитальній функції є партикульовані кон'юнктиви **і**, **або**, зрідка – **але**: *А чому ж у нього так мало купують? – Або я знаю?* (І. Франко); – *А що, думаєте, не куплю? – Але купите?* (М. Коцюбинський). Зауважимо, що перший із них маркований підсилювально-видільним значенням, а останні два – здебільшого діалектною (південно-західні говори) сферою використання. Дискусійним видається зарахування окремими вченими [46] до складу питальних відсполучникової частки **а**, напр.: *А як ти,*

Славку, відтвориєш складання цього культу? (Д. Гуменна); А що по-твоєму важливо? (Н. Зборовська); – А, не хочеш? Угинаєшся?.. (Панас Мирний). Оскільки питальна сема для означеного слова є вторинною, диференційною, і воно насамперед реалізує підсилювально-видільну семантику, функціуючи як актуалізатор, текстовий конектор, відносимо його до невластиво-модальних партикул, специфічні властивості яких будуть розглянуті в наступному розділі нашого дослідження, пор.: – *А нехай попробує; то я – не я, коли по волосинці не вискубу йому оту рижу бороду (А. Свидницький); Що ж тоді говорити про дороги, на які чоловік стає, не приглянувшись навіть до того, що видається. А такою є дорога, на яку чоловік без уваги і необдуманно ступає (А. Шептицький).*

Особливою експресивністю наділені частки займенникового походження **що** і **як**, які вживаються самотійно або з препозитивною часткою **а** чи постпозитивною **ж**. Сфера їхнього функціонування, як і проаналізованих партикульованих інтер'єктивів, – розмовно-побутове мовлення, мистецьку інтерпретацію якого знаходимо в діалогах художніх текстів. Їхнє основне призначення – посилювати увагу співрозмовника, підвищувати ілюктивну силу висловлення: – *Ти що – мільйонерка? (І. Роздобудько); – Він що, запрошений в наше товариство? – з'ясовував для себе Гриць (Ю. Андрухович).* Такі питання С.Т. Шабат відносить до контактновстановлювальних і диференціює одне запитання на двоє: актуалізатор і власне питання [302, с. 70]. Дослідниця звертає увагу на додаткові суб'єктивно-модальні відтінки, продуковані часткою **що**, зокрема такі: здивування: – *Ти що – мене не гидуєш? (Н. Зборовська);* припущення: *А що автобус, нема? (М. Вінграновський);* подиву з приводу почутого чи побаченого: – *Що, й за цього не віддасте? (О. Забужко);* здогаду: *Ти що, змерз? (Г. Пагутяк);* глузування, жарту: – *А що? Наїлись вареників? (Г. Квітка-Основ'яненко);* спонування: *Що ж, панове товариство, пора нам спочити? (Б. Лепкий);* обурення: *А Гаврило що, був без фуку, коли лупив свою невинну жінку, бо так робили інші чоловіки в горах?! (М. Матіос).*

У фінальній позиції висловлення **що** та **як**, поєднуючись із часткою-сполучником **чи**, увиразнюють перепитування епістемічно-модальною семантикою проблематичної

достовірності, напр.: *І ти, Корнію, не той зробився. Хмара на тебе звалилася, чи що?* (У. Самчук); *Може, ти хотіла б, аби Черемош по дорозі нас до сну вколисував, чи як?* (М. Черемшина). Розглядані відзайменникові партикули реалізують оцінні емоційно-експресивні реакції мовця на певні події, явища, зміст чийогось повідомлення, виступаючи самостійно у формі еквівалентів речення, питально-спонукальна функція яких нівельована окличною інтонацією: – **Що?..** – з *острахом подивився Дмитро на розвержені груди Бондаря і відчув, як ніт почав котитися з його чола* (М. Стельмах). У лінгвістичній літературі знаходимо також трактування таких утворень як модальних слів-речень [246], або неповних речень, які за своїм змістом прирівнюються до “синтаксично членованих запитань на зразок *Що вони зробили? Що ти сказала?*” [272, с. 298], що свідчить про особливий статус аналізованих партикул як гібридних одиниць із двоїстою семантико-граматичною природою.

Функцію питальних часток у сучасній українській мові нерідко виконують сполучення на зразок **що за, що то за, а якби, а коли б** тощо. Сфера вживання одного з найдавніших у слов'янських мовах зворотів **що за** не виходить за межі емоційно забарвленого розмовного мовлення: **Що це за дикість – рідиною в обличчя?! Що за хамство – битися?** (Марина та Сергій Дяченки) – обурення; **Що то за дивинка у поліській глибинці?** (Голос України, 1 листопада 2008) – здивування. Висловлення, утворювані за його безпосередньою участю, здебільшого містять елемент оцінки суб'єкта. У такому разі **що за** набуває ознак облігаторного компонента, конструктивно необхідного для вираження предикативного зв'язку, що сигналізує про ускладнення денотативної структури речення відтінком аксіологічного суб'єктивно-модального значення: *Та що Василь за господар? Де воли, де віці?* (М. Черемшина); *Боже, що то за чоловік був, а що за поводитир!* (Б. Лепкий).

Сполучення часток **а що якби, а що як, а коли б** тощо – один із важливих засобів реалізації значень припущення, сумніву, хвилювання: *А що як то нечиста сила туди коней приведе?* (Б. Грінченко). Партикулятивними єдностями дефінуємо їх із певним застереженням, оскільки процес “граматичної фразеологізації” означених утворень не завершений

і вони заповнюють периферію конвенціоналізованих експлікаторів епістемічної суб'єктивної модальності.

Отже, питальні частки, репрезентуючи комунікативну категорію питальності, маркують семантичний план речення різними за природою об'єктивно- та суб'єктивно-модальними відтінками субкатегорійних модальних значень. Ці суб'єктивно орієнтовані одиниці, перебуваючи на периферії репрезентантів епістемічно-модального значення проблематичної достовірності, виявляють здатність відсилати реципієнта до тезаурусних знань, координувати діалогічну взаємодію, виконувати роль текстових скріп тощо.

2.4. Спонукально-оптативні частки в ролі репрезентантів волітивних субкатегорійних суб'єктивно-модальних значень

Визначення функційно-семантичних особливостей спонукально-оптативних часток як репрезентантів волітивної семантики є актуальною проблемою сучасної морфології. Її вирішення неможливе без з'ясування таких важливих аспектів, як окреслення статусу категорій “спонукальність”, “оптативність”, “волюнтативність”, “волітивність” тощо, виявлення характерних ознак процесу реалізації волітивних субкатегорійних модальних значень у семантичній структурі речення.

Модальність як модусна категорія охоплює широкий спектр “наявних у мові різноманітних та різнохарактерних способів кваліфікації повідомлюваного” [309, с. 130], що структуруються в систему субкатегорійних модальних значень. Останні, як уже було зазначено, диференціюють на об'єктивні (відношення змісту висловлення до дійсності з погляду його реальності / ірреальності) та суб'єктивні (ставлення мовця до повідомлюваного). Волітивний компонент суб'єктивної модальності спрямований на зміни екстралінгвальної реальності [37, с. 74] й відображає позицію суб'єкта мовлення щодо необхідності чи бажаності встановлення певного об'єктивного зв'язку між складниками пропозиції. Основними його планами змісту є волюнтативність (директивність) та оптативність. Перше значення традиційна граматики ідентифікує зі спонукальністю, трактуючи її як вимогу “від співрозмовника такої дії, що

забезпечувала б реальність позначуваного реченням явища” [272, с. 134], “референтну ситуацію апелятивного спілкування” [289, с. 132], яка виражає “волевиявлення мовця, що залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, застереження, поради, побажання тощо” [271, с. 419]. Діапазон експліцитних виявів волонтактивності коливається від наполегливої категоричності до ввічливого прохання, напр.: – *Тепер благослови, мати, дітей своїх* (О. Довженко); *Скажи мені, о бідний рибалко, Скажи, хто тебе скривдив?* (В. Бережний); *Хай скаже спасибі спідниці, що затримала, – угруз би був у землю по самісінький руль глибини!* (Остап Вишня); – *Давай скажемо комісії, що ми – здорові* (Є. Долман); *Нехай би сповістив листівкою чи переказав тобою* (В. Симоненко); *Чи не могли б ви пояснити нашим читачам, що конкретно мається на увазі?* (Дзеркало тижня, 15–21 листопада 2003); – *Щоб мої очі тебе більше не бачили!!* (В.Черемис). Як бачимо, волітивні партикули (**хай, нехай, б (би), чи не, бодай, давай, щоб**) послаблюють апелятивність та категоричність імперативної семантики дієслова-предиката, наповнюючи змістовий простір речення якісно новими модальними відтінками. Валентне ядро в такому разі експлікує спонукання мовцем до дії чи набуття стану того об’єкта (об’єктів), що не бере безпосередньої участі в акті спілкування, або виражає таку бажану дію, яка можлива лише за наявності доброї волі адресата. Деякі дослідники витлумачують друге вирізнене значення як графему спонукального способу, що є контамінацією наказового та умовного способів (К.Г. Городенська) [68, с. 261] або трансформацією умовного способу в наказовий (І.Р. Вихованець) [69, с. 98].

Прагмалінгвістика розглядає волонтактивність у контексті теорії мовленнєвих актів, згідно з якою вичленовують п’ять шляхів досягнення людиною певної мети з допомогою слова, тобто типів ілокутивних актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви, декларації [242]. Спонукування корелює з директивним мовленнєвим актом, інтенційно зорієнтованим на адресата з метою здійснення ним бажаної для мовця дії, що, зі свого боку, детермінує двосуб’єктність волонтактивної ситуації – облігаторність продуцента як суб’єкта мовленнєвої дії та реципієнта як суб’єкта-виконавця каузальної дії. Крім того, до

характерних ознак імперативних висловлень дослідники відносять діалогічність, зорієнтованість на програмування поведінки контрагента, безпосередню чи опосередковану маніпулятивність, які здебільшого супроводжують емоційна маркованість, розмовно-стилістична забарвленість та нашарування різноманітних суб'єктивно-модальних відтінків. Отже, в основі директивності лежить вольовий імпульс мовця як продукт синкретичних відношень цілеспрямованої бажальності й усвідомленої необхідності, інтенційно спрямований на відповідну реакцію реципієнта. Ураховуючи ці та інші прагматичні властивості директивів, мовознавці ранжують спонукальні мовленнєві акти на підкласи з відповідним набором типологічних ознак. Найбільшого поширення здобула класифікація, в основу якої покладено такі принципи: 1) облігаторність виконання дії для адресата; 2) бенефактивність дії для одного з комунікантів; 3) пріоритетність становища продуцента чи реципієнта [35]. Що ж до трьох груп директивів, то серед них вирізняють такі: 1) прескриптиви – найкатегоричніший та найжорсткіший тип спонукання, для якого характерні облігаторність каузальної дії та пріоритетність становища мовця (ознака бенефактивності дії не є релевантною), – наказ, заборона, власне спонукання, дозвіл, інструкція, замовлення, розпорядження, вимога, напр.: – *Біжи вниз, піднімай усіх!* – наказав партизанові, який його розбудив (А. Дімаров); – *Замовкни, жінко! Щоб не чув твого писку!* (Ю. Збанацький); – *От що. Набери вівса в цеберку в коморі. Та даси коням начальника міліції. Та ключ візьми, замкнеш клуню* (А. Головка); 2) реквесиви, специфічними ознаками яких є бенефактивність дії для мовця та, у певному розумінні, пріоритетність становища адресата, – прохання, благання, запрошення, напр.: – *Зняли б мені, синочки, разом і верстата. Вам за охотки, а мені несила...* (В. Логвиненко); *Нехай би інший хто поклопотався, чи ж мало добрих людей на селі?* (О. Довженко); *Ось давай сядемо до нашого вогнища та й поговоримо* (В. Скляренко); 3) сугестиви, яким властиві пріоритетність становища мовця та нерелевантність двох інших ознак, – порада, попередження, пропозиція, заклик, погроза, напр.: *Нехай на другий день знає, як мене зачіпати* (І. Франко); – *Женилися б і не ходили по їдальнях та буфетах, – співчутливо радила Килина* (Є. Гуцало); – *Пам'ятай собі, що оце недобре! Оце*

ти собі пам'ятай! (О. Кобилянська); – *Ти б, сину, пішов до Києва, поки не настала робота в полі, та помолився Богу* (І. Нечуй-Левицький). О.В. Нарушевич-Васильєва ідентифікує виокремлені різновиди директивних мовленнєвих актів із 1) категоричним спонуканням, 2) пом'якшеним спонуканням та 3) нейтральним спонуканням, або спонуканням на розсуд мовця [191]. Варто зауважити, що між типами й підтипами директивів не можна провести чіткої межі, оскільки волітивні значення настанови й дозволу, наприклад, утворюють синкретичну зону на перетині прескрептивів та сугестивів, а сема переконання – реквесивів та сугестивів.

Як бачимо, модальні частки є регулярними оформлювачами реквесивів та сугестивів як найпоширеніших експлікаторів непрямого волюнтатива та виступають нерегулярними конструктивними засобами у прескрептивних мовленнєвих актах, знижуючи рівень їхньої апелятивності. Почасти у визначенні реалізованого партикулою суб'єктивно-модального значення вирішальну роль відіграє інтенціональний компонент змісту висловлення: прагматичні пресупозиції комунікантів, наміри мовця, ситуація спілкування тощо. Так, модальна семантика висловлення *Я б витив зараз води* в різних контекстах може бути кваліфікована як спонукання (*Принесіть води* – волюнтативне суб'єктивно-модальне значення) або як власне бажання (*Я хочу води* – оптативне суб'єктивно-модальне значення), що засвідчує біфункційну сутність волітивів такого зразка та полісемантичність розглядуваних часток.

Для оптативного суб'єктивно-модального значення, на відміну від описаного волюнтативного, характерні неадресованість бажання й відсутність суб'єкта-виконавця як учасника ситуації, напр.: *Хоч би Христя була здорова* (Панас Мирний); – *Я б їх не вбивав, – раптом промовив боєць...* (О. Гончар). Мовознавці кваліфікують такі конструкції як оптативні речення [66, с. 147], речення бажальної модальності [272, с. 125], речення бажальної настанови [184, с. 321-323], що виражають бажаність для репродуцента зв'язку між об'єктом та його ознакою, відображають складні процеси взаємодії подій зовнішнього світу й відповідних реакцій мовця, пов'язані з усвідомленням цих подій як ситуативно доречних, необхідних. Зважаючи на те, що модальність – надзвичайно широке й

неоднорідне мовне явище, структурні елементи якого не зазнають звичайної операції поділу, наголосимо, що суб'єктивно-модальні волітивні семантичні частини нашаровуються на об'єктивно-модальні ірреальні значення бажальності та необхідності. Для запобігання сплутування термінів “оптативність” та “бажальність” у лінгвістичній літературі оптативність визначають як суб'єктивно-модальне значення, а бажальність – як об'єктивно-модальне (див.: [100]).

Волітивні суб'єктивно-модальні значення вступають у корелятивні відношення з грамами настанови та дієслівного способу як основного її реалізатора, що здебільшого спричиняє взаємозаміну, а то й ототожнення компонентів модальності й комунікативної установки мовлення (пор. “типи речень за модальністю” в А.П. Загнітка [112], “комунікативно орієнтовані категорії речення” в М.В. Мірченка [184] та ін.). На нашу думку, нерозрізнення означених категорій зумовлене подібністю їхньої прагматичної спрямованості. Однак, якщо комунікативна установка мовлення зорієнтована переважно на реципієнта, то модальність – на суб'єкт мовлення, його прагнення, ставлення до дійсності, бачення світу й себе в цьому світі. Так, субкатегорійні волітивні значення можуть бути реалізовані в різних за метою спілкування висловленнях, напр.: – *Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару? – звернувся він до своєї матері. – Так чогось у животі пече!* (О. Довженко) – волюнтативне суб'єктивно-модальне значення (прохання); *То нехай в пам'ять про те кохання, про силу його і пристрасть невгамовну б'є джерело життя!* (Ю. Покальчук) – оптативне суб'єктивно-модальне значення (заклик-побажання); *Анелюка, Анелюка, Анелюка... Мила і ненависна. Замилував би і розтоптав би ногами* (М. Коцюбинський), *Не видно!.. О господи! Що з ним трапилось, хоч би довідатись... Що ти там, доню, пишеш?* (І. Карпенко-Карий) – оптативне суб'єктивно-модальне значення (власне бажання). Отже, волітивний складник суб'єктивної модальності охоплює значно ширше коло понять, ніж спонукальне за метою висловлювання речення або імператив дієслова. А. Вежицька, наприклад, до складу волітивних значень, крім “бажання, спрямованого на іншу особу”, вводить семантичні “безпорадного бажання”, “безсильного бажання або неусвідомленого передчуття” [62, с. 59–73], пор.: – *Ішов би ти,*

Іване, з нашого села (М. Матіос); – *Тобі цього не зрозуміти, Штепонько, – промовив Дробаха, і його вилицювате, землистого кольору обличчя стало серйозним* (О. Гончар). Н.Ю. Шведова диференціює оптативність за принципом здійснення / нездійснення бажань. У межах першого члена означеної опозиції дослідниця розглядає 1) власне бажаність – власне бажання, побоювання, нетерпіння; 2) бажаність вибраного – необхідність у різних її проявах; 3) бажаність доцільного – бажання-припущення, прохання або порада, ствердження позитивного; у межах другого – 1) бажаність нездійсненого, відсутнього – стосовно необхідності, користі, доцільності, а також з погляду негативного результату; 2) бажаність нездійснюваного – щодо можливостей та переваг (див.: [306]). Попри недоцільність уведення до кола модальних значень комунікативної установки мовлення, необхідно визнати обов'язковість їхньої взаємодії з експлікаторами спонукальності у висловленні, що уможливорює виникнення додаткових модально-експресивних відтінків.

У системі засобів (морфологічних, синтаксичних, лексичних, словотворчих, просодичних), що реалізують волітивну функцію в семантичному просторі категорії модальності, репрезентаційну основу, крім дієслівних імперативних форм, становлять спонукально-оптативні частки. З-поміж них виокремлюємо модальні маркери, для яких волітивна сема є ідентифікувальною (**хай, нехай, дай, дай, б (би), аби, щоб, хоч би, коли б, якби, бодай**), та модальні модифікатори, для яких вирізнене значення є диференційним – семою другого порядку (**ну, ану, чи не, тільки, лише (лишень, лиш), же (ж), мені, собі** тощо).

Частки **хай, нехай** як значеннево облігаторні компоненти, функціуючи в припредикатній позиції, ускладнюють семантичну структуру речення додатковими модальними характеристиками. За їхньої участі експлікуються, зокрема, такі суб'єктивно-модальні семи:

а) волонтактивні: дозвіл: **Нехай** погуляють мої козаки (Т. Шевченко); пом'якшене спонукування: **Хай** станцює та жінка так, як ти скажеш (Н. Зборовська); застереження (у поєднанні з заперечною часткою): – *Переб'ю ребра і другу ногу вирву. Хай не лізе* (У. Самчук); пропозиція з відтінком осуду: **Хай** вони

поїдуть лише самі до того сталінського “раю” та побудують там пару років. А тоді вже, якщо вціліють, **хай** забирають слово (І. Багрянний); порада: Головне – ніякого вибору! Не треба вибирати шлях! **Нехай** шлях вибере тебе! (Н. Зборовська) тощо;

б) оптативні: заклик-побажання: **Нехай** серця не знають супокою, **Хай** обганяють мрії часу біг, І наша юність буде **хай** такою, щоб їй ніхто не заздрити не міг (В. Симоненко); бажання з відтінком згоди: Я вибралася через низенькі дверці, примружилася від світла факела. **Нехай** уже ведуть мене, куди хочуть. **Нехай** (Марина та Сергій Дяченки); власне бажання: **Нехай** я заплачу, **Нехай** свою Україну Я ще раз побачу, **Нехай** ще раз послухаю, Як те море грає, Як дівчина під вербою Гриця заспіває (Т. Шевченко). Примітно, що презентоване партикулою в сугестивному мовленнєвому акті суб’єктивне оптативно-модальне значення заклику-побажання знаходиться в периферійній зоні бажальної семантики, тобто рухається в напрямку волюнтативності, що робить можливим кваліфікацію його як синкретичного продукту міжкатегорійної взаємодії, а виформування за безпосередньої участі модальних часток висловлень – як спонукально-оптативних. Пор. у цьому зв’язку такі приклади: **Хай** живуть волонтери свободи! (В. Стус); **Нехай** звучить в чужинному соборі: “Не мертві будьте, душі, а живі” (О. Стефанович); **Нехай** не гасне віра в людину! (День, 29 квітня 2001).

Винятковість означених наказових морфем (у термінології К.Г. Городенської та І.Р. Вихованця) як коректорів семантичного простору спонукального висловлення зі зниженим рівнем адресованості, potwierджена тим, що вони виявили спроможність, транспонувавши у сферу імператива закінчення теперішнього часу та майбутнього часу доконаного виду [68, с. 259; 121, с. 491], перейняти на себе функцію ядерних компонентів-реалізаторів волітивних значень: *То нехай коней зараз запрягають, і я поїду у Немирів з сином, бо тут без тебе я не зостанусь* (І. Карпенко-Карий); – *Знаєте що? Візьму я та пошлю оці листи по адресові Фесенка, – сказав Комашко. – Нехай покладе їх на пам’ятку в свій дорогий облицьований золотом портфель* (І. Нечуй-Левицький). Крайню периферію апелювальної семантики становлять сполучення партикул **хай**, **нехай** з дієсловами-предикатами у формі першої особи однини

майбутнього часу, що відбивають ситуацію, коли мовець звертається до свого співрозмовника чи співрозмовників, але не як до потенційних виконавців чи посередників у реалізації потрібних для нього дії чи стану, а лише як до слухача або слухачів, яким повідомляє про свій намір виконати дію чи реалізувати стан самому, напр.: *Хай я, молода, тепер буду працювати, а вам треба спочивати на щось інше!* (Панас Мирний). Виявлене значення таких єдностей дало підстави деяким лінгвістам зарахувати їх до шестичленної морфологічної парадигми наказового способу [31, с. 228].

Аналізовані спонукально-оптативні частки не слід сплутувати з однозвучними сполучниками підрядності **хай**, **нехай**, синонімами до кон'юнктивів **хоч (і)**, **хоча (й)**, виразниками допустових семантико-синтаксичних відношень, пор.: *Хай помирає, коли такий дурний*. <...> *Коли хто хоче померти, то хай помирає* (Н. Зборовська); *Коли поховались, нехай хоч чують* (М. Коцюбинський) – “*Хай умру, – думала Зоря, – зате побачу чудову мрію. Не хочу повертатися назад. Хай умру краще*” (О. Бердник); *Хай сто раз убиває, а пес живий, для мене живий і все!* (В. Близнець). Якщо ж у підрядній частині окреслених синтаксичних конструкцій експліковано ірреальну дію або стан, то кон'юнктив виступає репрезентантом волітивного суб'єктивно-модального значення, що, зі свого боку, уможлиблює закріплення за ним статусу гібридної одиниці: *Хай би собі люди їли конфетки, скільки хотіли, аби лиш Даруся про це не чула. Тоді їй голова не боліла б* (М. Матіос); *Ну, нехай би смикнув за вухо, Хай нагримав би раз чи два, – Все одно він би тата слухав і ловив би його слова* (В. Симоненко). О.П. Куц, услід за А.Г. Кващук [127, с. 185], ідентифікує такі проміжні транспозити з біфункційними сполучниками-частками [163].

Це свідчення синсемантичності модальних партикул, типової для них риси експлікації ідентифікувальних та диференційних сем лише в певному контекстно-ситуативному оточенні. Показовими в цьому зв'язку також є випадки, коли спонукально-оптативні частки зазнають фразеологізації, реалізуючи сукупно з іншими компонентами стійкої сполуки, крім волітивних, ще й аксіологічно-модальні значення (емоційну оцінку як специфічне переживання, ставлення мовця до дійсності), напр.: – *Забуду? Хай грім мене уб'є, коли забуду*

(У. Самчук); *Хай Бог простить*, зловісником стаю. Не буду більше, вчасно схаменувся (Л. Костенко); *Пробігши вибалок, Первінка задихалась, задихався і Микола – хай йому грець!* (М. Вінграновський); – *Чуєш, матросе, – тихо сказав Альоша, – хай він згорить, самий Пувичка* (І. Микитенко); – *Та в трест викликали, хай би йому тряся*, – зі злом сказала вона, ніби Арсен тут у чомусь завинив (Є. Гуцало).

У діалектному мовленні трапляється фонетико-стилістичний варіант аналізованих часток – **най**, що найчастіше поєднується з транспонованою з умовного способу партикулою **б (би)**: *Юр'яні жаль за ними. Бо най би собі думали по-своєму, як хотіли. Але нащо про те було говорити на дослух, на все село?* (М. Матіос); *Марто, вип'ємо за Хому. Щоб він швидше женився, най би його нагла кров залляла* (Ю. Андрухович); *Най біг прийме й так!* (Л. Мартович). Його специфікація, на відміну від досліджуваних вище показників волітливості, – реалізація лише оптативного значення в різних його варіантах (власне бажання, побажання тощо), модифікованого емоційно-аксіологічними суб'єктивно-модальними відтінками.

Регулярна сполучуваність із часткою **би** характерна й для стилістичного варіанта розглядуваних слів – частки **бодай**, що є лексикалізованим утворенням від **бог дай** [121, с. 498]. Сфера її функціонування – розмовно-побутове мовлення, інтерпретацію якого знаходимо передусім у художніх дискурсах. Фактичний матеріал засвідчує високу частотність уживання цього слова у складі експресивно конотованих фразем-прокльонів на зразок *бодай тобі ноги повсихали, бодай би ти не встав, бодай тебе праці з'їли, бодай би він скис, бодай би тебе грім улупив, бодай би воно тобі попухло, а бодай вас усіх лиха година забрала, бодай ти скрутився і кругом світу пішов*. Такі вислови не передбачають безпосереднього здійснення “побажання”, а репрезентують аксіологічно-модальні семи невдоволення, обурення, досади, подиву, гніву тощо: – *Чого ти реवेश, бодай тобі кістка в горло?!* (О. Довженко); *А самі регочуть, бодай би вас Бог мав у своїй ласці* (М. Коцюбинський); *Дивиться, собача душа, відгодований на зайцях та на куріпках. А бодай ти здох!* (М. Вінграновський); *Бодай би не родився! Люцифер. Живеш і вічно житимеш. Не думай, Що в сій земній подобі все життя...* (Леся Українка); *Бодай би вас, москалики, земля не прийняла:*

Через вас ся Степанівна в неволю дістала (Нар. тв.); – *Стань ялинкою, будь ласка, а бодай ти дубом став!* (О. Ірванець). Оптативне значення описуваної лексеми зазнає нейтралізації, коли вона функціює як видільний модифікатор, синонімічний до контрастивно-обмежувальної партикули **хоч** (**хоча б**, **хоч би**) або інтенсифікатора **навіть**, функційно-семантичні параметри яких будуть окреслені в наступному розділі нашого дослідження, напр.: – *Але надмір лише й рятує нас від убогості. Смертним полишається єдине: бодай маленький надмір – У вірі, у звичках, у смаках, просто – в примхах* (В. Стус); *Кожна людина, бодай найбідніша, відкладає гроші на чорний день* (А. Дімаров).

Характерними ознаками віддієслівних транспозитів **дай**, **давай** (**даваймо**, **давайте**) є позиційна сталість (припредикатна позиція), збереження дієслівної семантики, функційна одноманітність та фонетична, лексична, граматична близькість до першоджерела, вибіркковість у поєднанні з певними граматичними формами: *Дай подивлюся*, – *лізе своїми в'юнкими пальцями Лорна* (Любка Дереш); *Давай напишемо з тобою коліскову, Щоб тихий вечір опустити на коліна* (О. Сурм'як-Козаренко); *Давайте, братці, збудуємо собі хату, перебудемо в ній до тепла, а потім далі* (Нар. тв.). Як бачимо, ілокутивна сила таких реквесивних висловлень скерована не на вимогу виконати ту чи ту дію або набути тієї чи тієї ознаки (стану), а на запрошення до спільного її виконання. Не слід сплутувати згадані частки з однозвучними дієсловами, які виконують роль предиката в реченні. Пор.: *Давай штовхнемо Януковича в лапи Путіна, і хай Путін керує державою* (Газета по-українськи, 10 жовтня 2006) – *Малінін, коні давай!* (Газета по-українськи, 12 грудня 2005). Примітно, що партикула **дай**, уживаючись з дієсловом майбутнього часу 1-ої ос. однини та модальним оператором “**думаю**”, маркує модальне тло висловлення не волюнтативним, а оптативним субкатегорійним модальним значенням бажання, спрямованого на самого мовця (власне бажання): *Дай, – подумав Микола, – сяду та відпочину, бо не маю вже сил отак теліпатися, та й Первінці щось треба дати* (М. Вінграновський); *Як дома сидіти, дай, думаю, поїду пошукаю* (В. Нестайко); *Дай, думаю, зайду, може, Микити якраз дома нема* (О. Гончар).

Специфічною ознакою проаналізованих волюнтативних маркерів є потенційний зв'язок із переважною більшістю дієслів-предикатів, проте найпошлідовніше вони сполучаються з тими валентними носіями, що вживаються на позначення дій і станів, “які виконують або в яких перебувають люди чи інші істоти” [68, с. 261]: *То нехай нам влаштують суд* (І. Багрянний); *Хай запахне в стегу сосновим Поліссям* (В. Близнець); *А бодай би ти не виліз з того тютюну до другого прищестя* (О. Довженко); *Я кажу Гені: “Давай підемо в опікунську раду, напишемо заяву, щоб нам визначили дні побачення з дитиною”* (Україна молода, 20 травня 2008). Ця закономірність зумовлена тим, що лексичне наповнення дієслів, які означають дії або стани неживих предметів, а також процеси (**біліти, киснути, важчати, сипатися, світати, належати** тощо), несумісне зі спонуканням [68, с. 261], хоча в художньому контексті в умовах метафоризації деякі з виокремлених вербативів здатні транслювати волітивну семантику, напр.: *Нехай зеленіє туман тютюновий, І щюра клене отамана* (С. Пантюк); *Хай щастить вам, мої милі! Ждіть цілющої води...* (П. Грабовський); *Хай зоріють біля тину кетяги калини* (Нар. тв.).

Віддієслівна частка **б (би)**, транспонована з умовної функції, є інваріантним показником оптативності. У поєднанні з незалежним інфінітивом вона утворює особливу аналітичну форму, значення якої можна кваліфікувати як умовно-бажальне: *Про цю трагедію написати б роман на три тисячі градусів температури і вилити в ньому увесь свій біль...* (О. Довженко); *І це – Зоря. Знайти б її. Для поета Володимира Івасюка – це знову ж таки його пісня, його пісенна творчість* (Н. Гуйванюк); *Залишити б її у спокої на кілька років, і потреба на штучні вольєри відпала б сама по собі* (Україна молода, 25 травня 2007). Партикула в таких сполуках перебирає на себе основне функційне навантаження, бо без неї неозначений вербатив стає реалізатором директивної семи, пор.: *Зустрітися б з сестрою – Зустрітися з сестрою; Відвідати б рідне село – Відвідати рідне село; Прочитати б цю книгу – Прочитати цю книгу*. Оптативну семантику посилює ускладнення інфінітивної форми модусами “хотіти”, “могти”, напр.: *Хотів би зіграти Григорія Сковороду – вільну людину в жорстокому світі* (Молодий буковинець, 7 червня 2007); *А хотів би я знати, чи багато в неї білетів?*

(В. Самійленко); *Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти, Так міцно, щільно, і закрить од світа* (Леся Українка); *Я міг би знати тепле стадо – мене б життя кудись несло, або пізнав би легко й радо просте корисне ремесло* (Ю. Андрухович). Це найвищий вияв так званого дезидеративного значення, зверненого на дію або стан мовця, що в оптативному висловленні експлікує свої потреби, надії та мрії. А. Мейє та Ж. Вандрієс розглядають дезидератив як один із п'яти дієслівних способів, що функціують в індоєвропейських мовах, який реалізує усвідомлене бажання [ЛЄС, с. 321]. Є. Курилович, розмежовуючи оптатив і дезидератив, визначає перший як бажання мовця, а другий – бажання діяча [322, с. 27], пор.: *Хоч би автобус швидше приїхав; Я хотіла б сісти на цей автобус*. Меншою регулярністю вживання позначені конструкції, у створенні оптативної семантики яких, крім описуваної частки, беруть участь спонукальні морфеми **хай**, **нехай** та дієслова-предикати у формі першої особи однини й множини: *Хай би я відвідала театр; Хай би ми відвідали театр*.

В інших позиціях партикула **б** (**би**) наділена здатністю реалізувати волітивне значення “некатегоричного, делікатного спонукання до якоїсь дії” [68, с. 360]: *Ішов би ти, Павле, додому, а то ще хлів спалиш* (Г. Тютюнник); – *Ти б геть пішла, Мотре, від вікна. Вітер віє...* (Панас Мирний); – *Мовчали б краще, діду, спересердя обернувся Корж* (З. Тулуб); – *Я радив би тобі, Левку, подумати про свою зарубку...* (В. Земляк). У прагмалінгвістиці ці висловлення кваліфікують як непрямі спонукальні акти, що забезпечують оптимальність впливу на адресата з метою отримання його позитивної реакції. Наявність у семантиці таких неперформативних висловлень компонента “опосередковане програмування дій контрагента” уможлиблює функціонування їх як носіїв сугестивно-реквесивного волонтактивного суб’єктивно-модального значення. Використовуючи непрямий, завуальований спосіб вираження своїх інтенцій, мовець розраховує на комунікативний досвід адресата та на дію так званої комунікативної імплікатури, що охоплює пресупозиції, ситуативні, фонові й енциклопедичні знання співрозмовників тощо.

Частка **б** (**би**) маніфестує вирізнену модальну семему, функціуючи як конструктивно необхідний елемент

предикативного утворення, реалізованого а) формами умовного способу в 2-й особі однини й множини та 1-й особі множини, напр.: *Може б, ви провели мене?* (В. Земляк); б) формами умовного способу в поєднанні з частками **хай, нехай**, напр.: *А ті, хто нас критикують, замість того, щоб класти гроші у власні кишені, нехай би краще допомогли львівському футболу, як це робимо ми* (Львівська газета, 3 червня 2005); в) неособовими формами спонукального способу, напр.: *Заспівати б тобі пісню, мамо; Чи не розказати б вам, діду, нам цю історію?*

У виділених утвореннях виразно проступає первинна природа аналізованої партикули як маркера значення умовності, складниками якого є “диференційні ознаки передування в плані часової перспективи, гіпотетичної і реальної модальності (можливості), характеру явища, що породжує наслідок” [67, с. 153]: бажана для мовця дія може відбутися за відповідних, проте імпліцитно виражених умов. Це спонукало деяких дослідників до виокремлення так званої “умовної модальності” [113; 231; 298], експліцитними реалізаторами якої є семантично елементарні, за І.Р. Вихованцем, складнопідрядні речення з умовними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами: *Коли б Парасинка мала раз чоловіка, все пішло б іншою дорогою: особливо ж коли б її вже не стало* (О. Кобилянська); *Коли б знала – куди, пішла б пішки до нього* (М. Коцюбинський); *Коли б ми вам не піддавали сили, то не бриніли б ви...* (Л. Глібов). Розглядана частка функціонує як конституент функтива складного речення, виразник ірреального об’єктивно-модального значення, на яке почасти нашарована оптативна суб’єктивно-модальна семантика. Відносна самостійність лексеми **б (би)** як модального індикатора висловлення, прототипного показника бажальності, синкретизм її умовної та волітвної функцій засвідчують, незважаючи на нерозривний зв’язок з ядерною предикативною синтаксею, детермінантність займаної нею позиції. Підтвердженням цьому є також уживання розгляданої партикули в неповних, еліпсованих синтаксичних конструкціях, пор.: *Нам би хліба й до хліба... А так ми, звичайно, за власть* (Б. Олійник); *Скоріше б летіти, скоріше б додому! До рідного міста, до рідного краю, Бо краще од нього я*

в світі не знаю (С. Олійник); – *Нам би ще три погожих дні, – каже Святослав Євгенович* (Волинь, 7 травня 2009).

Частка **б** (**би**) – складник цілої низки похідних спонукально-оптативних партикулятивів, найуживанішими з-поміж яких є **аби, щоб, коли б, якби, хоч би**: *Аби так моїм ворогам конати, як мені було із своєї хати відступати!* (В. Стефаник); *І щоб три дні дзвонили в усі дзвони з приводу народження нашої державності* (О. Довженко); *Хоч би вже скоріше ця весільна ніч минала!* (М. Матіос). Вони утворюють периферію суб'єктивно-модальних коректорів, що вносять у семантичний простір оптативності різні кваліфікаційні характеристики. Більшість мовознавців вважають ці лексеми партикульованими сполучниками, що трансформувалися в модальні частки внаслідок еліпсування модусних частин об'єктно-з'ясувальних висловлень із предикатами на позначення бажань, прагнень тощо (**хочу, бажаю, прагну, волюю**) [46]. Пор.: *Аби ж Рекс був мій собака* (В. Близнець) – *Я хочу, аби Рекс був мій собака*; *Щоб ти вже смоли гарячої напився!* (Н. Зборовська) – *Я бажаю, щоб ти гарячої смоли напився*. Лексеми **якби, коли б, хоч би, аби** – показники градуїзованості, інтенсивності суб'єктивно-модальної семи “власне бажання”: *Хоч би побачити її, хоч би на мить зустріти її очі, вдивитись, увібрати, вдихнути* (Ю. Покальчук); *Ах, коли б про своє, про власне розповісти. Коли б розказати думи свої* (У. Самчук); *Час тягнеться, як шлейф старої королеви. Коли б уже почути грім копит* (Л. Костенко). Характерною рисою партикули **щоб**, порівняно з іншими відсполучниковими частками, є здатність реалізувати, крім оптативних, волюнтативні суб'єктивно-модальні значення, зокрема категоричне прохання: *Я такого слова щоб більше не чув від тебе* (Марко Вовчок), наказ: *Щоб на світанку був тут!* (Г. Тютюнник). У такому разі **щоб** – маркер доволі грубого, безапеляційного ставлення до співрозмовника, інтенції мовця в аналізованому висловленні не передбачають тактику встановлення дружнього або нейтрального ставлення до адресата. Крайню периферію реалізаторів вирізненої волюнтативно-модальної семантики, конотованої суб'єктивно-аксіологічними значеннями, становлять фразеологізовані паремійні висловлення-прокляття на взірець *щоб тебе грім побив, а щоб тобі повилазило, щоб тобі курка на ногу наступала,*

а щоб ти сказився, а щоб тебе підняло та геннуло, а щоб йому голова облізла тощо: Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому (О. Довженко); А куди ти біжиш, щоб тобі повилазило? (У. Самчук); – А щоб ти, патлачу лихий, не діждав довіку й покуштувати меду! (Марко Вовчок).

Діапазон репрезентантів волітивних значень поповнюють частки, що не мають інваріантного значення спонукальності, проте наділені значним імплікаціоналом, тобто набором потенційних сем, кожна з яких виявляється в певному контекстному оточенні. Засоби модифікаційно-супровідного рівня забезпечують висловленню узгоджену з ситуацією та індивідуально-суб'єктивною настановою мовця інформаційну повноцінність. Особливою експресивністю наділена частка **ну**, яка увиразнює волонтактивне значення такими модальними відтінками: підсилене спонукування: *Ну, Мотре, покажуй своїх гостей...* (Є. Гуцало); нетерпіння: *Ну, хай хоч раз помститься мені мій квартирант Граса!* (М. Куліш); заохочення до дії: *Чугайстир поклав волохаті руки на боки і вже хитався. – Ну, починай!* (М. Коцюбинський); упрошування: *“Скажи, – допитувалася у Богдана Дзвінка, прокинувшись серед ночі, – а в тебе була перша любов?” “А що?” “Ну скажи!”* (Н. Зборовська). Найвищий емоційно-експресивний ступінь репрезентує самостійно вжита партикула **ну**: *Але це тобі хочу купити я! Щоб ти мав щось і від мене!.. Візьми собі шоколадку! Ну!..* (І. Чендей). Подібну функцію спроможні виконувати й деякі інші спонукально-оптативні частки, зокрема **хай**, **нехай**, **давай**, **ану**: *Але Тодосиха до неї ходить, бо криниця в Ганни. Тягне її воду й тягне, носить її воду й носить. Хай* (Є. Гуцало); *Давай звідси тікати. – Давай* (В. Близнець); *Ану, ану!* – кинувся Данилко. *Семенець поспішно одклав убік цигарку і собі схопивсь...* (В. Винниченко); *Нехай, нехай!* – захищали кажани, *закудахкали курки, закричав півень* (Нар. тв.). Як було зазначено вище, мовознавці ідентифікують такі конструкції з комунікативами, релятивами, словами-реченнями, нечленованими реченнями, нечленованими структурами, еквівалентами речень, неповними реченнями.

Партикула **ану**, попри фонетичну близькість із розгляданою часткою, не є її варіантом. Функційно-комунікативне навантаження в цих слів різне. Якщо **ну** модифікує ті висловлення, у яких репрезентоване спонукання до дії вже названої мовцем або зрозумілої з консітуації, то **ану**, реалізуючи волонтактивне субкатегорійне модальне значення наказу, спонукає до дії, ще не відомої адресатові: – *Ану покажи, що там у тебе* (О. Гончар); *Ану, дайте йому тисячу карбованців, побачите, чи злякається він зради?* (В. Винниченко); *Ану прикиньте розумом: яке словечко водночас республіка і озеро* (Д. Білоус).

Вказівні (**то, от, ось, оце**), обмежувально-видільні (**лиш, тільки**), підсилювально-видільні (**вже, же, собі**) частки, що функціують у припредикатній позиції, увиразнюють експліковані у висловленні суб'єктивно-модальні значення, підкреслюючи категоричність наказу, заклику або нівелюючи їх семами прохання, рекомендації, побажання, застереження тощо: – *А от угадай!* – вигукнула Віра виразно, ніби її кольнули (У. Самчук); *Навіть матері в очі важко глянути: вони так люблять мене, так побиваються, – а у мене в думках – одно та одно: тільки б його побачити, тільки б його послухати...* (М. Старицький); *Дмухнім лиш, братця, ми до неї [Сицилії] збувати горесті своєї, там добрий цар живе Ацест* (І. Котляревський); *Згадай же хто-небудь її на сім світі, – Безславному тяжко сей світ покидать* (Т. Шевченко). Специфічною особливістю партикул **тільки, собі**, що функціують у складі спонукальних конструкцій, є в більшості випадків облігаторність їхнього сполучення з маркерами волітвної модальності, напр.: *Хай собі кружляє, обертається...* (М. Рильський); *Посіяно, заволочено – хай собі росте* (Ю. Збанацький); *Нехай тільки про це знає твоя кума, а більш ніхто* (Нар. тв.); *Панасу Омеляновичу вона, звичайно, не сказала про це, навпаки, приспокоїла, що, може ж, таки обійдеться, двоє найжачених якось порозуміються, хай тільки ось він приїде, як обіцяв* (О. Гончар); *Хай тільки ворон тричі десь прокряче, Що вже похований ти, неповторний ти, Осьмаче-символе, як Вій від мук незрячий* (Є. Маланюк). Примітно, що партикула **тільки** у припредикатній позиції маркує волітвне висловлення значеннєвими відтінками перестороги, попередження, погрози:

Але хай тільки спробує (О. Гончар); *Хай тільки зачеплять мого чоловіка...* (Україна молода, 6 липня 2005), а лексема **собі**, побутуючи здебільшого у сфері розмовного мовлення, виконує роль індикатора некатегоричного, пом'якшеного спонування: *Хай собі спить. Хай спить...* (М. Куліш); *Говори собі, пиши собі, що хочеш!* (І. Франко); *Живи собі, як зможеш, хлопче!* (Волинь, 23 грудня 2008). Інші частки модифікаційно-супровідного рівня функціують у досліджуваних висловленнях як самотійно, так і в сполученні з іншими лексемами, утворюючи з ними так звані партикулятивні комплекси: *То нехай в пам'ять про те кохання, про силу його і пристрасть невгамовну б'є джерело життя* (Ю. Покальчук); *Хай же плине її човен, музики повен, серед цієї тривожної, вітром збуреної, вітром розореної, чорної ночі!* (М. Куліш); *Нехай лишень послухають і того, що їм скажу* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Транспонований у партикули прономінатив **мені** в післяпозиції до валентного ядра накладає на волюнтативну семантику імператива превентивне значення застереження: *Гей, Карпе, – гукнув жартовливо Максим, – старайся мені, не лінуйся...* (М. Коцюбинський); *Не смій мені палити, чув мене?! І пити не смій!!!* (І. Карпа). Поєднуючись із предикатом, експлікованим дієсловом на позначення зорового сприйняття, він фразеологізується, утворюючи конвенціоналізований стилістично маркований спонукальний засіб, напр.: *Гляди мені: тільки будеш битись або лаятись, – то я тебе покину...* (Панас Мирний); *А ти гляди мені, не здумай у гречку скакати з прикажчиком* (І. Карпенко-Карий); *Ти дивися мені, не здумайте там швендяти!* (В. Кава). Детальніший опис цих та інших невластиво-модальних часток подано в третьому розділі нашого дослідження.

Отже, спонукально-оптативні партикули як реалізатори волітивної модальності відіграють важливу роль у формуванні семантичної структури речення. Ці значеннєво облігаторні компоненти орієнтовані не лише на досягнення, виконання каузальної дії та активацію адресата з цією метою, а й на реалізацію додаткових модальних значень, виявлення ступеня зацікавленості мовця в здійсненні дії, його мотивації та відповідної аргументації, стилю й манери спілкування тощо. З-поміж них виокремлено два такі семантичні угруповання:

модальні маркери (**хай, нехай, дай, давай, б (би), аби, щоб, хоч би, коли б, якби, бодай**), для яких волітивне значення є ідентифікувальним (семою першого порядку), і модальні модифікатори (**ну, ану, чи не, тільки, лише (лишень, лиш), же (ж), мені, собі** тощо), що виявляють диференційні для них оптативні й волонкативні значення (семи другого порядку) лише в певному контекстному оточенні, наповнюючи висловлення модально-експресивними відтінками.

Висновки до розділу 2

Власне-модальні частки відіграють значну роль у формуванні семантичної структури речення, наповнюють її різними відтінками об'єктивно- та суб'єктивно-модальних значень. Використовуючи їх, мовець не лише інформує реципієнта про щось, а й одночасно висловлює своє ставлення до повідомлюваного та співрозмовника. Партикули допомагають ідентифікувати наміри продуцента, його очікування, емоційну оцінку пропозиційного змісту висловлення тощо.

Як службові елементи на рівні структурного синтаксису, досліджувані частки на функційно-семантичному рівні засвідчують свою облігаторність, оскільки експлікують модус, реалізований у вигляді різноманітних суб'єктивних сем: епістемічних, волітивних, аксіологічних. Крім того, у маркованих ними реченнях диктум і модус отримують додатковий зв'язок, що розширює прагматичний потенціал таких конструкцій.

Ядро власне-модальних партикул становить розряд порівняльно-гіпотетичних часток. Він утворює викінчену сукупність функційно повнозначних елементів, що відображають різні аспекти ймовірнісної кваліфікації висловлення. Характеризуючись при цьому єдністю первинної категорійної семантики, вони зберігають потенційний зв'язок із семою метафоричного прирівнювання, виявляють синтагматичні властивості в ролі приреченнєвих компонентів чи модифікаторів змістового поля членів семантико-синтаксичної структури речення – предикатних і субстанціальних синтаксем різних типів.

Стверджувальні та заперечні партикули як представники ближньої периферії досліджуваної групи часток, вступаючи в корелятивні відношення з категоріями афірмативності / негативності, вирізняються акцентованою комунікативно-прагматичною спрямованістю, значним обсягом контекстуально детермінованих диференційних сем, спроможністю конституювати згорнуті суб'єктивні висловлення складної структури, спектр усіх способів експлікації яких ще не виявлено.

Питальні частки, модифікуючи диктумну частину питального речення різноманітними суб'єктивно-модальними відтінками, обіймають периферію репрезентантів епістемічно-модального значення проблематичної достовірності. Їм характерна здебільшого фіксована детермінантна позиція на початку речення, здатність сукупно з іншими засобами структурувати невластиві питальні висловлення, транспонуючи їх у сфери ірреальності, епістемічної достовірності та волітвності.

Основними реалізаторами волітвних субкатегорійних суб'єктивно-модальних значень є спонукально-оптативні партикули, з'ясування специфічних характеристик яких неможливе без залучення результатів досліджень теорії мовленнєвих актів, центральної дієслівної граматичної категорії способу, семантичних категорій волітвності та оптативності. Діапазон виразників волітвних сем досить широкий: від первинних морфологізованих показників директивності й бажальності, для яких характерним є тісний зв'язок з дієсловом-предикатом, до засобів модифікаційно-супровідного рівня, детальну параметризацію яких подаємо в наступному розділі монографії.

Насамкінець наголосимо, що для більшості власне-модальних часток іманентними є емоційно-експресивні аксіологічно-модальні значення. Розглядувані партикули функціонують як квалітативно-квантитативні інтенсифікатори образності висловлення, результатом уходження яких до змістової структури речення є актуалізація адгерентної семантики. Сполучаючись з іншими конотованими компонентами, вони фразеологізуються, почасти утворюючи конвенціоналізовані стилістично марковані засоби спілкування.

РОЗДІЛ 3

МОДАЛЬНО-ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕВЛАСНЕ-МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК

3.1. Функційно-семантичні параметри вказівних часток

Розуміння модальності як універсальної логіко-граматичної категорії широкого змістового наповнення, що виражає об'єктивні відношення між суб'єктом і предикатом висловлення як дійсні, можливі, необхідні чи бажані та суб'єктивне ставлення мовця до змісту повідомлення, реалізованого в пропозиції [100, с. 214], викликає потребу в переосмисленні, а саме збільшенні, обсягу модальних партикул, що, зі свого боку, передбачає зростання їхніх функційних спроможностей. Актуальним у цьому зв'язку є з'ясування модально-експресивних потенцій вказівних та видільних часток, окреслення функційно-семантичних параметрів означених службових елементів, зокрема аналіз їхньої ролі у формуванні значеннєвої структури речення.

Єдиного погляду на класифікаційний статус вказівних та видільних часток ще не вироблено. Одні вчені трактують досліджувані партикули як “акцентуючі” [199; 260], інші – як “логіко-сміслові” частки [130]. Прихильники синтаксичного підходу витлумачують їх як “суб'єктивно-модальні форми” – модифікатори предикативної ознаки та оператори актуалізаційно-комунікативної модальності у висловленні й дискурсі [298]. Автори “Теоретичної морфології української мови” ідентифікують указані частки з аналітичними синтаксичними морфемами, що функціують “у сфері комунікативного синтаксису як засоби вирізнення теми та реми під час актуального членування речення” [68, с. 329]. Таку розбіжність у позиціях мовознавців можна пояснити, на нашу думку,

гетерогенністю партикул загалом і модальних зокрема, відкритістю меж між різними службовими, повнозначними словами та вигуками і, як наслідок, відсутністю чітко вироблених механізмів дослідження семантико-синтаксичної поведінки розглядуваних лексичних одиниць, чим і зумовлена необхідність систематизації їхніх функційно-модальних виявів на сучасному мовному тлі.

Кількісний склад вказівних часток порівняно невеликий. Більшість дослідників до них зараховують партикули **ось, от, то, оце, це, он, онде, ген, ото**, ідентифікуючи їх зі словами-жестами, що “служать для додаткової вказівки на місце перебування предмета, який знаходиться в полі зору суб’єкта, або для підкреслення одночасності чи неодноразовності дії з моментом мовлення” [270, с. 506]: *Це була урбаністична сучасність, така малопоширена й квона в попередній українській літературі, що саме її запровадження, її поетична мова вже видавалися революцією* (С. Павличко); *І от затихло* (Б. Олійник); *І ось на вигоні в глухій Куцівці я бачив теж подібний храм: в огряді паслися і кози, й вівці, і будяки росли з-під брам* (Т. Осьмачка). Вирізнені частки, крім первинної для них дейктичної семи, регулярно експлікують у висловленні диференційні аксіологічно-модальні суб’єктивні значення (семи другого порядку), а саме: оцінка ситуації як неможливої чи небажаної для мовця: *Оце і все. Одна така поразка закреслює стонадцять перемог!* (Л. Костенко); здивування: *Оксана з побожним здивуванням подивляла свою першу мрію, яка ось – дивіться, жива репетлива дійсність, і ім’я їй – Марія* (У. Самчук); захоплення чийось вчинком, схвалення його: *Мати аж руками сплеснула: “От розумник!..”* (В. Близнець); обурення, гнів: *От мій край, ото під нагаями! Ото вони трикляті, а то – ми. І доки править панство з холуями, добра не буде людям із людьми* (Л. Костенко) тощо. Варто зауважити, що описувані слова, як і переважна більшість модальних партикул, не є автосемантичними. Модифікуючи зміст пропозиції оцінними значеннями, вони репрезентують так звану адгерентну експресивність – інтенсивну “виразність мовного знака, що сформувалася в певному контексті, ситуації, умовах, а не в основному словниковому значенні” [177, с. 190]. До того ж релятивні властивості вказівних часток, зумовлені

відзайменниковим походженням, уможлиблюють співвіднесення актуалізованого ними висловлення з позатекстовою або експлікованою в іншій частині дискурсу інформацією, що засвідчує здатність досліджуваних партикул реалізувати імпліцитні суб'єктивно-модальні значення. Напр.: *Було, крутишся в ліжку, не спиш, мати нагримас й скаже: “Ось покличу Сонуху...”* (В. Близнець) – волюнтативне суб'єктивно-модальне значення погрози; *Оце ж тії чоботи, що зять дав, А за тії чоботи дочку взяв, Чоботи, чоботи, ви мої, Чом діла не робите ви мені?* (Нар. тв.) – емоційно-оцінне суб'єктивно-модальне значення незадоволення, осуду; *Ось і виходить, що культурний рівень української влади тепер не піднімається вище корпоративних вечірок та естрадних дурниць! Часто думаю: то коли ж Президент нарешті почує музику? Справжню музику...* (Дзеркало тижня, 18–24 жовтня 2008 року) – епістемічне суб'єктивно-модальне значення категоричної достовірності.

Центральну позицію в системі дейктичних партикул відведено лексемі **ось**, яка є своєрідним акумулятором найістотніших (кваліфікативних) ознак розгляданого угруповання, домінантним словом у синонімічному ряді однотипних одиниць, що найточніше репрезентує їхнє узагальнене значення. На переконання більшості дослідників, ідентифікувальною семою цієї частки є вказівна, що постає в різних семантичних модифікаціях (див.: [129; 136]). Отже, навколо інтегрувального первинного значення зосереджений широкий діапазон диференційних, частково-модальних, за термінологією Т.К. Іванової [120], сем, детермінованих передусім прагматичними чинниками: намаганнями суб'єкта мовлення привернути увагу адресата до певного предмета, ситуації, оцінки, якості тощо. Провести чітку межу між вихідною та вторинною семантикою партикули **ось** дуже складно. Ураховуючи модально-експресивні потенції досліджуваної частки, виокремлюємо такі основні різновиди тісно пов'язаних між собою її значень:

1. **Власне-вказівне значення**, що полягає в безпосередній локально-темпоральній параметризації предмета, явища, події тощо, вичленуванні їх з ряду споріднених: *Ось ранок... Ясний та погожий ранок після короткої ночі* (Панас Мирний); *Ось незнайома жінка* (Д. Павличко). В умовах усного мовлення з допомогою партикули мовець привертає увагу слухача,

демонструючи об'єкт або його зображення, що потрапили в поле зору продуцента та реципієнта в момент спілкування, у наративному ж режимі автор здебільшого пропонує читачеві (слухачеві) уявити цей об'єкт: – **Ось квіти** зацвіли в моїм саду; **Ось і ті високості**, на які здійнятись може вільний дух людський, а **ось і ті провалля**, де на дні самому, скутий, як невільник, плазує він у поросі й темряві... (М. Коцюбинський). Неважко помітити, що частка маркує суб'єктну синтаксему, поєднуючи ознаки дійсничної одиниці та зв'язкового елемента. Партикула, на відміну від прономінативних адвербативів на зразок **там**, **тут**, не вступає в семантико-синтаксичні відношення з предикатами буття, існування, пор.: **Ось** (є, були, будуть) соняшники – **Тут** є/були/будуть соняшники; **Ось** (є, було, буде) вікно моєї кімнати – **Там** є/було/буде вікно моєї кімнати. Безальтернативність же висловлень із вказівними частками, їхня здатність презентувати миттєву ситуацію зумовлюють неможливість уживання в модифікованих ними номінативних односкладних у формально-синтаксичному аспекті реченнях маркерів негації, пор.: **Ось** квітка – **(Не) ось** квітка; **Ось** мій будинок – **(Не) ось** мій будинок; **І от** Чернігів. Ранком він ще спав (П. Тичина) – **І (не) от** Чернігів. Ранком він ще спав.

Розглядане значення лексеми **ось** інтенсифікують 1) локативна синтаксема, реалізована сполученням “прийменник **перед** + іменник **очі (ніс)**”: **Ось перед очима** приклад безглуздості української політики (Україна молода, 18 вересня 2004); 2) адресатна синтаксема, презентована займенниковим субстантивом у давальному відмінку: **Ось** [даю] **вам** сонце, – сказав чоловік з кокардою на кашкеті і витягнув п'ятака, схожого на сонечко (В. Стус); – **Чогось** я занедужала, Дмитрику, – обізвалась Ярина, – сили не маю... **Я** трохи полежу, а ти побіжи на місто та купи хліба... **Ось** [даю] **тобі** гроші... **Та не барись**... (М. Коцюбинський). Партикула у висловленнях такої структури, обіймаючи детермінантну позицію, не лише експлікує вказівну сему, а й ускладнює змістове поле речення модальними відтінками. Зокрема, поєднуючись з іменником займенникового типу, вона репрезентує імпліцитне волюнтативне субкатегорійне суб'єктивно-модальне значення (прохання, благання, наказ тощо), пор.: **Ось Вам** стілець – **Ось Вам** стілець, сідайте, будь ласка; **Ось тобі** запрошення на весілля – **Ось тобі** запрошення на весілля,

приходь. Наведені сполучення не слід сплутувати з партикульованими фразеологізованими єдностями **ось тобі й на**, **ось тобі**, **ось вам і** тощо (більш продуктивними є синонімічні відповідники – **от (оце) тобі й на**, **от (оце) тобі**, **от (оце) вам і** тощо), які маніфестують яскраві аксіологічні модально-експресивні семи здивування, захоплення чимось, обурення тощо: **Ось тобі**, *Семене Семеновичу, і гоголь-моголь!* (Україна молода, 22 травня 2007); – *Та враг їх бери з їх чорною радою, бгате [брате]!* – **От тобі на!** *А хіба ж ти не бачиш, звідки цей вітер віє? Се вже коїть не хто, як проклятуций Іванець із низовими комишниками* (П. Куліш). Виразну експресивність реалізує й самотійно вживана вказівна частка, якщо функцію маркованого нею компонента виконує субстантив із відповідно конотованим значенням. В окресленій позиції частіше виступають синоніми партикули **ось – оце, от, ото**: **От злидні**, *прости господи! А вчора одвихнулась до льоху, дивлюсь – Грицаєнків Юрко окраєць хліба з хати тягне* (В. Підмогильний); – **Ото радість...** *Відпускну одержав?* (Б. Левін); *Втекти неважко, – сказав Максим. – Втекти я міг би хоч зараз... – Оце молодець!* (Аркадій і Борис Стругацькі); *Ноги підігнув [кінь], як полозки, і давай човгать по льоду, нам, нерозторопним, показує: підпихайте. Мати аж руками сплеснула: “От розумник!..”* (В. Близнець). У пропонованих висловленнях мовець виведений з емоційно-нейтрального стану у зв'язку з високим ступенем виявлення певної ознаки в пропозитивному об'єкті чи описаній ситуації. Здатність підсилювати, увиразнювати аксіологічну суб'єктивно-модальну семантику речення можна віднести до специфічних рис означених службових лексем (**оце, от, ото, зрідка – ось**), які вирізняють їх з-поміж інших дейктичних одиниць.

2. Підсилювально-вказівне значення партикули **ось (оце, зрідка – ото)** виявляється у сполученні із займенниковими прикметниками – носіями формально-синтаксичної функції приіменникового валентно не поєданого з опорним словом другорядного члена речення та семантико-синтаксичної функції атрибутивної синтаксеми [68, с. 202], зміст яких вона уточнює, почасти виконуючи роль модально-емоційного інтенсифікатора “якісної або кількісної характеристики кого-, чого-небудь” [СУМ, т. V, с. 797]: **Ось цей образ стоїть в очах Максима й ніяк не**

може погаснути (І. Багрянний); Ясногорська, захоплена його мужнім вчинком, кладе йому руку на плече, усміхаючись, зазирає, вражена, в очі: “Так **ось який** ти, Маковою!.. Ти, виходить, герой!” (О. Гончар); *І нема йому ніяких перепон: ні одної м’якої меблі, ні порт’єри, ні завіски – дерево, книжки, метал, папір та солома на плетених сидіннях фотелів і стільців. Оце такий кабінет президента Об’єднаного Банку* (В. Винниченко).

Вирізнена сема набуває уточнювально-вказівної модифікації, якщо частка маркує 1) займенникові прислівники, що у структурі речення виконують “формально-синтаксичну функцію <...> детермінантного (приреченневого) другорядного члена речення й семантико-синтаксичну функцію обставинної синтаксеми” [68, с. 209–210] або 2) займенникові іменники, що виконують формально-синтаксичні функції підмета й сильнокерованого другорядного члена речення та семантико-синтаксичні функції субстанціальних синтаксем [68, с. 187]: *Товаришу командир! Завтра ви поведете нас у бій. Ми всі **ось тут** – і старі, що вже по півроку на війні, і молоді, ось вроді Овчаренка, що йтимуть до бою вперше, – усі ми знаємо, що завтра бій буде великий і дехто з нас, звичайно, загине* (О. Довженко); ***Ось де** наша перемога! – крикнув жвавий Конецпольський* (І. Нечуй-Левицький); *Розгнівався Хан, викликав до себе начальника варту і **ось що** йому сказав: – Даю тобі на пошуки десять днів. Якщо за цей час намисто не знайдеться, я накажу відрубати тобі голову!* (Нар. тв.); ***Ось так, ось так, ось так** ріс мак!* (Нар. тв.).

3. **Видільно-вказівне значення**, як і попередні, зумовлене прагматичними інтенціями мовця: звернення уваги реципієнта на предмет (явище, подію, ситуацію тощо), який, хоча й належить до того самого розряду, що й означений раніше або уявлюваний, однак за деяким спільним параметром має інше семантичне наповнення. Специфічною умовою реалізації окресленої семи є передусім облігаторність поєднання партикули зі сполучником-часткою **а**: *Всю ніч малював, а вранці й умитися не встиг чи просто забув. Звідки це новітнє захоплення? А **ось** ізвідки. Побачив Микола дівчину, яка малювала, в один момент закохався – і все тут. Маємо горе на свої голови* (А. Коцюбинський). Протиставна природа кон’юнктива доволі часто стає причиною трансформаційних змін у змістовому полі лексеми **ось**, зокрема

семантичних зрушень у бік протиставно-видільного значення, напр.: *Безробіття поки що немає. А ось вакансії – наявні* (День, 12 листопада 2008); *Узяти себе “за жабра”, посадити за комп’ютер і змусити писати художній текст – це для мене дикунство! Перекладати (не поезію) чи редагувати – так і слід, але то робота; а ось писати власний текст можна тільки тоді, коли текст сам береться “писати мене”* (І. Андруссяк).

Привертає увагу виокремлювана деякими лінгвістами [136] екземпліфікативна функція описуваної частки [рос. **вот**], що полягає у виділенні певного предмета, факту, події тощо як типового або як прикладу того, про що вже йшлося: *Читаючи їх [вірші І. Франка], не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові... Ось один із тих віршів* (М. Коцюбинський); *– Іноді, коли це дуже потрібно, ми уміємо й гуртом працювати... Ось, скажімо, – хату доводиться ставити. Робимо це, звичайно, толокою* (А. Головка); *Творить їх [вірші] регулярно й уперто, нехтуючи нищівною критикою доморощених літературознавців, а також не зважаючи на негативні відповіді з редакцій газет, журналів, радіо, альманахів. Якщо щиро, то через те віршування доводиться і нам потерпати. Ось, наприклад, сьогодні вночі Микола продовжував створювати поему “Синьоока, русокоса” ...* (А. Коцюбинський).

4. **Локально-вказівне значення**, передумовами якого є інтонаційне відокремлення маркованої партикулою синтаксеми: *Арсен полегшено зітхнув. Ось він – шлях на батьківщину* (В. Малик). Лексико-граматична природа досліджуваного слова в окресленій значеннєвій позиції видається нам суперечливою: на передній план виразно проступає адвербіальна семантика статичної локалізації (тут, у цьому місці), що дає змогу трактувати **ось** як проміжний транспозит між часткою та займенниковим прислівником, пор.: *ось він – наш місяць що схожий на жовте обличчя Мао Цзедуна коли перед ним у теплі весняні ночі дерева розкривають зелені листочки як хунвейбіни свої цитатники!* (Грицько Чубай) – *тут він – наш місяць що схожий на жовте обличчя Мао Цзедуна коли перед ним у теплі весняні ночі дерева розкривають зелені листочки як хунвейбіни свої цитатники; Та ось, зовсім близько від Тернополя, мені показали досить великі групи красивих будинків* (День, 8 червня 2001) – *Отут, зовсім близько від Тернополя, мені показали*

досить великі групи красивих будинків; **Тут**, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води (В. Підмогильний) – **Ось**, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води.

Неповне “вростання” відпартикулятивного деривата в новий для нього лексико-граматичний клас відбувається й тоді, коли він виконує роль транслятора темпоральної семантики на зразок “скоро, незабаром”: **Ось** ми його в ятір спіймаємо, – озивається дядько Тихін (Г. Тютюнник); **Я** сиджу, оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що **ось-ось** надійде хтось і зажадає від мене олівця (І. Франко).

Протилежний процес відбувається, якщо прономінативні адвербативи **осьде**, **осьдечки**, **тут**, **там** тощо в певних контекстно-ситуативних умовах поступово втрачають здатність до вираження просторових відношень, набуваючи ознак підсилювально-вказівних службових одиниць, спроможних експлікувати модальні відтінки: **Осьде** хліб, а **осьде** сало (П. Тичина); **Розсердився** Охрім, що з його так глузують. “**Тривайте ж**, – каже, – коли так, **Зроблю ж я осьде** як...” (Л. Глібов); **А осьдечки** наша хата, збудована прадідом (Ю. Покальчук); **Якийсь там** ізнайшовся замдиректора тресту *N*, що в його піднеслася рука на старого вчителя... **Бувають такі...** (Остап Вишня). Особливою функцією наділена партикула **там**, що разом із займенниковими словами чи без них реалізує аксіологічну суб’єктивну семантику: несе “інформацію” про те, що повідомлюване далеке від зацікавлень мовця та слухача, показує реципієнтові, що воно несуттєве, не варте його уваги: **Мені не хочеться щось там** мудрувати, бо насправді сенс життя в простих речах і найкращі речі в житті – це зовсім не речі, як такі (І. Карпа); [Степан]: ...**Ось** ти млієш з огиди, що тебе **якийсь там** дід торкне губами, а як я повинен “холопом **Стьопкою**” себе взивати та руки цілувати, як невільник, то се нічого? (Леся Українка).

Двоїста семантико-граматична природа вирізнених дериватів засвідчує їхній проміжний характер і зумовлену синтаксичними процесами значеннєву модифікацію, що нерідко викликає труднощі в частиномовній ідентифікації цих лексем. Так, СУМ, фіксуючи подвійний статус слова **тут**, наводить

недиференційовані, на наш погляд, ілюстрації до (1) **тут** – прислівника зі значенням “у даному випадку, при даних обставинах” та (2) **тут** – частки, що “вживається для підсилення висловленої думки”, пор.: (1) *Минає рік, І другий минає, І четвертий, І десятий, А чутки [від сина] немає. Нема чутки; що тут робить?* (Т. Шевченко); (2) *Що тут діяти в світі Божому?* (М. Коцюбинський) [СУМ, т. X, с. 329]. Найвищий ступінь партикуляції засвідчують фразеологізовані сполуки **та де там, та куди там, де там, яка там** тощо, які, уподібнюючись заперечним маркерам, презентують контамінацію епістемічного суб’єктивно-модального значення категоричної достовірності (упевненості в протилежному) та емоційно-експресивної аксіологічно-модальної семи: **Та куди там! Що могли вчинити проти такої дикої сили люди?** (Б. Лепкий); *Скрипка подивився на свої білі руки й від засмучення навіть сплюнув: куди там йому змагатися з таким жилавим чортом* (П. Загребельний); **Яка вже там в раба гординя тая!** (Леся Українка); **Та де там утриматися?!** (Остап Вишня).

5. **Узагальнено-вказівне значення частки ось**, як і деяких її синонімічних відповідників (**он, от, ото, оце**), послідовно простежено в орієнтації партикули на після- чи передтекст: – *...І ось Ісус Христос зі своїми апостолами в’їхав на осяті в Єрусалим* (Б. Антоненко-Давидович); *А справа була така: господиня раптово захворіла, “швидка допомога” ставила діагноз, проти якого настійно протестувала Півонія і доводила, що у господині зовсім інша хвороба. Вона навіть не дозволила дати хворій ліки, які б загострили напад хвороби. Відвезли жінку в лікарню. І ось тут з’ясувалося, що Півонія “мала рацію”. Старенька про все це розповіла своєму синові – і ось тепер приятна і кваліфікована сусідка моїх батьків має постійну роботу, постійну платню, житло і сина, який вчиться на зароблені нею гроші* (М. Матіос). З одного боку, кон’юнктивно-партикулятивний контамінант **і ось** у тексті функціює як актуалізатор цілої лексико-семантичної групи предикатів (контекстуальних синонімів), а з іншого боку, заміна ядерних вербативів на синонімічні призводить до появи означеного блоку службових слів, доволі часто ускладненого інтенсифікатором **нарешті**, напр.: *Час тягнувся нестерпно довго. Ігор тинявся по тротуару біля салону взад і вперед. Народу на вулиці було мало,*

та й ті, хто **траплявся** назустріч, не звертали на нього жодної уваги. Почало темніти. **І ось, нарешті**, на танку салону з'явилася господарка "Хонди" з якоюсь подружкою під ручку (Д. Бондаренко).

В узагальнено-вказівному значенні дейктичних часток виявлено одну з найхарактерніших їхніх ознак – здатність указувати на існування певного контекстного відрізка, розміщеного вправо або вліво від основного висловлення, тобто виконувати роль анафорико-катафоричного дискурсивного елемента. Додатковим фрагментом, без якого зміст маркованого партикулою речення здебільшого неповний, можуть бути різні синтаксичні відрізки: компонент того ж висловлення; компонент контактного висловлення; все контактне висловлення; компонент тексту, дистантно розташованого від висловлення. Відповідно частка **ось** виконує такі специфічні текстові функції:

1) описово-оповідну: суб'єкт мовлення пропонує увазі адресата якусь ситуацію (предмет, явище тощо) чи послідовність безпосередньо спостережуваних ситуацій (предметів, явищ тощо): – *Ти лише глянь!* – *почала показувати вона своїми тонкими пальчиками різні точки на мапі.* – **Ось** *тут Відень. Це далі Мюнхен. Це ось, наприклад, Констанца. А це ось Швейцарія. І там живуть люди! Розумієш?* (У. Самчук);

2) уводить оцінку раніше згаданого факту, ніби створюючи предикативні відношення вищого рівня (між предикативними одиницями): *Пересічного носія української мови слід раз і назавжди переконати, що власна латинська абетка – це один з атрибутів інтеграції України в світове (насамперед, у європейське) співтовариство. Бо відкритість, цивілізованість суспільства, його інтеграція до світової спільноти починається ось із таких маленьких дрібниць* (Основи термінотворення);

3) сполучаючись із займенниковими словами, сигналізує про якусь украй важливу інформацію: *Тут не можна було жити сім'єю – ось через віщо Марусин батько не міг її до себе взяти* (Б. Грінченко); *Мало маємо ми монахинь зі священничих родів наших та з панських. А у ляхів навіть магнати за честь собі мають, коли з їх роду в монастир піде панна. Ось чим вони нас побивають! І тому народ їх так шанує їх костел, бо пошану від верхів до костела бачить* (О. Назарук);

4) уводить ситуацію, що ілюструє або пояснює попередній зміст (корелює з уже описаною екземплярною функцією): *І в нашій літературі хотілося б поставити авторам це питання: якими ж ви прагнете нас бачити? Хотілося б відшукати тип жінки, найбільш відповідний нашій добі. Але в хаосі жіночих типів нашого письменства нема майже ні одного окресленого, живого і дійсно позитивного образу. **І ось**, мимоволі, приходить до голови думка: чи можна мистцям-мужчинам задавати питання – якими нас прагнете? – коли вони самі, здається, не можуть на це відповісти...* (О. Теліга);

5) уводить висловлення, що містить який-небудь логічний поворот у викладі – протиставлення або асоціативну думку: *Неприємності почалися б з того, що вода в чайнику не кипітиме. **Ось** дно чайника нагрівається, вода біля нього вже кипить, а вище лишається зовсім холодною. Дивно? А все чому?* (В. Владко).

Експлікуючи окреслені вище семи, досліджувана частка водночас виявляє спроможність увиразнювати об'єктивно-модальні значення. Займаючи детермінантну або присубстантивну позицію, вона “підсилює” констатацію факту існування якої-небудь “реалії” (за термінологією О.О. Стародумової). Ця реалія може бути 1) очікуваною, прогнозованою, вихідною зі змісту попереднього контексту: *Банкнота до банкноти – **ось і** колекція (Україна молода, 15 липня 2007); **Всі ті маси людей, приречених на жертву, засіли в сніги Сибіру і далекої півночі, на смерть, де вони й загинули від голоду, холоду і хвороб, позбавлені всіх, навіть найелементарніших людських прав. <...> Костями цих українських дітей і матерів Сталін вимостив усі шляхи й нетра тої “необятної родини”. Так загинуло й чимало з моєї рідні. Але від того на Україні нікому не стало жити легше. **Ось** чому я ненавиджу більшовизм і не хочу повертатись на “родину” (І. Багрянний) або 2) несподіваною, подеколи навіть парадоксальною: *Чорний, худий, у брудній сорочці, – **ось** ваш гетьман, лянні Сорочинці! Зеро, нуль, чоловік без шани. **Ось** ваш гетьман, Ромни й Вільшани!* (Л. Костенко).***

Інші вказівні частки, як уже було згадано, вступаючи в синонімічні відношення з партикулою **ось**, відзначаються дещо меншою продуктивністю та регулярністю вживання і, як наслідок, вузьким діапазоном репрезентованих значень.

Найвищою функційною активністю наділені партикули **от, то, оце, це**: *От і сиджу, дивлюся на вали. Каміння скель – оце мої всі тропи* (Л. Костенко); *От уміє пірнати!* (В. Близнець); *Класична пластика і контур строгий, і логіки залізна течія – оце твоя, поезіє, дорога* (М. Зеров).

Партикула **це (оце)**, результат трансформації давньої вказівної частки **се** (от+се>отсе>оцце>оце>о+це) [121, с. 482], крім дейктичної семи, експлікує інтенсифікаційне значення, виконуючи при цьому роль регулярного оформлювача риторично-питальних висловлень, яким вона надає виразного емоційно-експресивного забарвлення: *То це ми стільки вибули війни, щоб знов вернулися вони?* (Л. Костенко); – *Ти мене з світу хочеш оце зігнати чи що? – вигукнув ридаючи* (Марко Вовчок).

Припредикатна позиція часток **от, то (ото)** у волітивних висловленнях зумовлює функціонування їх як маркерів волюнтативних суб'єктивно-модальних значень наказу, заклику, прохання, побажання тощо, пор.: *То скажіть, кого можна вважати найталановитішим із сучасних молодих поетів?* (Газета по-українськи, 18 грудня 2004); – *Ось згадай свої палкі слова, свої сподівання, надії...* (М. Старицький); *Ось поїхала б ти зі мною в город... Там би одягнулась і тіло випасла б...* (Є. Гуцало).

Семантично споріднені лексеми **це, то, ось, оце, от** належать до загальноновживаної лексики і в певних контекстуальних умовах, утрачаючи емоційно-експресивну конотацію, активно проникають у книжні стилі (офіційно-діловий, науковий, публіцистичний): *Розуміння мови як безпосереднього спілкування, інтеракції – це ставлення до неї як до форми соціальної взаємодії, мовного коду, який увібрав у себе всі можливі стандартизовані (типові) моделі стосунків людей у певному суспільстві, соціокультурній спільноті* (Ф. Бацевич); *Наприклад, для української, російської, білоруської мов релевантними є протиставлення приголосних дзвінких і глухих, твердих і м'яких. А ось в англійській і французькій мовах немає протиставлення твердих і м'яких приголосних* (С. Дорошенко).

Специфічними ознаками часток **он, онде, ген, оніно, ононо** (діалект.) є низький ступінь продуктивності, маркованість стосовно сфери застосування: вони не виходять за межі розмовного мовлення та художнього стилю і, вступаючи в

антонімічні відношення з розгляданими вище лексемами, указують на віддаленість подій, суб'єктів, явищ тощо. Проте необхідно зауважити, що вирізнені партикули наділені значним імплікаціоналом – набором потенційних сем і здатністю у відповідному контекстному оточенні маркувати модальне тло речення експресивно-емоційними відтінками: *А оніно – Халча, Шандра, Кандиби, Келеберда, Калга, Темрюк, Тамлик* (Л. Костенко); ... *після всього цього, думав він, чи буде в нього сила жити далі: онде небо, літо, все цвіте й росте, а йому осінь пахне ...* (В. Шевчук); *Ген-ген за городами, внизу, луки зелено-жовті* (Нар. тв.).

Модально-експресивні потенції дейктичні службові слова реалізують найповніше, поєднуючись з іншими частками в так звані партикулятивні комплекси, що експлікують:

1) здогад, неочікуване відкриття (**так ось**): – *Так ось ти який* (О. Донченко); – *Та це ж вдова полковника Пилипа, який іще під Корсунем поліг! – Шепоче відьма. Човгає старенька. Так ось до кого їздила вона!* (Л. Костенко);

2) несподіваність, раптовість (**і ось, аж ось, і от**): *І ось – блись! – влітає у сарай ластівка* (В. Близнець); *Аж ось несуть йому чаю – він п'є; дають люльку – він і люльку тягне, дають поросятини – їсть він і поросятину* (П. Куліш);

3) підкреслення категоричності наказу, заклику, побажання тощо (**то (от, ось) хай, то (от, ось) нехай**): *То нехай в пам'ять про те кохання, про силу його і пристрасть невгамовну б'є джерело життя!* (Ю. Покальчук); *Люди самі відучили її говорити. То хай терплять її німоту. Вона ж терпить їхнє дуренство?* (М. Матіос);

4) обмежувально-видільне значення (**це ж, це ж тільки**): *Що дала нам незалежна Україна? Капіталізм? Та будь він проклятий! То ж тільки добра – Свобода Слова!* (Тиждень України, 16–22 січня 2004); ... *це ж тільки відблиск втомленої гри що в дзеркалах шукає порятунку це ж тільки фарс і ролі не свої (яка душа протягне без суфлера) ...* (Л. Мельник);

5) емоційно-експресивні аксіологічні значення подиву, захоплення тощо (уже згадувані фразеологізовані сполуки **оце тобі й, от тобі (от тобі й), от вам і**): *От тобі й скарб* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Оце тобі й семінарія, – показав йому*

о. Яким на другий день і сам потяг у консисторію (А. Свидницький); **Оце тобі й аптека** (М. Пономаренко);

б) результативність, завершеність (**ну от, от і, ось і, ну ось і**): *Мати каже: “Більше не топи, хай борщ дотліває на жару”*. **Ну от**, обід зварено (В. Близнець); **Ну ось і все**. Раду розпущено (Українська правда, 8 жовтня 2008); *Що ж тепер робить? Розпитавшись добре, як все діло було, каже князь: “Чи не послати знов молодших до нього?”* **От і** молодші пішли – нічого не вдіяли (Нар. тв.). Стосовно цих партикулятивних сполучень необхідно зробити окремі зауваження. У препозиції до кон’юнктива **і** вказівна частка виділяє наступну подію як відому, водночас ускладнюючи значення результативності відтінком логічної здійснюваності, негайності, іноді – деонтичної неминучості. На думку І.М. Кручиніної, вона акцентує не кінцевий момент відношень, а сам перехід від причини до наслідку, тобто функційно підтримує та посилює сполучниковий зв’язок [156, с. 44]. О.О. Стародумова кваліфікує такі частки як “власне релятивні”, що, фіксуючи зв’язок між компонентами висловлення та експлікуючи різні відношення, виявляють значну спорідненість із кон’юнктивами, однак не повністю відповідають категорійному статусу останніх [262].

Отже, вказівні партикули, репрезентуючи в реченні чи тексті ідентифікувальну дейктичну сему в різних її варіантах, мають значні модально-експресивні потенції. Останні виявляють себе здебільшого тоді, коли розглядані частки сполучаються з іншими службовими словами.

3.2. Акцентно-релятивна природа видільних часток

Системно-структурну сферу невластиво-модальних часток як репрезентантів модифікаційно-супровідного рівня поповнюють видільні партикули, що прагматично орієнтовані на забезпечення реченню-висловленню узгодженої із ситуацією й суб’єктивними інтенціями мовця інформаційної самодостатності та повноцінності. До них належать лексеми, представлені чотирма семантичними групами: 1) обмежувально-видільні: **тільки, лише, лиш (лишень), навіть, хоч, хоча б**; 2) означально-видільні: **саме, якраз, прямо, просто, власне, рівно** та ін.; 3) кількісно-видільні: **ледве не, трохи не, мало не, чи не, майже**

та ін.; 4) підсилювально-видільні: **аж, же (ж), уже (вже), собі, мені, воно, адже, ну, також, теж, ще й** та ін. Зауважимо, що більшість цих часток транспоновані з інших частин мови (займенників, сполучників, прислівників). Саме це, на нашу думку, пояснює здатність досліджуваних партикул маніфестувати імпліцитні, проте облігаторні для семантичної структури речення значення. Виникнення й розвиток теорії пресупозицій уможливили з'ясування ролі видільних часток у формуванні об'єктивно-модального змісту висловлення. Слушним у цьому зв'язку видається твердження Т.М. Ніколаєвої, що за “тіньовим” висловленням, репрезентованим партикулою, “приховано” три маніфестаційні або кореляційні зони: контекст, конситуація, пресупозиція [199, с. 60]. Так, у синтаксичних конструкціях (1) *Тільки* вона не з'явилась, (2) *Навіть* вона не з'явилась, (3) *Саме* вона не з'явилась первинна акцентувальна функція виділених часток нівельована тіньовими фразами-реалізаторами імпліцитного реального об'єктивно-модального значення – (1) *Усі інші з'явилися*, (2) *А тим паче – усі інші*, (3) *А не хтось інший*.

Ця закономірність вимагає, на наш погляд, переосмислення змістового наповнення терміна “акцентувальні частки” стосовно аналізованої групи партикул. Наприклад, Н.Ю. Шведова називає акцентуванням підкреслене виділення синтаксем “без яких-небудь додаткових відтінків” у конструкціях розмовного мовлення, що не несуть особливого емоційного навантаження [305, с. 223]. Т.М. Ніколаєва, розглядаючи це поняття з-поміж таких, як “підсилювальні частки”, “експресивні частки”, “модальні частки”, та пов'язуючи передусім із функцією акцентного виділення (інтонаційного наголошення), вважає його найбільш нейтральним і позбавленим будь-яких зобов'язань [200, с. 79]. Інше трактування знаходимо в працях мовознавців-германістів, де описане явище постає як функційно-прагматична категорія: мовець за допомогою відповідних засобів (часток) підкреслює певні елементи мовлення, які, на його думку, мають найбільшу комунікативну значущість [226; 273]. Уважаємо, що акцентувальна роль видільної партикули полягає в тому, що, маркуючи будь-який компонент висловлення, службова лексема надає йому певного відтінку, який впливає насамперед на модальний зміст предиката – визначає характер поширення

предикативної ознаки. Наприклад, частка **навіть** збільшує сферу її дії, тоді як партикули **тільки, лише**, навпаки, звужують, обмежують зміст валентного ядра одним проявом, пор.: *Навіть вдруде, переодягнена в чорне концертне вбрання з шляйфом, вона зберегла загальну стриманість камерного стилю* (В. Домонтович) – *Вона завжди зберігала загальну стриманість камерного стилю; Держава має допомагати тільки бідним* (День, 8 липня 2009) – *Усім іншим держава не повинна допомагати.*

Крім об'єктивно-модальних, розглядані частки можуть репрезентувати додаткові суб'єктивно-модальні відтінки, що перебувають у прямій залежності від семантичного розряду видільної лексеми, її позиції в реченні-висловленні, контекстуально-ситуативних, прагматичних чинників тощо. Зупинимось детальніше на кожному з вирізнених угруповань.

1. Розряд обмежувально-видільних партикул ранжуємо на два підвиди: 1) лімітативні: **тільки, лише (лиш), хіба що** тощо та 2) граничні: **навіть, хоч, хоча б**.

Найекспресивнішою та найпродуктивнішою є частка **тільки**, яка надає висловленню певного емоційного відтінку, маркуючи ілокутивно важливі його компоненти. Її інваріантна обмежувально-видільна сема за відповідних умов почасти трансформується в диференційні узагальнено-видільні (з ефектом підсилення) та спонукально-видільні значення, які дехто з мовознавців тлумачить як частково-модальні [120]. Перші значення можливі лише у сполученні **тільки** з відносними займенниками та прислівниками за наявності заперечної частки **не** (хто **тільки не**, чого **тільки не**, що **тільки не** тощо): *А я дурна, чого тільки не передумала, до цього не догадалась* (М. Стельмах); *Що тут тільки не виготовляють: килими, ліжники, вироби з кераміки та дерева, бісеру та металу* (Газета по-українськи, 18 липня 2003). У цьому зв'язку слушним видається трактування логіками семантики описуваної партикули як ствержувально-заперечної [ЛС, с. 103]. У волітивних конструкціях виокремлена частка експлікує волюнтативні суб'єктивно-модальні значення перестороги, погрози: *Серед гурту пройшло шамотіння, а стражник раптом потягнув поводі до себе й закричав: – Ану, стрельни! Ану, стрельни тільки!* (В. Винниченко), категоричного, наполегливого

прохання: *Хочеш – хмари для тебе розвію? Хочеш – землю в дощях утоплю? **Тільки** дай мені крихту надії, **Тільки** тихо шепни – люблю...* (В. Симоненко); оптативні семи власне бажання: ***Тільки** б доїхати додому, а там уже хай буде, що буде!* (Н. Зборовська); заклику-побажання: *Візьму собі землі окраєць, піду блукати по світах, – хай **тільки** вітер завиває в моїх розхристаних слідах...* (І. Малкович). Семантичні зрушення відбуваються завдяки припредикатній позиції партикули **тільки** та сполученні її з волітивними маркерами **хай, нехай, б (би), дай, давай**. Про поліфункційність аналізованої частки свідчить те, що вона може семантично увиразнювати й інші синтаксеми, зокрема такі:

1) субстанціальні:

а) суб'єктну, напр.: *Я вчилась у педагогічному інституті, від якого після фашистської навали залишились **тільки** обгорілі стіни та куски дахового заліза, що калатало об цеглу на вітрі...* (О. Донченко), *І **тільки** храми, древні храми стоять по груді в кропіві* (Л. Костенко);

б) об'єктну, напр.: *Якийсь час Свидригайло зберігав владу на українських землях Великого Князівства Литовського з титулом Великого князя, але після 1438 року володів **тільки** Волинню й Східним Поділлям* (Енциклопедія українознавства), *У нас є всі підстави стверджувати цю думку навіть тоді, коли б він написав **тільки** один твір – “Мина Мазайло”* (Літературна Україна, 5 вересня 1992);

в) адресатну, напр.: *Але одна річ лишилась такою ж самою – обручка на лівій руці так само казала деяке слово **тільки** йому* (Нар. тв.);

г) інструментальну, напр.: *На роботу за 12 кілометрів від хати їздив **тільки** машиною* (Газета по-українськи, 26 листопада 2006), *Півперек долини, від лісу до лісу підіймалася здоровенна гребля, що тепер, обривняна і здавна розорювана **тільки** плугом, виглядала як довгий рівний горб ...* (І. Франко);

г) локативну, напр.: ***Тільки** в одні очі я не міг дивитися. У тих очах була єдино можлива відповідь* (Ю. Покальчук);

2) вторинні предикатні синтаксеми:

а) атрибутивні, напр.: ***Яких тільки** прокльонів не вигадано у Вавілоні на один лише цей випадок, зв'язаний із кіньми!* (В. Земляк);

б) адвербіальні, напр.: ... *начеб вони творились тільки для скорботи, сліз і темного пилу землі* (М. Стельмах) – цільову; *Так буває тільки тоді, коли когось ведуть на розстріл* (Я. Голуб), ...*не вірилося, що так недавно, ще тільки вчора, він жив у барвистому світі Звениславиних навчань, а тепер була сіра зола на згаслому багатті, сірість у віконцях, сірість у всьому* (П. Загребельний) – темпоральну тощо. В останньому випадку спостерігаємо прагматичну модифікацію обмежувальності – реалізацію суб'єктивної темпоральної характеристики: суб'єкт мовлення оцінює термін здійснення якої-небудь події як короткий, такий, що настав раніше від очікуваного часу, або, навпаки, як довгий, такий, що настав пізніше від очікуваного. Пор.: *Я розмовляв з нею тільки вчора* (адресат повинен зрозуміти, що це було зовсім недавно); *Додому я повернувся тільки пізно ввечері* (адресат має зрозуміти, що дія відбулася пізніше очікуваного терміну).

Подеколи виникають труднощі у визначенні частиномовного статусу розгляданої лексеми, зокрема тоді, коли вона входить до складу фразеологізованих сполук, приєднувальних конструкцій, функціює як ускладнювальний компонент функтива складного речення, займає детермінантну позицію: *Ну як вам сказати: кругла дірка, треба лізти наче в погрібець, хтось навіть зробив рівенькі земляні сходи. А тільки ж темно* (В. Близнець); ... *причім про парубка її чомусь ані гадки не було, ніби то не сватати її прийшли за живого чоловіка, а тільки освідчити зайшли велику й грізну зміну в ставленні до неї решти світу ...* (О. Забужко); *Любити не означає намагатися змінити людину – просто треба приймати її, якою вона є. І тільки* (Ю. Покальчук); *Після матері лишилася стара скриня, дві-три дранки і латаний кожух. Та й тільки* (М. Коцюбинський). Мовознавці неоднозначно трактують її лінгвістичну природу. Так, К.Г. Городенська наголошує на тому, що досліджуване слово в згадуваних позиціях – сполучник сурядності або підрядності [83]. В.А. Чолкан кваліфікує його як частку-оператор актуалізаційно-комунікативної модальності [298], а О.О. Стародумова – як акцентувальну частку, що не повністю перетворилася в сполучник [260]. На нашу думку, **тільки** в такому разі – сполучник партикулятивного типу, що формально зберігає ознаки кон'юнктива, а функційно

наближений до партикулятива, так званий проміжний транспозит, функційний еквівалент частки.

На позначення ідентифікувальної обмежувальної семи партикули **тільки** [рос. **только**] мовознавці застосовують терміни “одиничність” [183, с. 108], “унікальність” [200, с. 49], якими можна окреслити вивідну семантику й інших часток, що хоча й відзначаються нижчим рівнем продуктивності й експресивності, проте не позбавлені специфічних модально-прагматичних рис. Аналіз наявного в нашому розпорядженні фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що спільне для них видільне значення на модально-експресивному тлі отримує змістову та стилістичну спеціалізацію. Так, лексема **лише** (**лиш**, **лишень**) функціює як нейтрально стилістичний варіант частки **тільки**, семантичне навантаження якого відмічене меншою виразністю та категоричністю в обмеженні: *Лиш виведеш те слово із тої в'язі літер, а слово ж без коріння покотиться, втече* (Л. Костенко); *І лиш годинник холодно й спокійно рахує дні, розтрачені дарма* (В. Симоненко); *А мене хто за розум учив, га? Коли мене лиш чим виділи, та тим били!* (В. Стефанік). Для неї, на відміну від партикули **тільки**, більшою мірою характерна здатність до модифікації значення одиничності, що передає суб'єктивно-об'єктивну інформацію, у сему неважливості, яка має виключно прагматичну, суб'єктивно-аксіологічну природу: частка сигналізує про неістотність, другорядність ознаки чи об'єкта оцінки порівняно з експлікованою або ж уявлюваною нормою, зразком, еталоном: *Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке – Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було* (В. Нестайко); *І ось тому в давнину на Поділлі зовсім не було українських друкарень, було лише декілька короткотривалих друкарень польських. Друкарство ж російське появляється тут лише в кінці XVIII віку* (І. Огієнко). У формуванні аналізованого типу семантики помітне місце відводиться маркованим партикулою синтаксемам зі значенням несуттєвості, мінімальності, кількісної характеристики.

Облігаторність сполучення зі словами на позначення кількості є типовою ознакою відадвербіальних партикул **всього** (**усього**), **всього-на-всього** (**усього-на-всього**), що модифікують “прилеглий” компонент, незалежно від його об'єктивного реального значення, суб'єктивною семантикою “незначності”, на

яку доволі часто накладаються приховані аксіологічні семи здивування, схвалення, захоплення тощо, напр.: *Всього декілька відсотків таких відібраних голосів можуть кардинально змінити конфігурацію більшості у майбутньому парламенті* (Газета по-українськи, 22 грудня 2007); – *Куди ти його [насіння] подінеш? – дивувався Андрій. – Адже у нас всього-на-всього дві грядочки* (М. Коцюбинський).

Аксіологічна семантика зазнає інтенсифікації, якщо означені партикули сполучаються з іншими обмежувальними частками, зокрема **лише**, **тільки**, які, переймаючи на себе кількісні ознаки, розширюють сполучувальні можливості розгляданих лексем: *Факсиміле підпису президента – це всього лише припущення* (Українська правда, 29 травня 2009); *А характерний він [постмодернізм] тим, що <...> “карнавальною” (бо насправді всього тільки посткарнавальною) маскою відмежовується від будь-якої відповідальності перед Навколишністю і за Навколишність* (Ю. Андрухович).

Втрата синтагматичних ознак прислівника зумовлює партикуляцію лексем **єдино**, **виключно**, відадвербіальна природа яких перешкоджає їхній взаємодії з предикатними синтаксемами, пор.: *Він лише поглянув і нічого не сказав – Він (виключно) поглянув і нічого не сказав*. Стилістично марковані партикулятиви [рос. **единственно**, **исключительно**], які І.М. Богуславський вважає книжними [44, с. 60], мають особливу (порівняно з **тільки**) ілокутивну силу: уживаються в “екстремальних” випадках на позначення максимального рівня суб’єктивно детермінованої “одиночності”, унікальності, важливості виділюваного часткою предмета, явища, події тощо: *Та це зовсім не значить, як дехто наполягає, що в Центрі [Культурний центр України в Москві] пропаганда української культури має вестися виключно українською мовою навіть тоді, коли збирається переважно російськомовна аудиторія* (В. Мельниченко); *Оптимальне виховання і найкращу освіту дитина може отримати єдино в домашніх умовах* (Психологія і педагогіка).

Обмежувально-видільна сема партикули **хіба** (**хіба що**) вступає в контамінантні відношення з епітемічно-модальним значенням проблематичної достовірності: *Обтерті коти і кішки! Колись усі вони виблискували своїм хутром. А нині на них зазіхають хіба що блохи* (І. Роздобудько); *А про свою біду*

Грицько **хіба** міліції розповідав і карточку показував, що він інвалід (Г. Пагутяк); **Хіба самому** написати Таки посланіє до себе, Та все дочиста розказать, Усе, що треба, що й не треба (Т. Шевченко). У змістовому наповненні цієї частки можна виділити чотири компоненти: семантичні й модально-прагматичні. Спектр перших охоплює 1) підтвердження існування певних ознак, предметів та 2) протиставлення маркованої ознаки всім іншим як унікальної. До складу других увіходить 1) припущення мовця з приводу реальності існування цієї ознаки та 2) його невпевненість у достовірності власних міркувань. Подібно до **тільки** партикула **хіба (хіба що)** наділена широкими валентними можливостями, що виявляються в здатності модифікувати предикатні та непередикатні синтаксеми різних семантичних типів, напр.: – *А що це дало б? Доказів нема... Хіба що напишу сценарій. Так, так, щоб вас упізнали* (Р. Іваничук); *А гадюкоподібний хвіст зниклої машини додав хіба що більшого безсилля* (М. Матіос); *Але так думати міг хіба що Макар Іванович* (А. Головка); *А тут – хіба дієта, але з дієтою ще гірше, ніж із лікуванням* (В. Стус); *Церква в нас красна дуже та убрана: образи святі всі під золотом та під сріблом, лиш за тільки хіба що тісно...* (Ю. Федькович); *Тут ніколи не подме вітер, і повітря зворухнеться хіба що від людських голосів, брязкоту збруї, ревіння віслюків і рикання диких звірів, котрих продають так само, як і живих людей та мертві товари* (П. Загребельний). Наголосимо, що, поєднуючись із суб'єктною синтаксемою, обмежувально-видільна частка транслює семантику прихованої генералізації, яка (позитивна чи негативна) завжди є протилежною до констатованого у висловленні факту, пор.: *Красиву жінку хіба сліпий не помітить – Сліпі не помічають красивих жінок; Таку складну операцію може виконати хіба що досвідчений хірург – Недосвідчені молоді лікарі не можуть робити складні операції*. Імплікатури модальних висловлень, джерелом яких є значення мовних одиниць (часток), Н.Д. Арутюнова небезпідставно дефінує як конвенційні [293, с. 146].

Займаючи інтерпозицію між двома висловленнями (пропозитивними одиницями), розглядана лексема виконує релятивну функцію, характеризує едністю семантики, синтезує партикулятивно-кон'юнктивні ознаки. Вона,

репрезентуючи так епістемічно-модальне значення проблематичної достовірності, активізує різні семантико-синтаксичні відношення: *Та Господь з вами, хіба ж я балакуча, я така мовчуца, як сорока в гостях. [Прищепя] Хіба що в гостях* (І. Кочерга); *Класи там малі, сидіти тісно і душно, а писати зовсім ніяк, хіба що боком, і то підбиваємо один одному* (Гр. Тютюнник) – умовні; *На землю злізла ніч... Нігде ані шиширхне; Хіба що декуди кризь сон що-небудь пирхне* (П. Гулак-Артемівський) – допустово-обмежувальні. СУМ кваліфікує слово **хіба** (**хіба що**) в означеній позиції як сполучник [СУМ, т. XI, с. 69], що вкотре potwierджує його проміжний, транспозитивний, статус.

З-поміж партикул, ідентифікувальною семою яких є граничність, частка **навіть** вирізняється тим, що, указуючи на максимальну межу поширення предикативної ознаки, пов'язана з виведенням на перший план інформації, яка, з погляду мовця, є найціннішою. Як засіб інтенсифікації змісту висловлення **навіть** підкреслює інформативно-семантичну значущість компонента, який уходить у сферу її дії, реалізуючи свій емоційно-оцінний потенціал на тлі таких конструкцій експресивного синтаксису, як вставні, парцельовані, сегментовані структури, лексичний повтор: *Сумніви в можливості і навіть потребі зрівноважити “народ” і “мистецтво” вже на Першому з'їзді делікатно й непрямом висловили Ігор Костецький та Юрій Косач* (С. Павличко); *Коли замовкли стріли й одспівали весілля, а жінка пригнала до загороди вівці й корови, Іван був задоволений навіть* (М. Коцюбинський); *Там було темно, навіть удень, і ми боялись гадюки* (О. Довженко). Важливим складником значення цієї партикули є аксіологічна сема “несподіваність” (див. дослідження російського відповідника **даже**: [183, с. 108; 305, с. 222]). Детальний її опис знаходимо в працях з лексичної семантики, автори яких витлумачують виокремлене значення як модальну рамку, оцінку описаної мовцем ситуації. Пор.: *“Навіть А діяв = Інші діяли; А діяв; мовець не очікував, що А буде діяти”* [8, с. 68]. Отже, **навіть** маркує об'єкт як раптовий, незвичайний з погляду мовця й цим показує крайню, максимальну межу реалізації предикативної ознаки: *Ви не знаєте, що це за народ – партизани. Наші, як є: “Полюшко” навіть співають* (О. Гончар). Проте не слід забувати, що значення розглядової

партикули не є автономним, а сема неочікуваності у модифікованому часткою висловленні може бути підкріплена й іншими лексико-граматичними засобами, напр.: *Іван дивувався Палагні. Вона і перше любила пишно вбиратись, а тепер наче щось вступило у неї: **навіть** у будень носила шовкові хустки, дороги й писані мудро...* (М. Коцюбинський). Характерною особливістю описуваної лексеми є те, що вона, на відміну від інших обмежувальних часток, не має синонімічних зв'язків з іншими партикулами, за винятком підсилювальної експресивно нейтральної частки **і** (зрідка), яка є дуже чутливою до контексту й вступає у відношення значенневої спорідненості з різними службовими словами, пор.: *Нічого за все життя не нажила. **Навіть** на телевізор в колгоспі не заробила* (Г. Тарасюк) – *Нічого за все життя не нажила. **І** на телевізор в колгоспі не заробила; – **Навіть** тоді, коли стоїш під ешафотом і холодний шнурок дотикається кадика, – вузькі очі Сефера Газі були бадьорі, і не тьмяніла в них безнадія, – **навіть** тоді не кажи, що все пропало...* (Р. Іваничук) – *І тоді, коли стоїш під ешафотом і холодний шнурок дотикається кадика, – вузькі очі Сефера Газі були бадьорі, і не тьмяніла в них безнадія, – **і** тоді не кажи, що все пропало...*

Контрастивно-обмежувальна частка **хоч** (**хоча б**, **хоч би**), генеруючи модусне значення оцінки, що є невід'ємним компонентом її змісту, експлікує гранично можливі, іноді значно перебільшені, почасти виражені в кількісному відношенні межі, у яких виявлено те або те явище дійсності: *Одначе це не спиняє нас від бажання розказати світові **хоч** частину тієї страшної правди, що жене нас по світах крізь нужду, холод і голод ...* (І. Багрянний); *Панфена боялась і благала Фабіяна не залишати її саму **хоча б** до дев'яноста днів* (В. Земляк); *Боже мій! Боже мій! Коли б він **хоч** листа написав. **Хоч би** одного листа* (У. Самчук). Фактичний матеріал дає підстави виокремити три потенційні прагматично детерміновані суб'єктивно-модальні репрезентовані виокремленою партикулою семи, які умовно позначаємо як (1) “задоволення мінімумом”; (2) “поширювальне” значення; (3) значення “наприклад” (екземпліфікативне) (див.: [262]):

1. Частка сигналізує про готовність мовця задовольнитися чимось несуттєвим або гіршим порівняно із суттєвим, бажаним чи можливим: *Ти мусиш танцювати аркан. **Хоч** раз*

(В. Герасим'юк); *І кричала та мати: – Хоч личко його покажіть* (Л. Костенко). Партикула **хоч** у такому разі, з одного боку, експлікує аксіологічно-модальну семантику (емоційно оцінює вирізнену ознаку як мінімальну), а з іншого – виявляє риси маркера волітивних значень (прохання, погрози, вимоги тощо). Необхідна умова її реалізації в окресленому значенні – ірреальне модальне середовище, оформлене різними засобами: морфологічними, конструктивно-синтаксичними, комунікативно-синтаксичними, лексичними. Вирізнена об'єктивно-модальна сема є факультативною лише тоді, коли у висловленні іманентно закладена експліцитна чи імпліцитна оцінка ситуації як здійсненого бажання: *Колись Блунгільда пробувала заглушити свідомість.., затуманити її, паралізувати хоч будь-чим: нікотинном, алкоголем* (П. Загребельний).

Подібну семантику маніфестує транспонований із волітивної функції партикулятив **бодай**: *Я хочу знайти бодай одну жінку, яка би потвердила, що кохання – це радість* (М. Матіос); *Смертним полишається єдине: бодай маленький надмір – У вірі, у звичках, у смаках, просто – в примхах* (В. Стус).

2. Друга модифікація **хоч** (рідше – **хоча б**) відрізняється від першої таким відтінком: сему мінімуму заступає сема максимуму. Репрезентована часткою безмежність підкреслює волітивне суб'єктивно-модальне значення посиленого бажання, чим пояснюється певна закономірність у синтагматиці аналізованої партикули: акцентований нею компонент указує, як правило, на відсутність межі (темпоральну, просторову віддаленість, крайню мету тощо), а лівобічний (фоновий) синтаксичний сегмент виражає готовність мовця до здійснення якої-небудь дії: *Я мокну під дощем уперто, самовіддано й запекло, готовий стояти тут хоч до самого ранку...* (П. Загребельний); *Ну, хай же він не супиться, мов сич на гіллі, й веселіше гляне на свою Соломію, що задля нього вбралась у штани та ладна мандрувати хоч на край світу* (М. Коцюбинський).

У фразеологізованих конструкціях “імператив + **хоч** + акцентований компонент” або “імператив + **хоч**”, що є індикаторами найвищого ступеня прояву предикативної ознаки, описуване значення зазнає метафоризації, напр.: – *Як ми поживаємо... Коли є люди, то добре, а коли нема – хоч вовком*

труби: так прямо і чахнеш на цьому відлюдді (М. Стельмах); *Нема порадоньки, хоч плач* (Л. Глібов); *“Хоч з мосту та в воду”*, – так характеризує своє нинішнє життя, а точніше існування, мешканець села Сватки Гадяцького району Іван Макарович (Зоря Полтавщини, 27 листопада 2007). Частка у таких сполуках вступає в ізофункційні відношення з однозвучним кон’юнктивом, виконуючи роль міжчастиномовної гібридної одиниці.

3. В екземпліфікативній функції сема мінімуму трансформована в дейктичну, спрямовану на виділення предмета (ознаки, явища тощо) як одного із багатьох, не єдино можливого в цьому висловленні (текстовому відрізьку), проте оціненого суб’єктом мовлення як такого, що може слугувати ілюстрацією: *Щоб вийти із такого стану, Антоній примушує себе думати про насущні потреби життя. Ось хоча б про книги* (П. Углярєнко); *Кобзарське мистецтво, на яке за радянських часів було фактично накладено табу, не набагато розвинулося і за правління псевдоукраїнської влади, яка вже стала надбанням історії. Про це свідчить хоча б той факт, що Спілка кобзарів України, заснована ще у 80-ті роки, лише віднедавна набула статусу національної, а класи з гри на бандурі відчували нестачу найнеобхіднішого – якісних інструментів* (Народне слово, 16 квітня 2005). Значення “наприклад” є характернішим для партикули **хоча б**, супроводжуваної лексемами **ось**, **ну**, що демонструють незапланованість, спонтанність мовлення, напр.: – *Гм. Як її звати? – Ти все хочеш знать! Ну хоча б...* Ніна (В. Близнець); – *Так по-вашому й жити не треба? – спитав Васюренко. – Авжеж, хлопче, видима річ! Тільки звичка у нас погана. Ось хоч би й я – звик тютюн уживати. І знаю, що чортзна-що, а ось нема запалити – і ссе мене. І життя, як тютюн: куриш – гірке, а після його дим вітер носить* (В. Підмогильний). Партикулятивний комплекс як анафорико-катафоричний елемент виконує особливу текстову функцію – експлікує відношення між загальним і частковим.

2. Розряд **означально-видільних** часток представлений лексемами двох функційно-семантичних груп: 1) означально-видільні частки зі значенням ствердження: **саме**, **якраз**; 2) означально-видільні частки з емоційно-експресивними потенціями: **прямо**, **просто** та ін. Ранжовані партикули, на

відміну від розгляданих обмежувально-видільних, наділені релевантними властивостями лексем акцентувального типу. Вони, маючи адвербіальне походження, 1) не виявляють ознак релятивів, функційно споріднених зі сполучниками; 2) обіймають прислівні позиції в реченні-висловленні; 3) конотують здебільшого непередикативний компонент; 4) характеризуються здатністю до реалізації об'єктивно-модального значення реальності.

Описувані частки, кваліфіковані мовознавчою традицією як означальні [64, с. 548; 130; 270, с. 506–507], на перший погляд позбавлені модальних потенцій, проте детальний аналіз модифікованих ними одиниць з позицій семасіології, прагматичної, функційної лінгвістики тощо переконує в протилежному. Зокрема, уживання найпродуктивнішої, стилістично нейтральної, інваріантної з-поміж них лексеми **саме** пов'язане передусім з інтерпретацією суб'єктом мовлення об'єктивного змісту висловлення. Н.Ю. Шведова слушно наголошує, що означену партикулу [рос. **именно**] слід вважати маркером “безсумнівності, істинності стверджуваного” [305, с. 149], а це уможлиблює виокремлення в її змістовому наповненні семантичних і прагматичних складників. До семантичних компонентів необхідно віднести такі: 1) ідентифікацію предмета (ознаки, явища тощо) як відомого, 2) припущення про існування інших предметів (ознак, явищ тощо). Прагматичними компонентами є такі: 1) суб'єктивне сприйняття мовцем предмета (ознаки, явища тощо) як єдино істинного, 2) підтвердження значущості цього предмета (ознаки, явища тощо). Варто зауважити, що другий семантичний (1) і перший прагматичний (2) складники можуть бути експліковані в реченні 1) протиставно-заперечними конструкціями (1): *Зрештою, Президент дав зрозуміти, що саме він, а не хто інший, тримає важелі влади* (День, 15 березня 2006) або 2) модусною частиною об'єктно-з'ясувального висловлення (2): *Наприклад, пані Дейнека впевнена, що саме у цій святій місцині вона випросила здоров'я для онуки, якій після народження лікарі встановили страшний діагноз...* (Україна молода, 6 липня 2005 року).

Отже, значення частки **саме** – своєрідний континуум реальної об'єктивно-модальної семи та епістемічного

суб'єктивно-модального компонента, ускладненого аксіологічним відтінком. Стверджуючи який-небудь факт у межах висловлення, партикула водночас є показником його комунікативної неавтономності, контекстуальної залежності, тобто виконує анафоричну (1) чи катафоричну (2) функцію: 1) *Прочани пішли в церкву. В великій лаврській церкві йшла одправа. То було саме на страсть в чистий четвер* (І. Нечуй-Левицький); – *Чи тобі там заклало, ідоле? Чого грюкаєш, питаю? Тепер уже Звенигора не витримав і зареготав. Саме такі слова і сказані саме таким тоном, притаманним тільки бувалим запорожцям, що не бояться ні бога ні чорта, він сподівався почути зараз від свого колишнього учителя* (В. Малик); 2) *37-річного злодія правоохоронці “взяли” саме тоді, коли він перевозив рідкісну картину на власному авто...* (Україна молода, 6 серпня 2008). Примітним є й те, що текстові функції частки підкріплені іншими дискурсними елементами: лексичними повторами, співвідносними словами, дейктичними одиницями тощо.

Синонімічним, але не тотожним до описаної вище лексеми є партикулятив **якраз**, у семантичному обсязі якого відсутня прагматична спрямованість на адресата, зокрема її епістемічний складник. Специфічне значення цієї частки можна інтерпретувати дефініцією “оцінка предмета, (ознаки, явища тощо) щодо його відповідності певній нормі”. Вирізнена сема реалізується в детермінованих контекстом таких трьох модифікаціях:

1. Вказівка на абсолютну відповідність дій (ситуацій) їхнім часовим чи просторовим характеристикам: – *А коли буде той чотирнадцятий день? – Якраз сьогодні той чотирнадцятий день, і качка знесе яйце* (Нар. тв.); *Один з найкращих, найдикіших карпатських краєвидів пишався якраз перед моїм вікном* (О. Кобилянська). Партикула здебільшого маркує вторинну предикатну темпоральну або субстанціальну локативну синтаксему. Дехто з учених заперечує облігаторний характер сполучуваності частки **якраз** з означеними синтаксемами, наголошуючи, що вона можлива й при дієслові-предикаті [262, с. 175]: ...*мені якраз потрібна акторка для однієї п'єски, що я написав* (І. Кочерга); *Ця книга проти католицтва й унії. Сьогодні якраз закінчив її писати* (Л. Смілявський). Проте нам здається, що в припредикатній позиції адвербіальна природа розгляданого

партикулятива набуває ознак семантичної домінанти, що значно ускладнює лексико-граматичну його ідентифікацію. Аргументи на користь “прислівниковості” лексеми **якраз** у ролі темпорального поширювача предикативної ознаки знаходимо в працях українських дослідників міжчастиномовної омонімії [47, с. 92–95; 162, с. 108–109].

2. Вказівка на оптимальність акцентованої ознаки. Значення важливої для суб’єкта ідеальної відповідності нормі виявляється в особливих умовах: у семантиці маркованого компонента присутній актуалізований партикулою **якраз** складник “найкращий з можливих варіантів”, пор.: *Аж ось і вона, якраз така, що мені потрібна на принаду для судаків* (Ф. Одрач); *Сусід сказав, що миші ті якраз такої шкоди не чинили зроду* (Л. Костенко); *...такі слова треба вміти вжити кожне якраз на своєму місці* (І. Огієнко). Закономірним є те, що у всіх наведених контекстах норма є експлікованою (*така, що мені потрібна; такої шкоди; на своєму місці*).

3. Вказівка на протилежність, невідповідність істинної (“правильної”) ознаки іншій, припущеній помилково (або яка може припускатися). Ця значеннева модифікація актуалізується в тексті або в пропозитивній частині висловлення, де частка займає інтерпозицію: *Та ні, в якій же ж і порі Дітей з’їдали матері! Якраз як “квітнула” земля У саяві “сонечка” з Кремля!* (І. Багряний).

Як бачимо, партикули **саме** і **якраз** є неповними синонімами, оскільки семантично збігаються лише частково – як знаки реального об’єктивно-модального значення, ускладненого аксіологічним відтінком (“це важливо”), та різняться сферою функціонування: якщо **саме** – стилістично не маркована одиниця, використовувана в різних типах та стилях мовлення (за винятком хіба деяких жанрів офіційно-ділового), то **якраз** належить до виражальних засобів розмовної сфери. Про розмовний характер цієї частки свідчить те, що вона здатна виконувати роль аксіологічного маркера іронічної емоційно-експресивної семи, близького до **авжеж**, **аякже** в їхній заперечній функції: – *Хіба не вгадав, що її звати Олена? – Ха-ха! а може, і не Олена? – Ну, то Наталя. – Якраз! ха-ха!* (М. Коцюбинський). Подеколи спостерігаємо вживання у значенні проаналізованих часток ад’єктива **власне**, що зазвичай виконує роль інтонаційно

відокремлюваного модального слова, пор.: *Але я думаю, що власне ті наші думки і почуття чогось варті, які нам або страшно, або “трохи соромно” нести “геть на розпутьтя шляхове”, – значить, то щирі, інтенсивні почуття, або гарячі, або до болю холодні, але не літні...* (О. Косач-Кривинюк); *Не зовсім ще розумію, як, власне, думають ваші люди підтримувати нове видавництво...* (Леся Українка).

Емоційно-експресивна суб'єктивно-модальна аксіологічна семантика є умовою партикуляції відприкметникових адвербативів **прямо** та **просто**. Характерні особливості в них спостережено на рівні загального реалізованого значення та на рівні сполучувальних можливостей. Помічено й те, що інтенсивність та комунікативна значущість продукованого розгляданими частками диференційного модально-семантичного наповнення прямо залежить від семантико-синтаксичної природи їхніх “валентних партнерів”: 1) модифікуючи предикатну синтаксему дії, процесу або стану, партикули репрезентують, як правило, емоційно нейтральне об'єктивно-модальне значення, супроводжуване епістемічною семою категоричної достовірності: – *Та ні, я просто знаю, як де говорять люди: прислухаюсь до мови – і в цьому весь секрет* (Д. Білоус); *Хіба я плачу? Просто люблю* (С. Йовенко). Виняток становлять фразеологізовані сполуки з ядерним імперативом **гинь**, **пропадай** тощо: *Тямлю, як ви колись у Суботові або в Чигирині таке вигадували, що прямо гинь!* (Б. Лепкий); *[Михайло] Мало ще скрути – Дмитра на! Стережись, щоб з-за кутка не торохнув! Просто хоч пропадай!* (М. Старицький); 2) дія аксіологічного суб'єктивно-модального чинника посилюється, якщо описувані частки виконують роль інтенсифікаторів при а) предикатах якості або атрибутивних синтаксемах: *Крім того, політичні умови в українському волинському селі були просто жахливі...* (В. Верига); *Був прямо захоплений своїм великим і благим учителем і оте щире захоплення зберігав у душі до смерті* (Б. Лепкий); *Є слова – ну й цікаво! Є слова – просто диво!* (Д. Білоус); б) субстанціальних суб'єктних синтаксемах: *Так, я щасливий своєю жінкою: така українка, що прямо захват!* (П. Куліш); *Ну, знаєш, це просто щастя. Я ніяк не сподівався тебе зустріти* (Г. Костюк). Позиція ж увиразнювачів реченневих компонентів з адвербіальною семантикою, зокрема субстанціальних локативних синтаксем,

видається нам неоднозначною. Дослідники міжчастиномовної омонімії розглядають лексеми **просто** і **прямо** серед підсилювальних часток (див.: [161]). Проте важливо звертати увагу на функційну близькість цих одиниць із вторинними прийменниками – реалізаторами просторових відношень, пор.: *Одного Богдан бачив **прямо перед собою*** (М. Стельмах); *Віталій час від часу озирається через плече на далеке, ледь мріюче судно, щоб тримати курс **просто на нього*** (О. Гончар); – *Добрий вечір, фрау Ранке. Ми **просто з концерту**, – сказав Штельмахер* (В. Собко). Означена закономірність стосується й однозвучних із прислівниками службових слів-морфем, за термінологією І.Р. Вихованця, **рівно**, **точно**, що регулярно вживаються при вторинних темпоральних синтаксемах, утворюючи з ними єдине ціле, напр.: ***Рівно два роки тому** я йшов на розмову зі статуєю Франца-Йосифа* (Р. Андріяшик); ***Точно о шостій** Сахно збудив гучномовець* (Ю. Смолич).

Отже, означально-видільні частки диференційовано на два невеликі за компонентним складом, проте неоднакові за модально-експресивними потенціями розряди. Проаналізовані угруповання різняться не лише семантичними та функційними властивостями, а й рівнем їхньої партикуляції як відадвербативних одиниць.

3. Ще тісніший зв'язок із вихідною частиною мови – прислівником виявляють **кількісно-видільні** партикули. Питання про їхній частиномовний статус і сьогодні залишається відкритим. У різних наукових та лексикографічних джерелах ці частки кваліфікують то як прислівники (пор. для прикладу трактування семантики лексем “приблизно” [СУМ, т. VII, с. 559], “майже” [СУМ, т. IV, с. 598], “мало не” [СУМ, т. IV, с. 608]), то як гібридний тип прислівників-часток [270, с. 507]. Деякі вчені запевняють, що це омонімічні до адвербіальних лексем партикули, морфемно нечленовані, позбавлені самотійного вживання неповнозначні слова, які служать засобом увиразнення висловлення [46; 161]. О.О. Стародумова відзначає, що розглядані частки [рос. **почти, чуть не, едва не**] за синтагматичними властивостями належать до одновалентних, оскільки змінюють модальний зміст не всього висловлення, а лише правого маркованого ними компонента [262, с. 136–137], напр.: *Дід лежав **майже без духу**, вишептавши покваном,*

уривано оце оповідання (І. Франко); *Він полюбляв вечорами розповідати (з Христиних слів) про колгоспи, про осяйне майбутнє цього руху і ледве не призвів до різанини в таборі* (Ю. Яновський); *На другий же день трохи не все місто заговорило про Парасчину болість, – чого вона і від чого* (Панас Мирний). Справді, вирізнені лексеми зберігають генетичний та семантико-синтаксичний зв'язок з адвербативами зі значенням міри і ступеня, проте, на відміну від останніх, оцінний компонент у них переважає над означальним або й зовсім витісняє його, пор.: 1) *Суп зовсім охолов* – 2) *Надворі зовсім весна*. У першому реченні прислівник **зовсім** позначає ступінь вияву ознаки (пор.: *дуже охолов, ледве охолов*), тоді як у другому частка **зовсім** реалізує лише аксіологічне суб'єктивно-модальне значення: підкреслює повноту вияву якоїсь дії, стану тощо (пор.: *дуже весна, ледве весна*). Отже, для кількісно-видільних часток релевантними є такі характеристики: 1) співвідносність із прислівниками; 2) ідентифікувальна сема – оцінка міри вияву ознаки; 3) детермінована “одновалентністю” контекстуальна незалежність.

Оцінку реалізації ознаки як неповної, часткової, репрезентує найуживаніша, стилістично нейтральна лексема **майже**, що являє собою партикульований дериват, який не має однозвучного прислівникового відповідника. А. Вежбицька називає російську частку **почти** текстовим оператором, з допомогою якого мовець визначає дистанцію стосовно окремих реченневих елементів. “*Пришли почти все*” – 1) *Думаю, что можно сказать: “все”*; 2) *Знай, что пришли все*; 3) *Думаю, что ты понимаешь, что меньше* [61, с. 408–409]. Конденсовані часткою **майже** потенційні модальні значення пов'язані з її синтагматичними особливостями: сполучаючись зі словами на позначення кількості, аналізоване слово відображає об'єктивну інформацію (1), в інших випадках – оцінку її (інформації) суб'єктивно-епістемічного сприйняття. Напр.: 1) *Всю свою трудову діяльність, а це майже двадцять років, пропрацювала листоношею в Красноокнянському відділенні зв'язку* (Одеські вісті, 18 червня 2009); *На дошці рисунок піфагорової теореми та вся майже дошка обписана доказами* (С. Васильченко); 2) *Перш ніж зникнути в парадному, рука в білій рукавичці потріпотіла в повітрі з теплотою і приворожливістю, пальчики, віддаляючись,*

кілька разів ворухнулись в якомусь **майже інтимному жесті** (О. Гончар). Підкреслюючи крайній вияв ознаки на тлі інших, однорідних, менш “сильних”, партикула, метафоризуючись, зливається з модифікованим компонентом у єдине ціле: *Доріжка була обсаджена чорнобривцями, що переливались від гарячожовтого до червоного, майже чорного* (І. Вільде).

Аналізована частка сполучається лише зі словами, що містять сему граничності: означальними, заперечними займенниками, результативними дієсловами, означальними прислівниками, іменниками з якісною семантикою тощо: *Герман не вийшов, а майже вибіг на горб, хоч сей був досить прикрий* [заст. крутий] (І. Франко) = вибіг – дія, що досягла межі, результату; *Кожен віри його для мене на якийсь час ставав майже молитвою* (О. Сизоненко) = молитва – найвищий прояв досконалості, художньої майстерності.

Іноді спостерігаємо функціонування стилістично обмежених “книжних” лексем **практично, приблизно** тощо в ролі об’єктивних індикаторів неповноти вияву ознаки: *Деякі дослідники зовсім не схильні бачити різниці між відапелятивними особовими власними іменами та вуличними прізвиськами, практично не розмежовуючи цих видів антропонімів* (М. Демчук); *Наприклад, за даними словників, префікс не- вживається приблизно у трьох тисячах іменників, прикметників, дієприкметників із значенням заперечення, відсутності тощо...* (В. Горпинич). Для вирізнених партикул характерний вужчий, порівняно з **майже**, семантичний діапазон та “валентні можливості”. Вони з певною обережністю стверджують граничний прояв досягнення межі та сполучуються здебільшого із займенниковими словами, заперечними вербативами (**практично**) або лексемами з кількісним значенням (**приблизно**).

Семантику значеннєво споріднених часток **ледве не, мало не (замало не), трохи не** формують різні змістові компоненти, а саме: об’єктивні й суб’єктивні. До об’єктивних слід віднести 1) характеристику дії як такої, що була близькою до здійснення, та 2) констатацію того, що дія не відбулася. Суб’єктивними необхідно вважати 1) оцінку мовцем дії як небажаної, 2) кваліфікацію її як неконтрольованої, епістемічно не категоричної. Небажаність дії виявляється в її заперечному

характері: *Наталка ледве не переривається, так старається. І пісню підтягає тоненьким голосочком* (П. Панч); *Він важко оступився і переважив свій край настільки, що мало не зірвався у воду* (А. Головка). Якщо ж функційне ядро транслює “позитивну” семантику, прогнозованою є неочікуваність наслідків позначеної ним ситуації: *Маючи звичку гаряче і щиро братися за всяку справу, він [Г.Ф. Квітка-Основ’яненко] до того захопився театром, що навіть мало не одружився з однією з його актрис* (Д. Чалий). Неконтрольованість продукованої основним носієм валентності ознаки простежено в імплікованій семі проблематичної достовірності, тобто невпевненості мовця-продуцента в повідомлюваній інформації, що дає змогу подеколи кваліфікувати аналізовані частки як еліміновані варіанти гіпотетичних **трохи (чи) не, ледве (чи) не, мало (чи) не**, пор.: *В Кованька згоріли свічкарні, і він трохи (чи) не збанкрутував* (І. Нечуй-Левицький); *Турбай вибіг із хати й так від радості затряс грузина, що в того ледве (чи) не потріскалися ребра* (М. Руденко); *Про артистів, яких Тася бачила в кіно або слухала по радіо, які здавались їй мало (чи) не надлюдьми, Семен Григорович говорив панібратськи, як про близьких приятелів* (Л. Дмитренко). Типовим для розглянутих партикул є сполучуваність з дієсловом-предикатом доконаного виду минулого часу (*мало не втопився, ледве не вбило, трохи не крикнув*), хоча можливі й інші зв’язки: а) з дієсловами недоконаного виду на позначення найвищого вияву якоїсь дії або стану: *І Пазя в безсилій люті трохи не плакала* (Л. Мартович); б) з ядерними дієприслівниками в згорнених предикативних частинах неелементарних простих речень: *Ми знову притислися до стіни, мало не завмираючи від хвилювання* (Л. Смілянський); в) з адвербативами: *“Краще б таки було піти за гуртом...” ледве не вголос картався думкою, приховуючись між вербами та калиновими кущами* (І. Ле); г) з іменними компонентами – заповнювачами різних семантико-синтаксичних позицій: *Доц, як затявся, і трохи не на корж лежало на шляху пилу* (Панас Мирний); *Десь збоку корова парко диха мало не в саме лице* (К. Гордієнко).

Отже, основну модальну функцію кількісно-видільних часток можна кваліфікувати як комунікативно-прагматичну, що полягає у формуванні об’єктивного значення маркованого

компонента та реалізації епістемічно-модального ставлення суб'єкта оцінки до дійсності.

4. Діапазон диференційних значень **підсилювально-видільних** партикул широкий і потребує окремого детального наукового вивчення. Для цього розряду характерні найменш чіткі, семантично та функційно окреслені межі, оскільки його постійно поповнюють одиниці іншої лексико-граматичної природи (займенникові слова, прислівники, сполучники тощо). У цьому зв'язку важливо звернути увагу на найпродуктивніші, максимально модально орієнтовані частки, у значеннєвому обсязі яких властива розгляданому угрупованню ідентифікувальна інтенсифікаційна сема трансформована в різні відтінки субкатегорійних модальних значень.

Специфічною ознакою відсполучникової партикули **адже** є функційна гібридність, зумовлена релятивною природою цієї лексеми та облігаторністю її позиції на початку речення (див. дослідження російського відповідника **ведь**: [134; 173, с. 182–183; 323]). Українські мовознавці трактують її як сполучник підрядності, виразник “причинових семантико-синтаксичних відношень переважно з відтінком логічного обґрунтування” [83, с. 27]. Не заперечуючи проміжного характеру описуваної службової одиниці та існування омонімічного кон'юнктива, кваліфікуємо її передусім як підсилювальну частку з широкими модальними можливостями. Домінантна сема **адже** – “знання” – виявлення внутрішньої впевненості суб'єкта мовлення в чомусь або його намагань переконати в цьому слухача – належить до прагматичної сфери, значення якої являє собою синтез двох модальних компонентів: 1) епістемічної категоричної достовірності та 2) об'єктивної необхідності, що корелює з волюнтативністю. Напр.: – *До союзників ще – Боже мій... – Чого там Боже мій! **Адже** в них теж усе механізовано... Вони можуть за добу перескочити – знаєш стільки?* (О. Гончар); *Він [Володимир] дивився на неї такими ж теплими очима, але в них було, либонь, те, чого не було в очах Рогніди – якийсь смуток, може, печаль. – Чого ж ти боялась? **Адже** я сказав тобі ще в Полотську, що покличу тебе, там нарік своєю жоною, а тепер покликав і в Київ, ждав, радий, що бачу...* (С. Скляренко). У відповідних контекстах один із вірізнених складників, конотований емоційно-експресивним

відтінком (захоплення, гніву, радості, здивування тощо), актуалізується, зокрема в таких синтаксичних конструкціях:

1. У розповідних за метою спілкування реченнях частка **адже**, підкреслюючи пропозитивний зміст усього висловлення, експлікує презумпцію об'єктивного існування якогось явища, події, факту тощо, тобто вказує на те, що повідомлювана інформація є адекватною та водночас релевантною для правильної її інтерпретації адресатом мовлення. Гарантом адекватності є описувана дійсність, а релевантності – сам мовець, пор.: – *Я приходив до вас, аби-сте заложили в нашій селі читальню. Потурайчин здивувався: – **Адже** в вас є читальня!* (Л. Мартович); *Невизначеність щодо майбутнього негативно впливає на моральний дух хлопців. Тому добре, що ми заздалегідь вирушили до Риги й до першого матчу пробудемо там три дні. Спробуємо забути про наші негаразди. **Адже** в Києві дуже гостро відчувається, що хокей насправді перебуває поза увагою влади* (Україна молода, 5 травня 2006).

2. У загальнопитальних реченнях частка **адже** орієнтована на підтвердження гіпотези: мовець майже впевнений, однак вимагає від слухача засвідчити правдивість його здогадів: – *Ну, піди, а я ноги посушу на сонці, – засміялася молодичка, – а потім прийдеш до мене. **Адже** прийдеш?* (П. Загребельний); ***Адже** ж це так, так? Кажу!* (Б. Грінченко); – ***Адже** Левко батько твоєї?* (А. Головка). Адресант сигналізує адресатові про те, яку відповідь він бажає отримати, партикула ж стає засобом налагодження комунікативної взаємодії.

Характерні для розглядової частки “міжпредикатна” позиція та семантика аргументації зумовлюють її несумісність з інформативно неповними, прямими імперативними та частково-питальними висловленнями. Уживаючись у реченнях з транспонованими у сферу умовного способу або часових форм імперативами-предикатами (див.: [68, с. 263]), вона не набуває ознак волонтеративного маркера, а, зберігаючи релятивні властивості, функційно наближається до кон'юнктива підрядності – реалізатора умовних семантико-синтаксичних відношень: *Хіба вона не зміркувала, що вони її [Маланку] дурять. **Адже** скажи людям зразу, що то для них землю ділять, то тут така б содома знялась, що живцем пожерли б один одного* (М. Коцюбинський).

Волюнтативне ж суб'єктивно-модальне значення є іманентним для підсилювально-видільної партикули **же (ж)**, що інтенсифікує семантику валентного ядра спонукальної конструкції відтінками наполягання, нетерпіння, заохочення до дії тощо: – *Ходімо ж оцією доріжкою. Куди вона нас приведе, там тобі й жити* (Нар. тв.); “*Постій же! – думаєте ви. – Я таки тебе здивую!*” – *І, перекинувшись на бік, починаєте пливти* (Панас Мирний). Активність **же (ж)** пов'язана з повторною каузацією: мовець ніби нагадує реципієнтові, що він очікує від нього актуалізованої в передтексті або довербальній ситуації дії. Для частки регулярною є припредикатна постпозиція, а неспецифічна епізодична зміна її розташування детермінована насамперед прагматичними чинниками: 1) акцентуванням на винятковій ролі адресата в здійсненні очікуваного: ...*Володимир збиває шапку набакир і спиняє брата: “Миколо, ти ж будь мені молодцем!”* (М. Стельмах); 2) бажанням підкреслити категоричність наказу (у сполученні з адвербативом **зараз**): – *Зараз же треба, мамо, покликати, зараз* (Л. Яновська); – *Іди мені зараз же, бо як візьму кочергу, то тут тобі й вода освятиться* (Г. Тютюнник).

Семантично близькою до описуваної партикули в її волітивній функції є відадвербіальна частка **вже (уже)**, темпоральна сема якої модифікувалася в нову якість – досягнення межі на шкалі очікування виконання реципієнтом спонукуваної дії, і, як наслідок, посилення категоричності наказу, прохання, заклику тощо: – *Пустити! – Не пусти! – Микулка по голосу не впізнає, а хто це його за очі взяв. – Та пусти вже!* (І. Чендей); *Уже на горбі Артем ... оглянувся і ще гукнув неголосно: “Та вертайтесь уже, мамо!”* (А. Головка). Досліджуваний матеріал переконує в тому, що трансформована в суб'єктивно-модальне волюнтативне значення часова семантика слова **вже (уже)** зберігається в усіх контекстах його партикулятивного вживання. Імпліковану продуцентом із допомогою частки інформацію можна сформулювати у вигляді дистрибуції – “до якогось періоду я терпів, настала межа, більше не терплю, тому вимагаю, прошу, стримано наполягаю, вимушено погоджуюсь тощо”, пор.: *Не перекошені обличчя – Не біль, не втома: дикий сказ... Хоч би вже швидше... хоч би швидше...* (Д. Фальківський); *Хоч би син де нанявся, може б став у підмозі. Так вже натерпілись, так*

настраждались, що й як воно далі – хто його знає... (П. Тичина); [Недоросток:] Ну, добре вже, добре (С. Васильченко); На моєму синові офіційна медицина ставила хрест. Він приречений. Інвалідність. Отже, жодних надій на видужання... Оце вже ні! (Одеські вісті, 25 листопада 2006).

Сферою функціонування частки **же** (**ж**), як і деяких мотивованих нею значеннєво споріднених лексем, зумовлені й інші її модальні потенції. Так, у розповідному за метою висловлювання реченні вона, обіймаючи прислівну постпозицію і вільно сполучуючись практично з усіма синтаксемами, реалізує об'єктивно-модальне субкатегорійне значення реальності, ускладнене епістемічним відтінком упевненості: *Зразу ж після війни заходилися відбудовуватися села – кому охота в землянках сидіти. Не кротоми ж народились!* (Є. Гуцало). Маркуючи вказівні займенникові прикметники, розглядана партикула сукупно з ними транслює сему тотожності, ідентичності: *Боярин був у повній рицарській збруї: в панцирі з залізної блискучої бляхи, в таких же набедренниках* (І. Франко); *Познайомлю тебе з таким же навіженим мрійником, як і ти* (М. Чабанівський). Зауважимо, що автори “Теоретичної морфології української мови” кваліфікують єдності *так же, тут же, там же, туди ж, сюди ж, звідти ж, тоді ж* як ототожнювальні займенникові прислівники, “формовані граматицізованими сполуками вихідних займенникових прислівників із частками або їхніми функціональними еквівалентами” [68, с. 213]. Значення уподібнення є кваліфікативним для похідних від розглядової частки службових слів **теж**, **також**, частиномовна належність яких тлумачиться мовознавцями неоднозначно (див.: [161; 270, с. 510]). На користь партикулятивності названих одиниць свідчать такі чинники: неможливість поставити до них логічне запитання; прислівна позиція; присутність у змістовому обширі модального компонента; спроможність продукувати відповідно конотовану аксіологічно-експресивну семантику. Пор.: *Втішало [царя Олександра I] також, що Швеція обіцяла зберігати нейтралітет і не втручатись у конфлікт між Росією і Францією* (П. Кочура); *Задзвонив дзвіночок. І в Ковалівській школі він був теж дзвінокоголосий і закличний, веселий і задержуватий* (Ю. Збанацький); *Сарказм, що родиться з іронії, є погляд на оточення як щось автоматичне, де ти є теж одним із засохлих*

автоматів (В. Юринець). Помічено, що вибір однієї з цих часток у конкретному висловленні перебуває в безпосередній залежності від комунікативної мети мовця: якщо необхідно актуалізувати однакову або подібну інформацію про різні суб'єкти, перевага надається **теж** (*Батьки поїхали відпочивати. Сестра **теж** кудись пішла*); коли ж потрібно звернути увагу на відмінність суб'єктів, ураховуючи подібність їхніх предикативних ознак, доволі часто застосовують **також** (*Батьки поїхали відпочивати. Кудись пішла **також** сестра*). Однак треба взяти до уваги, що ця закономірність не є абсолютною. Вибір частки можуть спричиняти зміни її місця в реченні, наявність інших службових елементів, контекстуальне оточення, як-от: *Він копав та копав, не розгинаючись. Вона **також** узялась до копання* (М. Коцюбинський); *Брати дивували, яка-то Галя гарна у чоботях, і мати хвалила **теж*** (Марко Вовчок).

Роль актуалізатора об'єктивно-модального значення виконує й лексема **аж**, що протиставлена вихідній партикулі за такою ознакою, як відсутність в семантичному полі епістемічного складника та наявністю інтенсифікаційної семантики, яку простежено в здатності підкреслювати ознаку, дію, обставину тощо як неординарну, надзвичайну, найвищу у своєму вияві: *А моркви захотілось, **аж** тремчу весь!* (О. Довженко); *А іноді то ще й заплачу, Таки **аж** надто* (Т. Шевченко); *Вікна актового залу кидали світло **аж** до пам'ятника Шевченку* (В. Собко).

У питальному за комунікативним призначенням реченні **же** (**ж**) експлікує різноманітні аксіологічні суб'єктивно-модальні відтінки значень (обурення, осуд, захоплення чимось, докір, розпач тощо): *Яким **же** треба бути єзуїтом, щоб однією рукою підписувати закони, а другою інструкції, котрі скасовують ті закони?* (В. Канівець); *Чого **ж** ви дивитесь, чорти? Витягайте!* (І. Микитенко); – *Ти вже йдеш, синку? – Йду, мамо. – А ти **ж** на кого нас покидаєш?* (В. Стефанік).

Виразними емоційно-експресивними можливостями наділена група підсилювально-видільних часток займенникового походження **воно, собі, тобі, мені, його**, що являють собою застигли форми особових прономінативних субстантивів [121, с. 483] і, утративши синтагматичні та парадигматичні ознаки вихідної частини мови, є регулярними компонентами фразеологізованих сполук, напр.: *От тобі й на! Навіщо ж мені*

дуриць? (І. Нечуй-Левицький); – **Он воно як!** Це дивне діло! Признатись, де вже я не був – Такого дива я не чув... (Л. Глібов); Я хоч і знаю, що мій Хайм учить... **нічого собі**, а все ж просто серце у мене упало при ваших словах (Г. Хоткевич). Самостійно чи сукупно з іншими лексичними одиницями указані частки стилістично маркують речення, надають йому своєрідної інтимізації, посилюють образно-емоційний ефект від зображуваних контрастних явищ, дій, станів, привертають до них увагу співрозмовника, ускладнюючи модусну частину висловлення аксіологічними суб'єктивно-модальними значеннями. Пор.: *Наловлять отак рибки – і тагануть собі на березі* (М. Стельмах); **Воно**, скажу вам, легше, як на мене, Діла у битвах шаблею рішать (Л. Костенко); *Хай... Бо куди ж його там жити далі, як отаке одкривається!..* (Б. Антоненко-Давидович). Зокрема, партикули **тобі**, **собі**, сполучуючись із займенниковими ад'єктивами, експлікують оцінку сему “нічого особливого, не вартий уваги, звичайний, посередній”: *Я не майстер мартена, а такий собі сталевар* (Ю. Яновський); *Тепер дідок теж відчув, що тут він не тільки якийсь тобі галушковар* (Я. Баш).

Окреме місце в мікросистемі розгляданого типу видільних невластиво-модальних партикул займає поліфункційна частка **ну**, модальні спроможності якої на тлі волюнтативних і питальних висловлень були описані вище (див. Розділ 2). Це одна з найменш інформативних часток, для якої характерна дифузність мотивованих контекстом й ілокутивною природою речення-висловлення значень, тому окреслити семантичне навантаження цієї лексеми, як і більшості модальних маркерів, не можливо без врахування “сфери її дії”. Як свідчить обстежений фактичний матеріал, спектр продукованих часткою **ну** сем формується внаслідок її вживань у таких синтаксичних конструкціях:

1) у розповідному реченні: а) сукупно з дейктичними партикулами **от**, **ось** для вираження підсумку, семи генералізації (узагальнення): *Ну от. Тепер, оскільки я своє виконав, а читаємо ми по колу, твоя черга, Мартофляче* (Ю. Андрухович); б) для ітенсифікації предикативної ознаки, реалізованої інфінітивом недоконаного виду: *Незчулась [мати], як зуспіли Дніпрові дівчата – Та до неї, ухопили. Та й ну з нею гратись, Радісінькі, що піймали* (Т. Шевченко);

2) у питальному або спонукальному реченні: а) для підкреслення наполегливого прохання, наказу, вимоги тощо: *Скажи, кому твоя заревана Душа потрібна, ну, кому?* (О. Ірванець); *Та ну, йдіть вже, пане хазяїне, в хату, там набалакаємося* (М. Кропивницький); б) з метою спонукання співрозмовника до мовленнєвої взаємодії: *Горобенко закинув на коліно ногу й намагався витримати Борисенків погляд. Він навіть глухо мугикнув: – Ну, ну... прошу...* (Б. Антоненко-Давидович); *– Левку, дороженький, ну розкажи, – жартома вклонилася йому Христина ...* (М. Стельмах);

3) у діалогічній репліці на позначення труднощів у вербалізації відповіді, зокрема так звані “ну-пошуку”, “ну-вибору”, “ну-визнання”, “ну-виклику”, “ну-нерозуміння” (див.: [25]): *Справжній млинок... Ну як вам розказати про нього?* (В. Близнець); *– Комишевий кіт. Я... просто забув, що тут такі водяться... При озерах... Ну і...* (Ю. Покальчук);

4) у репліці-відповіді: а) для реалізації вимушеної згоди або умовного допусту: *– Ну, добре, – зморено мовила Олена Левківна* (Є. Гуцало); *...Він [Хорив] дивився на Кия по-дитячому благально, і серце старшого брата не витримало. – Ну, що ж – поїдемо!* (В. Малик); б) як відгук на звернення, сигнал того, що адресат готовий сприймати повідомлюване: *– Я сидів отам у куцах... А вона підійшла. – Ну? – Рвала квіти... – Ну? – Нахилилась... – Ну-ну?* (М. Куліш);

5) у різних за комунікативною метою реченнях для вираження аксіологічно-модальних значень неоднакової природи – здивування, захоплення чимось, обурення, іронії тощо: *– Це ж гриб! – Ну й що. А вночі він світиться* (В. Близнець); *Хм... ну й придумала: гармонійна система сіамського каліцтва...* (М. Матіос); *Я знаю дівчину Марусю – Таку – що ну!* (М. Коцюбинський).

Незважаючи на те, що характерною рисою прагматичного маркера ну є відсутність ідентифікувальної семантики, відчувається інтуїтивний взаємозв'язок продукованих ним сем за принципом “родинної схожості” Л. Вітгенштейна (“ланцюжкової полісемії”) [65], згідно з яким кожне із запропонованих значень хоча б за одним параметром виявляє спорідненість з іншим, однак кваліфікувати спільну для всіх ознаку доволі складно. На нашу думку, специфіка значення описаної партикули полягає в

тому, що вона здатна активізувати всі можливі субкатегорійні модальні значення, основне ж її призначення – реалізувати аксіологічно-експресивну семантику.

Як бачимо, видільні частки відзначаються розмаїтістю щодо семантичної наповнюваності та, маючи неоднакові функційні можливості, досить активно перебирають на себе роль модифікаторів субкатегорійних модальних значень і їхніх відтінків.

Висновки до розділу 3

Вказівні та видільні партикули, вступаючи в парадигматичні відношення з модальними частками та займаючи в їхній ієрархії периферійні позиції, характеризуються значними модально-експресивними потенціями, активізують й акумулюють у висловленні безліч імпліцитних смислів, транслюючи додаткову інформацію, украй необхідну для конституювання модальної рамки речення.

Особливості їхнього функціонування пов'язані не з первинними, а з вторинними значеннями. Ідентифікувальні акцентувальні семи (дейктична, підсилювальна, означальна, кількісна тощо) дають підставу розглядати вказівну чи видільну партикулу як системний варіант логічних часток, а диференційні модально-експресивні – простежити його семантико-синтаксичну рухливість у бік репрезентантів субкатегорійних модальних значень.

Синтаксичне призначення невласне-модальних часток – це не роль членів речення, а позиція або сукупність можливих позицій партикули в його семантико-синтаксичній структурі, специфічні ознаки яких тією чи тією мірою трансформують модальний складник цієї структури так званими відтінками субкатегорійних модальних значень. Характерною для досліджуваних одиниць є детермінована релятивною природою функція активізаторів семантико-синтаксичних відношень: протиставних, допустових, причиново-наслідкових, умовних тощо.

Вступаючи в синонімічні відношення, вони обов'язково чимось різняться між собою, мають неоднаковий змістовий

обсяг, відмінні якість і міру емоційно-вольової експресії та колориту, у зв'язку з чим почасти сприймаються як стилістими. На вибір лексико-семантичного варіанта акцентувальної партикули впливають різні чинники: семантичні ознаки вершинного компонента синтаксичної конструкції, наявність / відсутність факультативних елементів (сполучників, вигуків та ін.), інтонація, контекстно-ситуативні умови тощо.

ВИСНОВКИ

Модальність є універсальною лінгвістичною категорією, що відображає зв'язок між об'єктивною реальністю й семантико-синтаксичною організацією мови та являє собою систему різнохарактерних і різноаспектних засобів кваліфікації повідомлюваного, помітне місце з-поміж яких займають модальні партикули. Сучасне мовознавство пропонує щонайменше сім підходів до з'ясування лінгвістичної природи модальності, ідентифікації її семантичної структури, установлення відношень з іншими синтаксичними категоріями: формально-логічний, логіко-граматичний, синтаксичний, семантичний, семіологічний, семантико-синтаксичний, функційний. У деяких наукових студіях модальність постає як модусна категорія, текстова гіперкатегорія. Більшість дослідників одноставна в тому, що модальність за своєю суттю – логіко-граматична категорія, яка інтегрує семантико-синтаксичний та комунікативно-прагматичний рівні речення-висловлення. У її змістовому плані виділяють два тісно пов'язаних між собою складники, а саме: об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивний представлений реальним та ірреальним субкатегорійними модальними значеннями, що відображають характер зв'язку змісту речення й позамовної дійсності з погляду мовця. Коло суб'єктивних субкатегорійних модальних значень, зі свого боку, утворюють три складники: 1) епістемічний, що відбиває оцінку суб'єктом думки ступеня достовірності об'єктивних зв'язків; 2) волітивний, який експлікує інтенції мовця щодо необхідності чи бажаності пропозитивного змісту речення-висловлення; 3) аксіологічний як оцінна характеристика мовцем відображених у диктумній частині речення фактів довілля. Кожен із виокремлених складників має низку конкретизувальних значень, що перебувають у постійній взаємодії, формуючи єдину модальну рамку речення.

Модальні частки належать до найпродуктивніших виражальних засобів субкатегорійних модальних значень. Вони

формують гетерогенний клас слів, іманентними характеристиками якого є такі: багатозначність, поліфункційність, нечіткі семантичні межі, синсемантичність, прагматична орієнтованість, комунікативність, тісний зв'язок із семантико-синтаксичною структурою речення, здатність утворювати своєрідні партикулятивні комплекси і вступати у відношення значеннєвої спорідненості з іншими частинами мови. Проблема параметризації модальних партикул вимагає застосування різних аспектів їхнього вивчення, що корелюють із підходами до трактування категорії модальності, а саме: семантичного, функційного, комунікативного, прагматичного, синтаксичного, текстового та стилістичного. Розгляд часток як маркерів субкатегорійних модальних значень, модифікаторів пропозитивного змісту речення, актуалізаторів окремих його конститuentів, індикаторів типів мовленнєвих актів дає змогу кваліфікувати їх як службові слова, не позбавлені семантичної природи. Репрезентовані ними значення водночас є граматичними, синтаксично зумовленими, детермінованими “сферою дії”, тобто планом змісту маркованих партикулами компонентів – синтаксем, речень, текстових відрізків.

Визначальною рисою часток є функція регулярних оформлювачів модальної рамки речення. Вони конотують змістове поле останнього об'єктивними та суб'єктивними модальними характеристиками, виконуючи роль його семантично облігаторних компонентів. Багатофункційність часток, непрозорість продукованих ними значень зумовлюють вичленування в семантичному обсязі цих одиниць ідентифікувальних та диференційних сем.

За семантико-функційними характеристиками, особливостями реалізації того чи того субкатегорійного модального значення модальні партикули диференціюємо на два розряди: 1) власне-модальні (модальні кваліфікатори); 2) невласне-модальні, або логіко-модальні (модальні модифікатори). Для першого розряду іманентною є модальна семантика, їхня ідентифікувальна сема виявляє себе в субкатегорійному об'єктивно- чи суб'єктивно-модальному значенні. Для другого розряду кваліфікативними є не модальні, а логічні значення (дейктичне, означальне, видільне тощо), які зазнають семантичних модифікацій шляхом трансформації в

диференційні для часток цього угруповання субкатегорійні модальні значення.

Ядро власне-модальних часток становлять порівняльно-гіпотетичні партикули (**наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито, буцім, буцімби, буцімто, чи не, чи й не, чи й, десь, либонь, навряд чи, ледве чи**), первинна семантика яких знаходиться в площині персуазивної модальності. Як репрезентанти епістемічно-модального значення проблематичної достовірності вони демонструють високий рівень “дистрибутивних” можливостей, що, зі свого боку, зумовлюють модифікування загального модального плану речення чи окремих його конститuentів.

Для порівняльно-гіпотетичних часток регулярними є синонімічні відношення. Деякі з них можуть маніфестувати семи компаративності (**ніби, нібито, наче, неначе** та ін.), переповідності (**мов, мовби, мовбито, немов, немовби, немовбито**), ймовірності (**либонь, навряд чи, ледве чи**), що спричинено генетичною, ізофункційною спорідненістю цих одиниць з іншими лексико-граматичними класами та їхніми сполучувальними спроможностями.

Ближню периферію власне-модальних партикул займають стверджувальні (**так, атож, аякже, еге, ага, угу**) і заперечні (**не, ні, ані**) частки, що вступають у корелятивні відношення з опозиційними граматичними категоріями афірмативності / негативності та комунікативними категоріями згоди / незгоди. До характерних ознак цього угруповання належать акцентована комунікативність, нерозривний зв'язок із лексико-граматичною структурою висловлення, синкретизм суб'єктивної та об'єктивної семантики.

Периферію власне-модальних партикул утворюють питальні (**чи, хіба, невже, га, ну, що за, що то за, а коли б** тощо) та спонукально-оптативні (**хай, нехай, дай, давай, б (би), аби, щоб, хоч би, коли б, якби, бодай**) частки. Питальні частки, обіймаючи здебільшого фіксовану позицію на початку речення й модифікуючи його пропозитивний зміст різноманітними нечітко диференційованими модальними значеннями, що значною мірою залежать від контекстуального оточення та інтонації, транспонують категорію питальності у сфери ірреальності,

епістемічної достовірності й волітливості. Спонукально-оптативні частки як основні реалізатори волюнтативних та оптативних субкатегорійних суб'єктивно-модальних значень диференційовано за функційно-семантичним критерієм на дві групи: морфологізовані облігаторні показники директивності й бажальності та факультативні засоби модифікаційно-супровідного рівня. Їхнє вивчення неможливе без залучення досягнень теорії мовленнєвих актів.

Логіко-модальні частки, склад яких структурують вказівні (**ось, от, то, оце, це, он, онде, ген, ото**) та видільні (**тільки, лише, лиш (лишень), хоч, хоча б, аж, же (ж), -таки, саме, якраз, собі, тобі, воно** тощо) партикули, перебувають у парадигматичних відношеннях з власне-модальними частками, заповнюючи периферійні позиції в ієрархії репрезентантів субкатегорійних модальних значень. Прагматично зорієнтовані на експлікацію “прихованої інформації”, вони стають актуалізаторами та інтенсифікаторами значного обсягу так званих модальних відтінків. Особливою функцією наділені вказівні частки, з допомогою яких мовець здійснює параметризацію ситуації за координатами “я – тут – зараз”. Навколо їхнього інтегрувального первинного дейктичного значення зосереджений широкий діапазон диференційних, частково-модальних, сем.

Роль модифікаторів субкатегорійних модальних значень і їхніх відтінків активно перебирають на себе видільні лексеми, представлені чотирма семантичними групами: 1) обмежувально-видільні: а) лімітативні (**тільки, лише (лиш), хіба що** тощо) та б) граничні (**навіть, хоч, хоча б**); 2) означально-видільні: а) означально-видільні частки зі значенням ствердження (**саме, якраз**) і б) означально-видільні частки з емоційно-експресивними потенціями (**прямо, просто** та ін.); 3) кількісно-видільні (**ледве не, трохи не, мало не, чи не, майже** та ін.); 4) підсилювально-видільні (**аж, же (ж), уже (вже), собі, мені, воно, адже, ну, також, теж, ще й** та ін.). До специфічних особливостей цих партикул належать такі: наявність у змістовому обсязі прагматичних та семантичних компонентів; залежність продукованої ними семантики від комунікативної мети мовця; релятивність; прислівність та позиційна рухливість. Остання характеристика притаманна не всім видільним часткам.

Специфічною синтаксичною ознакою деяких модальних часток є здатність заповнювати так звані приреченнєві або прислівні позиції. Питальні й стверджувальні партикули, ізофункційно наближаючись до прислівників і займенників та займаючи здебільшого детермінантне місце в реченні, трансформують модальний складник семантико-синтаксичної структури останнього різними субкатегорійними модальними значеннями й відтінками цих значень. Порівняльно-гіпотетичні частки, більшість вказівних та видільних партикул перебувають у відношенні значеннєвої сумісності з репрезентантами конститутивних реченнєвих позицій, виявляючи вибірковість у сполученні з синтаксемами певної семантики, що суттєво вирізняє їх з-поміж інших “граматичних” класів слів.

Модальні партикули активно взаємодіють з іншими лексико-граматичними класами на рівні діяхронії (перехідність, транспозиція) та синхронії (міжчастиномовна омонімія, гібридність). Складні й різнорідні відношення часток зі службовими та повнозначними словами сприяють розширенню партикулятивних меж. Найрегулярніше явище граматичної омонімії спостережено на рівні сполучник-частка. Причина функційної єдності партикул і кон'юнктивів зумовлена значеннєвим обсягом слів так званої релятивної природи. Синкретизм семантики деяких часток, притаманна їм здатність виражати, крім субкатегорійних модальних значень і їхніх відтінків, семантико-синтаксичні відношення між предикативними одиницями та текстовими компонентами (роль анафорико-катафоричних, дискурсних, елементів), дає змогу розглядати ці лексеми як проміжні транспозити контамінантного типу. З огляду на неоднорідність міжчастиномовних зв'язків і наявність у партикулятивній системі периферійних синкретичних зон “сполучник – частка”, “модальне слово – частка” тощо вилучення корпусу модальних партикул зі Словника сучасної української мови є надто складною процедурою. Їхній перелік не буде ні вичерпним, ні безапеляційним, а лише свідчитиме про широкий діапазон функційного угруповання.

Первинна функційна сфера часток загалом та модальних зокрема – розмовне діалогічне мовлення, тому введення їх у наративний контекст створює ефект невимушеності, природності тощо. Цією стилістичною ознакою аргументоване вживання

партикул у художньому, публіцистичному стилях, деяких різновидах наукового (зокрема, науково-популярного) стилю, яким вони надають виразного національного колориту, засвідчуючи самобутній характер української мови. Примітно, що досліджені розряди модальних партикул різні за своїми виражальними можливостями. Для переважної більшості власне-модальних часток, зокрема для порівняльно-гіпотетичних, питальних, спонукально-оптативних, іманентними є емоційно-експресивні аксіологічно-модальні значення. Стверджувальні та заперечні партикули (**так, не, ні**), що репрезентують контамінацію об'єктивної та суб'єктивної семантики, наділені нижчим рівнем експресії. Відносна стилістична нейтральність невластиво-модальних часток мотивована притаманною їм прагматичною орієнтацією, периферійністю позицій у системі модальних партикул, вторинністю реалізованих відтінків субкатегорійних модальних значень.

До основних чинників, що зумовлюють появу в змістовому наповненні партикул адгерентної експресивності, належать такі: інтонація, порядок слів у реченні, наявність факультативних службових елементів, синтаксем із конотативною семантикою, контекстуальні та ситуативні умови тощо. Найтипівішим прикладом одночасної дії цих чинників є фразеологізовані сполуки, у складі яких модальні частки набувають метафоризованого, образного звучання. У фразеосистему сучасної української мови активно проникають партикули **так** (*так точно, хіба так, воно б то так, так і підкидає, оце так*), **не** (*що не кажи, куди не глянь, як не кричи*), **ні** (*ні звука, ні з місця, ні кроку назад*), **хай** (*хай грім мене уб'є, хай Бог простить*), **бодай** (*бодай тобі кістка в горло, бодай ти дубом став*), **щоб** (*щоб тобі повилазило, щоб йому голова облізла*), **от, оце** (*от (оце) тобі й на, от (оце) вам і*), **хоч** (*хоч вовком труби, хоч плач*). Модальні частки, функціуючи як конструктивні елементи фразем, набувають ознак ядерних емосем, індикаторів інтенсивності предикативної ознаки, ступеня емоційного стану суб'єкта. Партикулятивну сферу в системі лексико-граматичних класів слів вирізняє багатофункційність і динамізм, актуальними для неї на сьогодні є міграційні процеси, що засвідчують постійні зміни в обсязі модальних часток та сприяють розширенню партикулятивних меж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафонова А. Співвіднесеність авторизованої оцінки з категорією авторської модальності / А. Агафонова, Г. Морараш // Актуальні проблеми синтаксису : Матеріали міжнародної наукової конференції 19–21 жовтня 2006 року / Н.В. Гуйванюк (наук. ред., упор.) ; І.Р. Вихованець та ін. (редкол.) ; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 131–137.
2. Адамец П. К вопросу о модификациях (модальных трансформациях) со значением необходимости и возможности / П. Адамец // CSR. – 1968. – Т. 13. – № 2. – С. 88–90.
3. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка / В.Г. Адмони. – Л. : Наука, 1973. – 365 с.
4. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г.Н. Акимова. – М. : Высшая школа, 1990. – 168 с.
5. Акопян К.С. К проблеме толкования логико-модальных частиц (на примере анализа семантики и прагматики частицы *хоть*) [Электронный ресурс] / К.С. Акопян // Русский язык: исторические судьбы и современность : II Международный конгресс исследователей русского языка : Труды и материалы. – М., 2004. – С. 328. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/decision/>
6. Алексієнко Л.А. Семантика і засоби мовної категорії модальності / Л.А. Алексієнко // Українське мовознавство. – 1998. – № 15. – С. 98–104.
7. Алисова Т.Б. Дополнительные отношения модуса и диктума / Т.Б. Алисова // Вопросы языкознания. – 1971. – № 1. – С. 54–64.
8. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика : Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
9. Апресян Ю.Д. О языке для описания значений слов / Ю.Д. Апресян // Известия АН СССР. – 1969. – № 5. – С. 415–428. – (Серия литературы и языка).

10. Аристотель. Метафизика / Аристотель ; [соч. в 6 томах]. – М., 1975. – Т. 1. – 550 с.
11. Арутюнова Н.Д. Идеи синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1973. – № 1. – С. 117–124.
12. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 3–42.
13. Арутюнова Н.Д. Некоторые типы диалогических реакций и “почему”-реплики в русском языке / Н.Д. Арутюнова // Филологические науки. – 1970. – № 3. – С. 44–58.
14. Арутюнова Н.Д. Об объекте общей оценки / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1985. – № 3. – С. 13–24.
15. Арутюнова Н.Д. О номинативной и коммуникативной моделях предложения / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. – Т. 31, 1972. – № 1. – С. 41–49. – (Серия литературы и языка).
16. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова – М. : Наука, 1976. – 383 с.
17. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
18. Атарщикова Е.Н. О функциях союзов и частиц в предложениях со взаимно обусловленными частями / Е.Н. Атарщикова // Неполнозначные слова. Семантико-синтаксические исследования : сб. науч. трудов. – Ставрополь : Изд. СГПИ, 1982. – С. 43–50.
19. Бабайцева В.В. Зона синкретизма в системе частей речи современного русского языка / В.В. Бабайцева // Филологические науки. – 1983. – № 5. – С. 35–42.
20. Бабайцева В.В. Современный русский язык : Синтаксис. Пунктуация / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1981. – Ч. 3. – 256 с.
21. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка / В.В. Бабайцева. – М. : Издательский дом “Дрофа”, 2000. – 640 с.
22. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; [пер. с фр]. – М. : Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.

23. Баранник Д.Х. Два рівні граматичної структури речення / Д.Х. Баранник // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 12–19.
24. Баранник Д.Х. Порівняльні конструкції в українській мові / Д.Х. Баранник // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови : збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 1980. – С. 6–16.
25. Баранов А.Н. Модальные частицы в ответах на вопрос / А.Н. Баранов, И.М. Кобозева // Прагматика и проблемы интенциональности. – М. : ИВАН СССР, 1988. – С. 45–69.
26. Баранов А.Н. О семантике лексемы *еще* / А.Н. Баранов // Семантика служебных слов : межвузовский сборник научных трудов. – Пермь, 1982. – С. 3–8.
27. Баранов А.Н. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка / А.Н. Баранов, В.А. Плунгян, Е.В. Рахилина. – М. : Промовский и партнеры, 1993. – 207 с.
28. Баранов А.Н. Семантика общих вопросов в русском языке / А.Н. Баранов, И.М. Кобозева // Известия АН СССР. – 1983. – Т. 42. – № 3. – С. 263–274. – (Серия литературы и языка).
29. Батуринська Л.А. Про комунікативне вираження заперечення / Л.А. Батуринська // Мовознавство. – 1974. – № 1. – С. 42–49.
30. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси словозміни та словотвору) / С.П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво. – 1960. – 416 с.
31. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія : підручник / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
32. Беличкова-Кржижкова Е. О модальности предложения в русском языке / Е. Беличкова-Кржижкова // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М. : Изд-во Московского университета, 1984. – С. 49–77.
33. Беличова Е.Ю. О теории функциональной грамматики / Е.Ю. Беличова // Вопросы языкознания. – 1990. – № 2. – С. 64–74.
34. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис / В.А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.

35. Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения : английский язык / Е.И. Беляева. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1992. – 168 с.
36. Беляева Е.И. Модальность в различных типах речевых актов / Е.И. Беляева // Филологические науки. – 1987. – № 3. – С. 64–69.
37. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.И. Беляева. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1985. – 180 с.
38. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [пер. с франц.] – М. : Прогресс, 1974. – 446 с.
39. Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Л.В. Бережан. – Івано-Франківськ, 1997. – 16 с.
40. Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Бережан Лариса Василівна. – Чернівці, 1997. – 194 с.
41. Березенко В.М. Вірогідність як параметр констативного висловлювання та засоби її вираження в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / В.М. Березенко. – К., 2003. – 19 с.
42. Богуславский В.М. Слово и понятие / В.М. Богуславский // Мышление и язык. – М. : Политиздат, 1957. – С. 213–275.
43. Богуславский И.М. Семантика частицы “только” / И.М. Богуславский // Семиотика и информатика. – Вып. 14. – М., 1980. – С. 134–158.
44. Богуславский И.М. Сфера действия лексических единиц / И.М. Богуславский. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 464 с.
45. Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке / В.Н. Бондаренко // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 54–62.
46. Бондаренко Л.В. Склад та комунікативні функції вторинних часток : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Л.В. Бондаренко. – Кіровоград, 2005. – 20 с.
47. Бондаренко Л.В. Склад та комунікативні функції вторинних часток : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Бондаренко Людмила Василівна. – Кіровоград, 2005. – 193 с.

48. Бондарко А.В. О структуре грамматических категорий / А.В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1981. – № 6. – С. 17–28.
49. Борисюк І.В. Деякі особливості синтаксично-інтонаційної організації спонтанного мовлення / І.В. Борисюк // Мовознавство. – 1980. – № 4. – С. 28–33.
50. Борисова Е.Г. Принципы описания служебных слов / Е.Г. Борисова // Вестник московского университета. – М. – Сер. 9 : Филология. – 1999. – № 2. – С. 71–85.
51. Будагов Р.А. Язык – реальность – язык / Р.А. Будагов. – М. : Наука, 1983. – 262 с.
52. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка / Л.А. Булаховский. – Т. 2 (Исторический комментарий). – Киев : Рад. школа, 1952. – 426 с.
53. Булгак С.И. О разграничении модальных слов и частиц / С.И. Булгак // Русский язык в школе. – 1985. – № 4. – С. 100–104.
54. Буркова С.И. Эвиденциальность и эпистемическая модальность в немецком языке / С.И. Буркова // Исследования по теории грамматики ; [под ред. Ю.А. Ландер, В.А. Плунгяна, А.Ю. Урманчиева]. – М. : Гнозис, 2004. – Вып. 3. Ирреалис и ирреальность. – С. 353–374.
55. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
56. Валігура Г. Експліцитні та імпліцитні форми вираження перформативів / Г. Валігура // Семантика мови і тексту : збірник статей VIII Міжнародної наукової конференції, 22–24 жовтня 2004 року ; [гол. ред. колегії В.І. Кононенко]. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 86–91.
57. Валимова Г.В. Синонимия вопросительных предложений / Г.В. Валимова // Вопросы синтаксиса русского языка : сборник статей. – Ростов-на-Дону : Р/н/ДГПИ, 1978. – С. 23–31.
58. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация / Т. Ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
59. Ващенко В.С. Стилiстика речення в українській мові / В.С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.
60. Вежбицкая А. Дескрипция или цитация / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике ; [сост., ред. и вступ. ст.

- Н.Д. Арутюновой]. – М. : Радуга, 1982. – Вып. XIII. – С. 237–262. – (Логика и лингвистика : Проблемы референции).
61. Вежбицкая А. Метатекст в тексте / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 402–421. – (Лингвистика текста).
62. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1997. – 416 с.
63. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике. Избранные труды / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
64. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов ; [под ред. Г.А. Золотовой] ; [4-е изд.]. – М. : Русский язык, 2001. – 720 с.
65. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 79–128. – (Лингвистическая прагматика).
66. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
67. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 220 с.
68. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська ; [за ред. І.Р. Вихованця]. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
69. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
70. Володин А.П. Опыт анализа семантико-синтаксических свойств усилительной частицы же (ж) в императивных конструкциях / А.П. Володин, В.С. Храковский // Семантика служебных слов : межвузовский сборник научных трудов. – Пермь, 1982. – С. 23–33.
71. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
72. Востоков А.Х. Русская грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной грамматики полнее изложенная / А.Х. Востоков. – СПб, 1831. – Т. 24. – 408 с.
73. Гак В.Г. Синтаксис эмоций и оценок / В.Г. Гак // Функциональная семантика (оценка, экспрессивность,

- модальность) : РАН. – Институт языкознания. – М., 1996. – С. 20–31.
74. Гак В.Г. Сопоставительная прагматика / В.Г. Гак // Филологические науки. – 1992. – № 3. – С. 78–90.
75. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка : Синтаксис / В.Г. Гак. – М. : Высшая школа, 1986. – 218 с.
76. Галена Н.П. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке : дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.02 / Галена Наталия Павловна. – К., 1990. – 178 с.
77. Гальона Н.П. Модальний компонент переповідності в структурі речення / Н.П. Гальона // Семантичні і формальні аспекти морфології і синтаксису української мови : збірник наукових праць ; [ред. кол. А.П. Грищенко (відп. ред.) та ін.]. – К., 1988. – № 11. – С. 93–100.
78. Гальона Н.П. Модусні дієслова як засіб вираження гіпотетичного модального значення / Н.П. Гальона // Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць ; [відп. ред. А.П. Грищенко]. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – С. 20–25.
79. Гальона Н.П. Функції модальних часток / Н.П. Гальона // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 11. – С. 23–27.
80. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – [изд. 5-е, стереотипное]. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
81. Гастилене Н.А. Экспрессивные средства выражения утверждения и отрицания в современном немецком языке : автореф. дисс. ... канд. филолог. наук / Н.А. Гастилене. – М., 1972. – 21 с.
82. Гойдина В.В. Частицы *еще, уже, только (и только)* в составе обстоятельства времени / Гойдина В.В. // Лингвостилистические исследования научной речи. – М., 1979. – С. 110–122.
83. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / К.Г. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.

84. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К.Г. Городенська ; [відп. ред. І.Р. Вихованець]. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
85. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : [навчальний посібник] / В.О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
86. Горпинич В.О. Українська морфологія / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – 359 с.
87. Грамматика современного русского литературного языка / Отв. ред. Н.Ю. Шведова. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
88. Грамматические исследования : функционально-стилистический аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис / АН СССР : Институт русского языка ; [отв. ред. Д.Н. Шмелев]. – М. : Наука, 1991. – 248 с.
89. Грепл М. О сущности модальности / М. Грепл // Языкознание в Чехословакии. – М. : Прогресс, 1978. – С. 277–301.
90. Греч Н.И. Практическая русская грамматика / Н.И. Греч. – СПб, 1834. – 526 с.
91. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичне співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
92. Гулыга Е.В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.
93. Гуревич В.В. О субъективном компоненте языковой семантики / В.В. Гуревич // Вопросы языкознания. – 1998. – № 1. – С. 27–35.
94. Гурьева Н.Н. Особенности функционирования частицы вот и ее производных в художественных текстах М.Е. Салтыкова-Щедрина : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н.Н. Гурьева. – Тверь, 2007. – 22 с.
95. Давиденко М.О. Частки української мови з погляду їх складу, функції та семантики : автореф. ... канд. філолог. наук : 10.02.02 / М.О. Давиденко. – К., 1993. – 17 с.
96. Давиденко М.О. Частки української мови з погляду їх складу, функції та семантики : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.02 / Давиденко Микола Олександрович. – Одеса, 1993. – 162 с.

97. Давыдовъ И. Опытъ общесравнительной грамматики русскаго языка. Изданный вторымъ отдѣлениемъ императорской Академии наукъ / И. Давыдовъ. – [изд. второе]. – СПб, 1853. – 497 с.
98. Дешериева Т.И. О соотношении модальности и предикативности / Т.И. Дешериева // Вопросы языкознания. – 1987. – № 1. – С. 34–45.
99. Добиаш А.В. Опыт семасиологии частей речи и их форм на почве греческаго языка / А.В. Добиаш. – Прага, 1897. – 455 с.
100. Доценко О.Л. Семантико-прагматичний синтаксис : особливості вираження модальності / О.Л. Доценко. – К. : Міленіум, 2006. – 226 с.
101. Драгомирецький О.О. Семантичні типи і структура референції висловлювань гіпотетичної модальності (на матеріалі французької, англійської та української мов) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.15 / О.О. Драгомирецький. – Одеса, 2004. – 19 с.
102. Дресслер В. Синтаксис текста / В. Дресслер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. VIII. – С. 111–137. – (Лингвистика текста).
103. Дудик П.С. Питальні речення і питальні слова-речення / П.С. Дудик // Українська мова і література в школі. – 1975. – № 1. – С. 26–36.
104. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського літературного розмовного мовлення : Просте речення; еквіваленти речення / П.С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
105. Дудик П.С. Слова-речення **Так**, **Ні** та їх синоніми / П.С. Дудик // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 4. – С. 25–32.
106. Дудик П.С. Спонукальні речення і слова-речення / П.С. Дудик // Укр. мова і літ. в шк. – 1971. – № 9. – С. 30–35.
107. Ермолаева Л.С. Понятие модальности в современной лингвистике / Л.С. Ермолаева // Лингвистика и методика в высшей школе. – М. : МГПИИЯ имени М. Тереза. – 1978. – Вып. 8. – С. 47–60.
108. Ермолаева Л.С. Типология системы наклонений в современных германских языках / Л.С. Ермолаева // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 97–106.

-
109. Жовтобрюх М.А. Система частин мови в українській лінгвістичній традиції : Ретроспективний огляд / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 3–13.
110. Завязкина И.Н. Семантические, грамматические и функциональные особенности слова “так” в современном русском языке : дисс. ... канд. филолог. наук : 10.02.01 – русский язык / Завязкина Ирина Николаевна. – Ставрополь, 2003. – 217 с.
111. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови : Морфологія / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 437 с.
112. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
113. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
114. Заборна М. Прагмалінгвістичні параметри української синтаксичної класиології / М. Заборна // Актуальні проблеми синтаксису : Матеріали міжнародної наукової конференції 19–21 жовтня 2006 року / [наук. ред., упор.: Н.В. Гуйванюк; редкол.: І.Р. Вихованець та ін.] ; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 31–34.
115. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – [изд. 5-е, стереотипное]. – М. : КомКнига, 2007. – 368 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
116. Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке / Г.А. Золотова // Филологические науки. – 1962. – № 4. – С. 65–79.
117. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 368 с.
118. Ибраев Л.И. Надзнаковость языка (К проблеме отношения семиотики и лингвистики) / Ибраев Л.И. // Вопросы языкознания. – 1981. – № 1. – С. 17–35.
119. Иванова Л.П. Еквіваленти речень у російській мові / Л.П. Иванова // Мовознавство. – 1980. – № 4. – С. 19–25.
120. Иванова Т.К. Функции частиц Вот и Только в современном русском языке : автореф. канд. дисс. / Т.К. Иванова. – Благовещенск, 1970. – 19 с.

121. Історія української мови : Морфологія / [С.П. Бевзенко, А.П. Грищенко, Т.Б. Лукінова та ін.]. – К. : Наукова думка, 1978. – 540 с.
122. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант ; [пер. с нем.]. – Симферополь : Реноме, 1998. – 528 с.
123. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навчальний посібник / М.У. Каранська. – К. : НМКВО, 1992. – 399 с.
124. Кардаш Л.В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.В. Кардаш. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.
125. Касевич В.Б. От пропозиции к семантике предложения / В.Б. Касевич, В.С. Храковский // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л. : Наука, 1985. – С. 9–14.
126. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія / В.Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 309 с.
127. Кващук А.Г. Особливості вживання *хай* (*нехай*) у функції допустових сполучників у сучасній українській літературній мові / А.Г. Кващук // Наукові записки Станіславського пед. ін-ту. – 1960. – Т. 4. – С. 183–192. – (Філологічна серія).
128. Кибрик А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания : универсальное, типовое и специфичное в языке / А.Е. Кибрик. – [изд. 3-е]. – М. : УРСС, 2002. – 336 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
129. Киселев И.А. Указательные частицы в русском и белорусском языке : автореф. канд. дисс. / И.А. Киселев. – Минск, 1966. – 19 с.
130. Киселев И.А. Частицы в современных восточнославянских языках : автореф. докт. дисс. / И.А. Киселев. – М., 1977. – 41 с.
131. Клочкова Э.А. О влиянии формы разговорной речи на распределение классов слов / Э.А. Клочкова // Русская разговорная речь. – Саратов, 1970. – С. 127–134.
132. Кобозева И.М. Иллокутивная функция высказывания и модальность предложения / И.М. Кобозева, Сунь Шуфан // Вестник московского университета. – М. – 2004. – № 5. – С. 129–140. – (Сер. 9 : Филология).
133. Кобозева И.М. Интенциональный и когнитивный аспекты смысла высказывания : научный доклад по опубликованным

- трудам, представленный к защите на соискание ученой степени доктора филологических наук : 10.02.19 – Теория языка / И.М. Кобозева. – М., 2003. – 92 с.
134. Кобозева И.М. Одноклеточные организмы общения под микроскопом: немецкая частица *ja* в сопоставлении с ее переводными эквивалентами *ведь* и *же* [Электронный ресурс] / И.М. Кобозева, С.В. Орлова // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : по материалам ежегодной Международной конференции “Диалог”, Бекасово, 4–8 июня 2008 г. – М. : РГГУ, 2008. – Вып. 7 (14). – С. 199–206. – Режим доступа к журн. : <http://www.dialog-21.ru/dialog2008/materials.asp>.
135. Кобозева И.М. О семантической трактовке кумулятивного отрицания в русском языке / И.М. Кобозева // Проблемы структурной лингвистики – 1984 ; [отв. ред. В.П. Григорьев]. – М. : Наука, 1988. – С. 80-94.
136. Кобозева И.М. Полисемия дискурсивных слов и возможности ее разрешения в контексте предложения (на примере частицы *ВОТ*) [Электронный ресурс] / И.М. Кобозева // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : Труды международной конференции “Диалог 2007”, Бекасово, 30 мая – 3 июня 2007 г. ; [под ред. Л.Л. Иомдина, Н.И. Лауфер, А.С. Нариньяни, В.П. Селегея]. – М. : Изд-во РГГУ, 2007. – С. 250-256. – Режим доступа к журн. : <http://www.dialog-21.ru/dialog2007/materials.asp>.
137. Кобозева И.М. Проблемы описания частиц в исследованиях 80-х годов / И.М. Кобозева // Прагматика и семантика. – М. : ИНИОН АН СССР, 1991. – С. 147–176.
138. Кобозева И.М. Синтаксическое обоснование правила Перенесения Отрицания в русском языке / И.М. Кобозева // *Ceskoslovenska rusistika*, 1976. – no. 2. – S. 54–62.
139. Козинцева Н.А. Категория эвиденциальности (проблема типологического анализа) / Н.А. Козинцева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 92–104.
140. Козловський В.В. До питання дефініції мовної модальності / В.В. Козловський // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 48–53.
141. Козловський В.В. Про прагматичну спрямованість суб’єктивно-оцінного аспекту модальності / В.В. Козловський // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 68–73.

142. Колокольцева Т.Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи [Электронный ресурс] / Т.Н. Колокольцева. – Волгоград : Издательство Волгоградского госуниверситета, 2001. – 260 с. – Режим доступа :
http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt?p_id=8527&p_page=25
143. Колосова Т.А. О диктуме и модусе в сложном предложении / Т.А. Колосова // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 47–53.
144. Колшанский Г.В. К вопросу о содержании языковой категории модальности / Г.В. Колшанский // Вопросы языкознания. – 1961. – № 1. – С. 94–98.
145. Кононенко В.И. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке / Кононенко В.И. – К. : Наукова думка, 1970. – 144 с.
146. Корольова Т.А. Вираження комплексу модальних значень засобами просодії / Т.А. Корольова // Мовознавство. – 1987. – № 2. – С. 38–44.
147. Корольова Т.А. Механізм взаємодії лінгвістичних засобів при передачі модальних значень / Т.А. Корольова // Мовознавство. – 1989. – № 2. – С. 55–58.
148. Космеда Т.А. Категория оценки и категория модальности: точки соприкосновения и отличия / Т.А. Космеда // Вопросы функциональной грамматики : сборник научных трудов ; [под ред. М.И. Конюшевич]. – Гродно : ГрГУ, 2001. – Вып. 4. – С. 94–104.
149. Коссек Н.В. Сфера действия отрицания и семантика отрицательных частиц / Н.В. Коссек // Семантика служебных слов. Межвузовский сборник научных трудов. – Пермь, 1982. – С. 101–105.
150. Костюк В.Н. Элементы модальной логики. – К. : Наукова думка, 1978. – 179 с.
151. Крашенникова Е.А. Ирреальная модальность в немецком языке / Е.А. Крашенникова // Вопросы языкознания. – 1960. – № 3. – С. 86–90.
152. Крейдлин Г.Е. Служебные слова в русском языке : семантические и синтаксические аспекты их изучения :

- автореф. дис. ... канд. филолог. наук / Г.Е. Крейдлин. – М., 1979. – 25 с.
153. Кривоносов А.Т. “Лингвистика текста ” и исследования взаимодействия языка и мышления / А.Т. Кривоносов // Вопросы языкознания. – 1986. – № 6. – С. 23–37.
154. Кривоносов А.Т. Модальные частицы как средство логико-грамматического членения в немецком языке / А.Т. Кривоносов // Вопросы языкознания. – 1982. – № 3. – С. 48–61.
155. Кривоносов А.Т. О модальных частицах в немецком языке / А.Т. Кривоносов // Структурные особенности разговорной речи : сб. статей ; [отв. ред. О.Х. Цахер]. – Иркутск, 1963. – С. 47–83.
156. Кручинина И.Н. Структура и функции сочинительной связи в русском языке / И.Н. Кручинина. – [изд. 2., испр.]. – М. : УРСС, 2009. – 216 с.
157. Кулешова Л.М. Функціонально-семантична категорія модальності істинності в російській мові (на матеріалі науково-гуманітарного дискурсу) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.02 / Л.М. Кулешова. – К., 2003. – 16 с.
158. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту / В.А. Кухаренко. – Вінниця, 2004. – 272 с.
159. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції в світлі граматики / І.К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київського університету, 1959. – 106 с.
160. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія : у 2 ч. / І.К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київського університету, 1961. – Ч. I. – 171 с.
161. Кушлик О.П. Омонімія незмінних класів слів : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / О.П. Кушлик. – Львів, 2000. – 20 с.
162. Кушлик О.П. Омонімія незмінних класів слів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кушлик Оксана Павлівна. – Дрогобич, 2000. – 223 с.
163. Куш О.П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / О.П. Куш. – Дніпропетровськ, 2002. – 16 с.

164. Куц О.П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Куц Ольга Петрівна. – Вінниця, 2002. – 156 с.
165. Ламбарджян С.П. Задачи описания персуазивных значений в целях преподавания русского языка как иностранного / С.П. Ламбарджян // Русский язык за рубежом. – 1987. – № 6. – С. 74–79.
166. Левинская Р.И. Эксплицитная модальность в современном немецком языке и ее роль в создании речевой характеристики литературных персонажей (на материале романов Э. Штриттматтера) : автореф. дис. ... канд. филолог. наук / Р.И. Левинская. – М., 1975. – 19 с.
167. Леденев Ю.И. Важнейшие аспекты проблемы семантико-синтаксических функций неполнозначных слов в русском языке / Ю.И. Леденев // Неполнозначные слова. Семантико-синтаксические исследования : сборник науч. трудов. – Ставрополь : Изд. СГПИ, 1982. – С. 3–10.
168. Леденев Ю.И. Неполнозначные слова как средства оформления синтаксических конструкций, связей и отношений / Ю.И. Леденев // Неполнозначные слова как средства оформления в синтаксисе : межвузовский сборник научных трудов. – Ставрополь : СГПИ, 1988. – С. 3–20.
169. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.
170. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории / Т.П. Ломтев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 199 с.
171. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке / Т.П. Ломтев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 198 с.
172. Лысенко В.И. Союзы и частицы, оформляющие условно-вопросительные сложноподчиненные предложения / В.И. Лысенко // Неполнозначные слова как средства оформления в синтаксисе : Межвузовский сборник научных трудов. – Ставрополь : СГПИ, 1988. – С. 93–97.
173. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст (к типологии внутритекстовых отношений) / М.В. Ляпон. – М. : Наука, 1986. – 201 с.
174. Маковеева С.Е. К вопросу о семантике частиц / С.Е. Маковеева // Язык как функциональная система : сб.

- статей к юбилею профф. Новеллы Адександровны Кобриной ; [отв. ред. Н.П. Болдарев] ; Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина. – Тамбов, 2001. – С. 103–106.
175. Маркелова Т.В. Взаимодействие оценочных и модальных значений в русском языке / Т.В. Маркелова // Филологические науки. – 1996. – № 1. – С. 80–89.
176. Маркелова Т.В. Семантика и прагматика средств выражения оценки в русском языке / Т.В. Маркелова // Филологические науки. – 1995. – № 3. – С. 67–79.
177. Мацько Л.І. Стилїстика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
178. Мелішкевич С.В. Склад і функції часток сучасної французької мови : автореф. дис. ... канд. філолог. наук / С.В. Мелішкевич. – К., 1996. – 17 с.
179. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / О.С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1966 – 324 с.
180. Мецлер А.А. О лингвистическом статусе категории модальности / А.А. Мецлер // Филологические науки. – 1982. – № 4. – С. 66–72.
181. Мецлер А.А. Структурные связи в тексте : Парентезные конструкции / А.А. Мецлер. – Кишинев : Штииница, 1987. – 86 с.
182. Милосердова Е.В. Семантика и прагматика модальности : на материале простого предложения современного немецкого языка / Е.В. Милосердова. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1991. – 196 с.
183. Мирович А. Основные функции частиц в современном русском языке / А. Мирович // Лексикографический сборник. – М., 1962. – Вып. V. – С. 105–111.
184. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій / М.В. Мірченко. – [вид. 2-е, перероблене]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2004. – 393 с.
185. Морева Г.Г. Особенности употребления частицы *почти*, уточняющей качественные характеристики объектов / Г.Г. Морева // Неполнозначные слова как средства

- оформления в синтаксисе : межвузовский сборник научных трудов. – Ставрополь : СГПИ, 1988. – С. 128–134.
186. Морфологічна будова сучасної української мови / [редколегія: доктор філолог. наук М.А. Жовтобрюх (відповідальний редактор) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1975. – 208 с.
187. Мразек Р. Дифференциация славянских языков в сфере модальности / Р. Мразек // *Otazky slovanske syntaxe : Sb. symposia : “Modalni vystavba vırovedı v slovanskich jazycich”*. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 164–190.
188. Музейник И.В. Проблема отрицания отрицания в современном французском языке / И.В. Музейник // *Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць ХДПУ*. – Вип. 1. – Харків, 1998. – С. 225–235.
189. Нагорный И.А. Персуазивная квалификация как мыслительная операция субъекта [Электронный ресурс] / И.А. Нагорный // *Русский язык: исторические судьбы и современность : II Международный конгресс исследователей русского языка : Труды и материалы*. – М., 2004. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/decision/>
190. Нагорный И.А. Функциональная семантика русских предположительных частиц / И.А. Нагорный // *Вестник МГОУ*. – 2007. – № 1. – М. : Изд-во МГОУ. – С. 105–108. – (Серия “Русская филология”).
191. Нарушевич-Васильева О.В. Категория спонукальності у прагмастилічному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О.В. Нарушевич-Васильева. – Одеса, 2002. – 20 с.
192. Немец Г.П. Актуальные проблемы модальности в современном русском языке / Г.П. Немец. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1991. – 188 с.
193. Немец Г.П. Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке / Г.П. Немец ; [отв. ред. В.В. Казмин] ; Кубанский государственный университет. – Ростов-на-Дону, 1989 – 144 с.
194. Никитин М.В. Знак – Значение – Язык : учебн. пособие / М.В. Никитин. – СПб. : Изд. РГПУ имени А.И. Герцена, 2001. – 226 с.

195. Николаева Т.М. Контекстуально-конситуативная обусловленность высказывания и его семантическая цельность (К вопросу о функции русских частиц) / Т.М. Николаева // Русский язык : Текст как целое и компоненты текста. Виноградовские чтения. – М. : Наука, 1982. – Вып. XI. – С. 46–63.
196. Николаева Т.М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8. Лингвистика текста. – М. : Прогресс, 1978. – С. 5–39.
197. Николаева Т.М. Непарадигматическая лингвистика : История “блуждающих частиц” / Т.М. Николаева. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 376 с. – (Studia philologia).
198. Николаева Т.М. От звука к тексту / Т.М. Николаева. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 679 с.
199. Николаева Т.М. Семантика акцентного выделения / Т.М. Николаева. – М. : Наука, 1982. – 104 с.
200. Николаева Т.М. Функции частиц в высказывании : на материале славянских языков / Т.М. Николаева ; под. ред. В.Н. Торопова. – [изд. 2-е, стереотипное]. – М. : УРСС, 2005. – 168 с.
201. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : Монографія / В.М. Ожоган. – К. : Вид-во Інституту української мови, 1997. – 231 с.
202. Ожоган В.М. Партикуляція прономінативних слів / В.М. Ожоган // Наукові записки. – Кіровоград : РВЦ КДПУ імені В. Винниченка, 2000. – Випуск 23. – С. 81–88. – (Серія : Філологічні науки : мовознавство).
203. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н.Г. Озерова. – К. : Наукова думка, 1978. – 119 с.
204. Орлов А.Е. Контактные сочетания лексемы “даже” с составным союзом “если бы” / А.Е. Орлов // Полипредикативные конструкции и их морфологическая база. – Новосибирск : Наука, 1980. – С. 224–229.
205. Орлов А.Е. Контактные сочетания союзов и частиц в русском языке / А.Е. Орлов, М.И. Черемисина // Полипредикативные конструкции и их морфологическая база. – Новосибирск : Наука, 1980. – С. 208–223.

206. Осипова Л.Е. О значении относительных конструкций с частицей **ни** / Л.Е. Осипова // Синтаксис сложного предложения. – Калинин, 1978. – С. 60–77.
207. Отин Е.С. Из истории частиц / Е.С. Отин // Ученые записки Донецкого педагогического института. – Донецк, 1960. – Вып. 8. – С. 226–246.
208. Павиленис Р.Н. Проблемы смысла : Современный логико-философский анализ языка / Р.Н. Павиленис. – М. : Мысль, 1983. – 286 с.
209. Павлова Е.М. Простое глагольное сказуемое, осложненное частицами, в языке южновеликорусских сказок / Е.М. Павлова // Материалы по русскому языкознанию. – Воронеж, 1981. – С. 72–79.
210. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Е.В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 272 с.
211. Падучева Е.В. Модальность как сценарий [Электронный ресурс] / Е.В. Падучева // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : Труды международной конференции “Диалог 2005”, Звенигород, 1-6 июня 2005 г. ; [под ред. И.М. Кобозевой, А.С. Нариньяни, В.П. Селегея]. – М. : Наука, 2005. – Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/materials/>
212. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса : материалы к трансформационной грамматике русского языка / Е.В. Падучева ; [изд. 2-е]. – М. : URSS, 2007. – 296 с.
213. Падучева Е.В. Понятие презумпции в лингвистической семантике / Е.В. Падучева // Семиотика и информатика. – М. : ВИНТИ, 1977. – Вып. 8. – С. 91–124.
214. Панфилов В.З. Грамматика и логика (грамматическое и логико-грамматическое членение простого предложения) / В.З. Панфилов. – М. – Л. : АН СССР, 1963. – 79 с.
215. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48.
216. Парамонов Д.А. О грамматическом выражении модальности в современном русском языке / Д.А. Парамонов // Вестник Омского университета. – 1998. – Вып. 2. – С. 76–79.

217. Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности / Н.Е. Петров. – Новосибирск : Наука, Сибирское отделение, 1982. – 161 с.
218. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский ; [изд. 7-е]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
219. Плуноян В.А. Общая морфология : Введение в проблематику / В.А. Плуноян ; [изд. 2-е]. – М. : URSS, 2003. – 384 с. – (Серия : Новый лингвистический учебник).
220. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 176 с.
221. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.
222. Потебня А.А. Из записок по теории словесности / А.А. Потебня. – Харьков, 1905. – 652 с.
223. Приймачок О. Модальна метафора в українських пареміях / О. Приймачок // Вісник Львівського університету. – Львів, 2004. – Випуск 34. – Частина I. – С. 239–243. – (Серія філологічна).
224. Прияткина А.Ф. Союзные конструкции в простом предложении : автореф. дис. ... д-ра филолог. наук / А.Ф. Прияткина. – М., 1977. – 38 с.
225. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Л.В. Прокопчук. – К., 2000. – 18 с.
226. Пророкова В.М. Слова-“приправы”, слова-“заплаты”. Модальные частицы в немецком языке / В.М. Пророкова. – М., 1991. – 127 с.
227. Пюрбеев Г.Ц. Категория модальности и средства ее выражения в монгольских языках / Г.Ц. Пюрбеев // Вопросы языкознания. – 1981. – № 5. – С. 25–30.
228. Распопов И.П. К вопросу о модальности предложения / И.П. Распопов // Учебные записки Благовещенского педагогического института. – Благовещенск, 1957. – Т. 8. – С. 177–198.
229. Распопов И.П. О вопросительных частицах в современном русском языке / И.П. Распопов // Учебные записки Благовещенского педагогического института. – Благовещенск, 1955. – Т. 6. – С. 28–41.

230. Рокіцька Л. Складні безсполучникові конструкції переповідної модальності / Л. Рокіцька // Актуальні проблеми синтаксису : Матеріали міжнародної наукової конференції 19-21 жовтня 2006 року ; [наук. ред., упор. Н.В. Гуйванюк; редкол.: І.Р. Вихованець та ін.] ; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 157–160.
231. Руденко Н. Прості речення з умовною модальністю / Н. Руденко // Вісник львівського університету. - Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 70–73. – (Серія філологічна).
232. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1982. – Т. 1. – 783 с.; Т. 2. – 720 с.
233. Савченко О.Н. Ознаки частин мови / О.Н. Савченко // Укр. мова в школі. – 1957. – № 4. – С. 14–18.
234. Сафонова Н. Семантичні та прагматичні компоненти категорії суб'єктивної модальності драматургічного дискурсу / Н. Сафонова // Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім. – 2007. – Т. 16 – С. 101–114.
235. Светлышев Д.С. Краткие замечания о лексико-грамматических свойствах частиц в русском языке / Д.С. Светлышев // Ученые записки Московского государственного пед. института иностранных языков. – 1971. – Т. 58. – С. 142–151.
236. Светлышев Д.С. Состав и функции эмоционально-экспрессивных частиц в современном русском литературном языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Д.С. Светлышев. – М., 1955. – 21 с.
237. Свиридова Т.М. Категория согласия / несогласия в русском языке : автореф. ... дисс. доктора филолог. наук / Т.М. Свиридова. – Елец, 2008. – 37 с.
238. Свиридова Т.М. Согласие / несогласие как фрагмент языковой картины мира / Т.М. Свиридова // Предложение. Текст. Речевое функционирование языковых единиц : межвуз. сб. науч. трудов. – Елец : ЕГУ имени И.А. Бунина, 2002. – С. 152–157.
239. Свиридова Т.М. Частицы в аспекте характеристики согласия / несогласия / Т.М. Свиридова // Вестник МГОУ. – 2008. – № 1.

- М. : Изд-во МГОУ. – С. 23–29. – (Серия “Русская филология”).
240. Селезнева Е.С. О некоторых особенностях средств выражения модальности сомнительной оценки (на материале английского, французского, русского языков) / Е.С. Селезнева // Теоретическая и прикладная лингвистика : межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж, 1999. – Вып. 1. – С. 74–80. – (Проблемы философии языка и сопоставительной лингвистики).
241. Сергиевская Л.А. Модальность сложного предложения с императивной семантикой в современном русском языке / Л.А. Сергиевская // Вопросы языкознания. – 1995. – № 3. – С. 48–55.
242. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Серль Дж. Р. // Новое в зарубежной лингвистике ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVII. – С. 170–194. – (Теория речевых актов).
243. Симонова Е.С. Формирование состава и развитие функций модальных частиц в украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филолог. наук / Е.С. Симонова. – К., 1982. – 28 с.
244. Симонова Е.С. Формирование состава и развитие функций модальных частиц в украинском языке : дисс. ... канд. филолог. наук : 10.02.02 / Симонова Екатерина Степановна. – К., 1982. – 254 с.
245. Симонова К.С. Категоріальні ознаки та синтаксичні функції часток / К.С. Симонова // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 7. – С. 47–49.
246. Симонова К.С. Модальне слово чи модальна частка? / К.С. Симонова // Укр. мова і літ. в школі. – 1989. – № 10. – С. 56–60.
247. Симонова К.С. Питальні частки в давньоруській та староукраїнській мовах / К.С. Симонова // Мовознавство. – 1982. – № 1. – С. 33–41.
248. Симонова К.С. Порівняльно-гіпотетичні частки в історії української мови / К.С. Симонова // Мовознавство. – 1984. – № 3. – С. 52–57.
249. Симонова К.С. Функції стверджувальних часток в українській мові / К.С. Симонова // Укр. мова і літ. в школі. – 1980. – № 11. – С. 18–22.

250. Симонова К.С. Частицы у грамматических работах конца XVI – первой половины XVII ст. / К.С. Симонова // Східнослов'янські граматики XVI-XVII ст. – К., 1982. – С. 71–74.
251. Синтаксична будова української мови / [редколегія: М.А. Жовтобрюх (відповідальний редактор) та інші]. – К. : Наукова думка, 1968. – 203 с.
252. Скиба Ю.Г. Категория служебных слов и развитие языка как системы. Введение в спецкурс : учебное пособие / Ю.Г. Скиба. – Черновцы, 1974. – 42 с.
253. Скиба Ю.Г. Семантика и функция частицы как служебного слова : курс лекций для студентов-филологов / Ю.Г. Скиба. – Черновцы, 1969. – 57 с.
254. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : [навчальний посібник] / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
255. Смуцинська І.В. Модальність французького художнього тексту : типи та засоби вираження : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.05 / Смуцинська Ірина Вікторівна. – К., 2003. – 39 с.
256. Смуцинська І.В. Модальність французького художнього тексту : типи та засоби вираження : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.05 / Смуцинська Ірина Вікторівна. – К., 2003. – 478 с.
257. Смуцинська І.В. Суб'єктивна модальність риторико-стилістичного рівня художнього тексту / І.В. Смуцинська // Вісник Запорізького державного університету. – 2000. – № 1. – С. 121–127. – (Філологічні науки).
258. Современный русский язык : [учеб. для филолог. спец. ун-тов] / [В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др.]; под ред. В.А. Белошапковой. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1989. – 800 с.
259. Солганик Г.Я. О модальном значении синтаксических конструкций / Г.Я. Солганик // Русский язык в школе. – 1988. – № 5. – С. 66–73.
260. Стародумова Е.А. Акцентирующие частицы в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.А. Стародумова. – Л., 1974. – 24 с.

261. Стародумова Е.А. Соотношение функций союзов и частиц в контактном и неконтактном расположении / Е.А. Стародумова // Языковые категории в лексикологии и синтаксисе : межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1991. – С. 159–169.
262. Стародумова Е.А. Частицы русского языка : (Разноаспектное описание) / Е.А. Стародумова. – Владивосток : Изд. Дальневост. ун-та, 2002. – 291 с.
263. Старостина Ю.С. Интерпретация лингвистической оценки в терминах аксиологических суждений / Ю.С. Старостина // Вестник СамГУ. – 2007. – № 3 (53). – С. 232–241.
264. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : [монографія] / М.І. Степаненко. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 1997. – 216 с.
265. Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : [монографія] / М.І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.
266. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Ю.С. Степанов ; [под ред. д-ра филол. наук Ю.Н. Караулова]. – [изд. 2-е, стереотипное]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 360 с.
267. Стрельская А.М. Конструкции с *как будто* и их стилистические функции в современном русском литературном языке / А.М. Стрельская // Слово и словосочетание как компоненты структуры предложения : Лингвистический сборник Московского гос. пед. ин-та имени Н.К. Крупской. – М., 1978. – Вып. 12. – С. 73–80.
268. Сухих С.А. Аспект отношения в диалоге / С.А. Сухих // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте : сб. научных трудов / Киевский педагогический институт иностранных языков ; [редкол.: Г.Г. Почепцов (отв. ред.) и др.]. – К., 1989. – 114 с.
269. Сухомлин І.Д. Слова-речення та їх функції в українській мові / І.Д. Сухомлин // Українська мова в школі. – 1959. – № 1. – С. 17–23.
270. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

271. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.] ; за заг. ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
272. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
273. Сущинский И.И. Коммуникативно-прагматическая категория акцентирования и ее роль в вербальной коммуникации (на материале немецкого языка) / И.И. Сущинский // Вопросы языкознания. – 1987. – № 6. – С. 110–120.
274. Східнослов'янські граматики XVI-XVIII ст. : матеріали симпозиуму / [редкол.: І.П. Чепіга (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982. – 178 с.
275. Таривердиева М.А. Отрицание и модальность: функционально-семантический анализ (на материале латинского языка) / М.А. Таривердиева // Функциональная семантика (оценка, экспрессивность, модальность) : РАН. – Институт языкознания. – М., 1996. – С. 53–62.
276. Телецька Т.В. Предметна модальність і модальність вірогідності у мові та мовленні (на матеріалі української, російської, французької та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.15 / Т.В. Телецька. – Одеса, 2005. – 14 с.
277. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
278. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с франц.]. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
279. Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность / [отв. ред. А.В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
280. Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності : Монографія / В.М. Ткачук ; [наук. ред., передмова док. філол. наук, проф. Загнітка А.П.]. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
281. Торопова Н.А. К исследованию логических частиц / Н.А. Торопова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 5. – С. 82–92.

282. Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности / З.Я. Тураева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 105–114.
283. Федорова И.Р. Модальность возможности в современном русском языке (на материале газет) : учебное пособие / И.Р. Федорова. – Калининград, 2000. – 85 с.
284. Федосеева А.В. Синтаксические категории предикативности и модальности. Особенности коммуникативно-прагматического исследования / А.В. Федосеева // Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов : материалы Международной научной конференции ; Волгоград, 24–27 апреля 2005 г. ; [оргкомитет: О.В. Иншаков (пред.) и др.]. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – С. 214–217.
285. Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности : Тезисы докладов конференции / Иркутский педагогический институт иностранных языков. – Иркутск, 1990. – 128 с.
286. Харченко С.В. Семантико-синтаксична і комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С.В. Харченко. – К., 2001. – 21 с.
287. Химик В.В. О соотношении понятий экспрессивности, модальности и персональности / В.В. Химик // Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1987. – С. 128–133.
288. Хоменко І.В. Логіка – юристам : підручник / І.В. Хоменко. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 392 с.
289. Храковский В.С. Семантика и типология императива. Русский императив / В.С. Храковский, А.П. Володин. – Л. : Наука, 1986. – 272 с.
290. Храпченко М.Б. Текст и его свойства / М.Б. Храпченко // Вопросы языкознания. – 1985. – № 2. – С. 3–9.
291. Хричиков Б.В. Категорія модальності, її обсяг і засоби вираження в сучасній російській мові : автореф. дис. ... доктора філолог. наук : 10.02.01 / Б.В. Хричиков. – К., 1994. – 34 с.
292. Целищев В.В. Понятие объекта в модальной логике / В.В. Целищев. – Новосибирск : Наука, 1978. – 174 с.

293. Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис / [Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булыгина, А.А. Кибрик и др.] ; [РАН. Ин-т языкознания]. – М. : Наука, 1992. – 281 с.
294. Черемисина М.И. Сравнительные конструкции русского языка / М.И. Черемисина. – Новосибирск : Наука : Сибирск. отд-ние, 1976. – 272 с.
295. Черкасова Е.Т. О союзном и несоюзном употреблении слов типа “будто”, “точно”, “словно” и т. п. в сравнительных конструкциях / Е.Т. Черкасова // Памяти Виктора Владимировича Виноградова : сборник статей. – М. : Наука, 1971. – С. 225–231.
296. Чернцова Е.В. Значение частицы **просто** и семантика высказываний с ее участием : дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.02 / Чернцова Елена Вадимовна. – Харьков, 1996. – 160 с.
297. Чиркина И.П. Грамматическая омонимия сравнительных союзов и частиц в современном русском языке / И.П. Чиркина // Вопросы морфологии, синтаксиса русского языка и методики его преподавания. – Пермь, 1965. – Вып. II. – С. 43–53.
298. Чолкан В.А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / В.А. Чолкан. – Івано-Франківськ, 2001. – 18 с.
299. Чолкан В.А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Чолкан Валентина Андріївна. – Чернівці, 2001. – 198 с.
300. Чолкан В.А. Частка як ускладнюючий компонент структури присудка / В.А. Чолкан // Актуальні проблеми граматики : зб наук. праць. – Кіровоград : КДПУ імені В. Винниченка, 1997. – Вип. 2. – С. 129–135.
301. Шабат С.Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / С.Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
302. Шабат С.Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Шабат Світлана Тарасівна. – Чернівці, 2000. – 207 с.
303. Шапиро А.Б. Модальность и предикативность как признаки предложения в современном русском языке / А.Б. Шапиро // Филологические науки. – 1958. – № 4. – С. 20–26.

304. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – М. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
305. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н.Ю. Шведова. – М. : АН СССР, 1960. – 377 с.
306. Шведова Н.Ю. Синтаксическое желательное наклонение / Н.Ю. Шведова // Современные проблемы литературоведения и языкознания. – М. : Наука, 1974. – С. 455–456.
307. Шендельс Е.И. Отрицание как лингвистическое понятие / Е.И. Шендельс // Ученые записки. – М. : I-й МГПИИЯ, 1969. – Т. 19. – С. 137–141.
308. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : [монографія] / В.Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 217 с.
309. Шинкарук В.Д. Модус і диктум у структурі речення : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Василь Дмитрович Шинкарук. – Чернівці, 2003. – 465 с.
310. Шинкарук В.Д. Репрезентації модусних категорій у сучасній українській мові / В.Д. Шинкарук // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 50–56.
311. Широкова Е.Г. Частица *и* и некоторые функции усилительных частиц / Е.Г. Широкова // Семантика служебных слов : межвузовский сборник научных трудов. – Пермь, 1982. – С. 167–176.
312. Штайн К.Э. О функциях и значениях частиц **чуть было не, чуть не, едва не** / К.Э. Штайн // Неполнозначные слова. – Ставрополь : Изд-во “Ставропольская правда”, 1978. – Вып. 3. – С. 93–101.
313. Щербань Г.Е. Модальная частица *ну* как средство оформления вопроса / Г.Е. Щербань // Вестник Ленинградского университета. – Л., 1991. – Вып. 4. – С. 108–111. – (Серия 2. История, языкознание, литературоведение).
314. Эпштейн М.Н. Философия возможного. Модальности в мышлении и культуре / М.Н. Эпштейн. – СПб : Алетейя, 2001. – 334 с.
315. Яцюк Т.А. К вопросу о классификации частиц / Т.А. Яцюк // Вопросы русского и общего языкознания : сборник научных трудов Ташкентского гос. ун-та. – 1978. – Вып. 549. – С. 57–61.

316. Яцюк Т.А. К вопросу о семантике частиц / Т.А. Яцюк // Вопросы русского и общего языкознания : сборник научных трудов Ташкентского гос. ун-та. – 1976. – Вып. 519. – С. 39–44.
317. Яцюк Т.А. Омонимия частиц со словами других частей речи современного русского языка : автореф. дис. ... канд. филолог. наук / Т.А. Яцюк. – Ташкент, 1978. – 20 с.
318. Daneš Fr. A. three - level aproach to syntax / Daneš Fr. // Travaux linguistiques de Prague.– Prague, 1964.– Vol. 1.– S. 221–242.
319. Doherti M. “Noch” and “schon” and treir presuppositions / M. Doherti // Generative Grammar in Europe. – Dordrecht, 1973. – S. 154–177.
320. Fillmore C. The Position of Embedding Transformations in Grammar / C. Fillmore // Word 19. – 1963. – S. 208–231.
321. Horn R.L. A presuppositional analysis of only and even / R.L. Horn // Paper from the 5th regional meeting Chicago linguistig societhy. – Chicago, 1969. – S. 98–107.
322. Kurylowicz J. The inflectional categories of Indo-European / J. Kurylowicz. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1964. – 246 s.
323. Vasilyeva A.N. Particles in colloquial Russian / A.N. Vasilyeva. – М. : Progress Publishers, 1972. – 268 s.
324. Wierzbicka A. Semantic primitives / A. Wierzbicka. – Frankfurt : Athenäum, 1972. – 235 s. – (Linguistische Forschungen 22).
325. Wierzbicka A. The semantics of interjections / A. Wierzbicka // Journal of pragmatics. – 1992. – № 18. – S. 159–192.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХНІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

1. ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
2. ЕС – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О.С. Мельничук (головний редактор) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983–2006.
3. Кондаков – Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
4. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / Институт языкознания АН СССР ; [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. ЛС – Логический словарь / АН СССР, Институт философии ; [гл. ред. Кондаков Н.И.]. – М. : Наука, 1971. – 656 с.
6. СпЛ – Словарь по логике / [сост. А.А. Ивин, А.Л. Никифоров]. – М. : Владос, 1997. – 384 с.
7. Сл – Словарь української мови : у 4 т. / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – К. : Наукова думка, 1997.
8. СУМ – Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І.К. Білодід (головний редактор) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. ФЭС – Философский энциклопедический словарь / Редколлегия: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Иличев и др. – [2-е изд.]. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
10. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [укладачі: В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. ; Кн. 2. – 984 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменки, Олег і Валентин. Сутінки великих : [роман] / Олег і Валентин Авраменки. – К. : Джерела-М, 2003. – 288 с.
2. Андріяшик Р.В. Додому нема вороття. Люди зі страху : [романи] / Р.В. Андріяшик. – К. : Дніпро, 1983. – 545 с.
3. Андріяшик Р.В. Сад без листопаду : [роман] / Р.В. Андріяшик. – К. : Молодь, 1980. – 272 с.
4. Андрусак І. Літпроцесія : [рецензії, есеї, статті] / І. Андрусак. – Донецьк : Видавнича агенція “OST”, 2002. – 112 с.
5. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини : [колекція віршів] / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 112 с.
6. Андрухович Ю. Перверзія : [роман] / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 480 с.
7. Антоненко-Давидович Б. Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки [повісті, новели, оповідання] / Б. Антоненко-Давидович. – К. : Радянський письменник, 1982. – 559 с.
8. Багрянний І. Людина біжить над прірвою : [роман] / І. Багрянний. – К. : Укр. письменник, 1992. – 320 с.
9. Багрянний І. Сад гетсиманський : [роман] / І. Багрянний. – К. : Дніпро, 1991. – 528 с.
10. Багрянний І. Тигролови : [роман] ; Огненне коло : [повість] / І. Багрянний. – К. : Укр. письменник, 1996. – 350 с.
11. Барка В. Жовтий князь : [роман] / В. Барка. – К. : Український центр духовної культури, 1997. – 384 с.
12. Баш Я. Твори : у 2 т. / Я. Баш. – К. : Дніпро, 1978. – Т. 1. – 542 с. ; Т. 2. – 678 с.
13. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с. – (Альма-матер).
14. Бердник О. Лабіринт Мінотавра : [повісті] / О. Бердник. – К. : Веселка, 1990. – 408 с.
15. Бережний В. По спіралі часу : [фантастичні повісті та оповідання] / В. Бережний. – К. : Дніпро, 1978. – 384 с.

16. Білоус Д. Вибране : [лірика, гумор, сатира, переклади] / Д. Білоус. – К. : Дніпро, 1990. – 383 с.
17. Білоус Д. Диво калинове : [вірші] / Д. Білоус. – К. : Веселка, 1988. – 158 с.
18. Білоцерківець Н. Алергія / Н. Білоцерківець. – К. : Критика, 1999. – 64 с.
19. Близнець В.С. Вибрані твори : у 2 т. / В.С. Близнець. – К. : Веселка, 1983. – Т. 1. – 366 с. ; Т. 2. – 423 с.
20. Близнець В.С. Древляни : [повісті] / В.С. Близнець. – К. : Дніпро, 1979. – 301 с.
21. Бондаренко Д. Пацюк / Д. Бондаренко. – Дніпропетровськ : Дніпро-ВАЛ, 2003. – 79 с.
22. Бу-Ба-Бу : Вибрані твори : [поезія, проза, есеїстика] / Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак. – Львів : Піраміда, 2007. – 392 с.
23. Васильченко С. Твори : у 4 т. / С. Васильченко. – К. : АН УРСР, 1959-1960. – Т. 1. – 1959. – 423 с. ; Т. 2. – 1959. – 610 с. ; Т. 3. – 1960. – 527 с. ; Т. 4. – 1960. – 455 с.
24. Верига В. Листопадовий рейд / В. Верига. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1995. – 192 с.
25. Винниченко В. Краса і сила : [повісті та оповідання] / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.
26. Винниченко В. “Уміркований” та “Щирий” : [повісті та оповідання] / В. Винниченко. – К. : Молодь, 1992. – 413 с.
27. Високий вал. – 2008.
28. Вишня Остап. Твори : у 5 т. / Остап Вишня. – К. : Дніпро, 1974–1975. – Т. 1. – 1974. – 456 с. ; Т. 2. – 1974. – 358 с.
29. Вишня Остап. Фейлетони. Гуморески. Усмішки. Щоденникові записи / Остап вишня. – К. : Наукова думка, 1984. – 558 с.
30. Вільде І. Сестри Річинські : [роман] / І. Вільде. – К. : Рад. письменник, 1964. – 678 с.
31. Вінграновський М. В глибині дощів : [повісті, оповідання] / М. Вінграновський. – К. : Рад. письменник, 1985. – 255 с.
32. Вінграновський М. Вибрані твори / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.
33. Вінграновський М. З обійнятих тобою днів : [поезії] / М. Вінграновський. – К. : Веселка, 1993. – 303 с.

34. Вінграновський М. П'ять повістей : [повісті] / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1987. – 168 с.
35. Вовчок Марко. Оповідання, казки, повісті, роман. – К. : Наукова думка, 1983. – 638 с.
36. Волинь. – 2008-2009.
37. Володимир Івасюк. Життя – як пісня : [спогади та есе] / упор. П. Нечаєва. – Чернівці : Букрек, 2003. – 216 с.
38. Владко В. Твори : у 5 т. / В. Владко. – К. : Дніпро, 1970–1971. – Т. 1. – 1970. – 408 с. ; Т. 2. – 1970. – 382 с. ; Т. 3. – 1971. – 344 с. ; Т. 4. – 1971. – 448 с. ; Т. 5. – 1971. – 360 с.
39. Газета по-українськи. – 2000, 2003-2006, 2008.
40. Галан Я. Твори : у 4 т. / Я. Галан. – К. : Наукова думка, 1977–1980. – Т. 1. – 1977. – 511 с. ; Т. 2. – 1977. – 703 с. ; Т. 3. – 1978. – 623 с. ; Т. 4. – 1980. – 487 с.
41. Герасим'юк В. Була така земля : [вибране] / В. Герасим'юк. – К. : Факт. – 392 с.
42. Герасим'юк В. Поет у повітрі / В. Герасим'юк. – Львів. : Кальварія. – 143 с.
43. Глазовий П. Веселий світ і чорна книга : [гумор, лірика, проза] / П. Глазовий. – К. : Укр. письменник, 1993. – 366 с.
44. Глазовий П. Сміхологія : книга для всіх, кому любий сміх / П. Глазовий. – [2-е вид., доповнене]. – К. : Дніпро, 1979. – 575 с.
45. Глібов Л. Байки. Поезії / Л. Глібов. – К. : Дніпро, 1991. – 269 с.
46. Головка А. Твори : у 5 т. / А. Головка. – К. : Дніпро, 1976–1977. – Т. 1. – 1976. – 320 с. ; Т. 2. – 1976. – 440 с. ; Т. 3. – 1977. – 519 с. ; Т. 4. – 1977. – 327 с. ; Т. 5. – 1977. – 310 с.
47. Голос України. – 2007–2008.
48. Голуб Я. Мій батько – Борис Антоненко-Давидович : [спогади] / Я. Голуб. – Полтава : Криниця, 1995. – 293 с.
49. Гончар О. Твори : у 6 т. / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1978–1979. – Т. 1. – 1978. – 503 с. ; Т. 2. – 1978. – 536 с. ; Т. 3. – 1978. – 519 с. ; Т. 4. – 1978. – 565 с. ; Т. 5. – 1979. – 519 с. ; Т. 6. – 1979. – 623 с.
50. Гончар О. Щоденники : у 3 т. / О. Гончар ; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар]. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т. 1 (1943–1967). – 2002. – 455 с. ; Т. 2

- (1968–1983). – 2003. – 607 с. ; Т. 3 (1984–19895). – 2004. – 606 с.
51. Горбатюк В. Тенета 30-х : [художньо-документальна проза] / В. Горбатюк. – Хмельницький, 2003. – 95 с.
52. Гордієнко К. Твори : у 2 т. / К. Гордієнко. – К. : Дніпро, 1969. – Т. 1. – 695 с. ; Т. 2. – 475 с.
53. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр : [роман у двох частинах] / Ю. Горліс-Горський. – Львів : Червона калина, 1994. – 341 с.
54. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : [навчальний посібник] / В.О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
55. Грабовський П. Вибрані твори : у 2 т. / П. Грабовський. – К. : Дніпро, 1980. – Т. 1. – 599 с. ; Т. 2. – 343 с.
56. Грінченко Б.Д. Вибрані твори / Б.Д. Грінченко. – К. : Дніпро, 1987. – 461 с.
57. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками і доповненнями / М. Грушевський ; [укладачі Й.Й. Брояк, В.Ф. Ферстюк]. – Донецьк : БАО, 2008. – 736 с.
58. Гулак-Артемовський П. Вибране / П. Гулак-Артемовський ; [ред. кол. В.Я. Андрущенко та ін.]. – К. : Веселка, 1980. – 144 с.
59. Гуменна Д. Прогулянка алеями мільйоноліть : [мікромовели] / Д. Гуменна. – Балтимор : Смолоскип, 1987. – 170 с.
60. Гуреїв О. Наша молодість. Життя іде : [роман-дилогія] / О. Гуреїв. – Дніпропетровськ : Промінь, 1984. – 518 с.
61. Гуцало Є.П. Вибрані твори : У 2 т. / Є.П. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1987. – Т. 1. – 571 с. ; Т. 2. – 527 с.
62. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XVI–XVII ст. : [монографія] / М.О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 171 с.
63. День. – 2000–2002, 2006, 2008–2009.
64. Дереш Л. Культ : [роман] / Л. Дереш. – Львів : Кальварія, 2006. – 208 с.
65. Дереш Л. Поклоніння ящірці / Л. Дереш. – Львів : Кальварія, 2004. – 176 с.
66. Дзеркало тижня. – 2003, 2008–2009.

67. Дзвони зеленої галактики : [науково-фантастичні оповідання] / упор. Ю.Г. Пригорницький. – К. : Веселка, 1988. – 320 с. – (Пригоди. Фантастика).
68. Діброва В. Вибгане / В. Діброва. – К. : Критика, 2002. – 560 с.
69. Дімаров А. Вибрані твори : у 2 т. / А. Дімаров. – К. : Дніпро, 1982. – Т. 1. – 545 с. ; Т. 2. – 616 с.
70. Дмитренко Л. Міст через прірву : [роман-хроніка] / Л. Дмитренко. – К. : Дніпро, 1977. – 480 с.
71. Дмитренко Л.Д. Твори : у 4 т. / Л.Д. Дмитренко. – К. : Дніпро, 1981–1982. – Т. 1. – 1981. – 487 с. ; Т. 2. – 1981. – 511 с. ; Т. 3. – 1982. – 574 с. ; Т. 4. – 1982. – 537 с.
72. Довженко О. Твори : у 5 т. / О. Довженко. . – К. : Дніпро, 1983–1985. – Т. 1. – 1983. – 439 с. ; Т. 2. – 1984. – 503 с. ; Т. 3. – 1984. – 362 с. ; Т. 4. – 1984. – 351 с. ; Т. 5. – 1985. – 359 с.
73. Домонтович В. Доктор Сарафікус. Без ґрунту : [романи] / В. Домонтович. – К. : Критика, 1999. – 382 с.
74. Донченко О. Вибрані твори : у 2 т. / О. Донченко. – К. : Веселка, 1982. – Т. 1. – 375 с. ; Т. 2. – 352 с.
75. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство : [навчальний посібник] / С.І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
76. Драй-Хмара М. Вибране / М. Драй-Хмара. – К. : Дніпро, 1989. – 542 с.
77. Д'яков А.С. Основи термінотворення : Семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К. : Вид. дім “КМ Academia”, 2000. – 218 с.
78. Дяченки Марина та Сергій. Ключ від королівства : [роман] / Марина та Сергій Дяченки. – К. : Джерела М, 2005. – 272 с.
79. Еллан-Блакитний В. Поезії / В. Еллан-Блакитний. – К. : Дніпро, 1983. – 221 с.
80. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / [головний редактор В. Кубійович]. – Париж, Нью-Йорк. : Молоде життя, 1954–1989.
81. Жадан С. Депеш Мод / С. Жадан. – Харків : Фоліо, 2006. – 229 с.
82. Жадан С. Цитатник : [вірші для коханок і коханців] / С. Жадан. – К. : Смолоскип, 1995. – 62 с.

83. Забужко О. Вибрана проза / О. Забужко. – Харків : Акта, 2003. – 680 с.
84. Забужко О. Сестро, сестро : [повісті та оповідання] / О. Забужко. – К. : Факт, 2008. – 204 с.
85. Заєць В. Темпонавти : [науково-фантастичні оповідання] / В. Заєць. – К. : Веселка, 1986. – 228 с.
86. Загребельний П. Твори : у 6 т. / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 1. – 1979. – 575 с. ; Т. 2. – 1979. – 575 с. ; Т. 3. – 1980. – 680 с. ; Т. 4. – 1980. – 581 с. ; Т. 5. – 1981. – 616 с. ; Т. 6. – 1981. – 559 с.
87. Загребельний П.А. Юлія або Запрошення до самовбивства : [роман] / П.А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2001. – 351 с.
88. Збанацький Ю. Кують зозулі : [роман] / Ю. Збанацький. – К. : Веселка, 1975. – 417 с.
89. Збанацький Ю. Твори : у 2 т. / Ю. Збанацький. – К. : Дніпро, 1974. – Т. 1. – 671 с. ; Т. 2. – 703 с.
90. Зборовська Н. Українська Реконкіста : [анти-роман] / Н. Зборовська. – Тернопіль : Джура, 2003. – 304 с.
91. Земляк В.С. Лебедина зграя. Зелені млини : [романи] / В.С. Земляк. – К. : Дніпро, 1981. – 623 с.
92. Земляк В.С. Чарівний кінь : [повість, кіноповісті, драма, оповідання, поезії] / В.С. Земляк. – К. : Рад. письменник, 1978. – 343 с.
93. Зеров М. Вибране / М. Зеров. – К. : Дніпро, 1966. – 539 с.
94. Зоря Полтавщини. – 2007.
95. Іваничук Р.І. Мальви (Яничари). Орда : [романи] / Р.І. Іваничук. – Х. : Євроекспрес, 2000. – 416 с. – (Історія України в романах).
96. Йогансен М. Вибрані твори / М. Йогансен. – К. : Смолоскип, 2001. – 516 с.
97. Йовенко С. Жінка у зоні : [повість] / С. Йовенко // Вітчизна. – 1996. – № 3–4. – С. 5–71.
98. Кава В. Будь обережна, Марійко! : [повість] / В. Кава. – К. : Веселка, 1982. – 175 с.
99. Канівець В. Земля і воля : [історичний роман] / В. Канівець. – К. : Дніпро, 1984. – 623 с.
100. Карпа І. 50 хвилин трави / І. Карпа. – Харків : Фоліо, 2006. – 239 с.

101. Карпенко-Карий І.К. Драматичні твори / І.К. Карпенко-Карий. – К. : Наукова думка, 1989. – 608 с.
102. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Повісті та оповідання. Драматичні твори / Г.Ф. Квітка-Основ'яненко. – К. : Наукова думка, 1982. – 542 с.
103. Клеменсов Д.Г. Дещо з життя Т.Г. Шевченка в Раїмі / Д.Г. Клеменсов // Іофанов Д. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. – К. : Держлітвидав України, 1957. – С. 50–69.
104. Книш З. Б'є дванадцята : спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 року / З. Книш. – Торонто : Срібна сурма, 1961. – 484 с.
105. Кобилянська О. Твори : у 2 т. / О. Кобилянська. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1. – 495 с. ; Т. 2. – 571 с.
106. Кониський О.Я. Оповідання. Повість. Поетичні твори / О.Я. Кониський. – К. : наукова думка, 1990. – 640 с. – (Бібліотека української літератури).
107. Корнійчук О. Вибрані твори : [п'єси] / О. Корнійчук. – Сімферополь : Таврія, 1983. – 160 с.
108. Корнійчук О. Твори : у 5 т. / О. Корнійчук. – К. : Дніпро, 1966–1967. – Т. 1. – 1966. – 575 с. ; Т. 2. – 1967. – 351 с. ; Т. 3. – 1967. – 375 с. ; Т. 4. – 1967. – 311 с.
109. Косач-Кривинюк О. Леся Українка : хронологія життя і творчості / О. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1970. – 925 с.
110. Косинка Г. Гармонія : Оповідання. Публіцистика. Спогади про Григорія Косинку / Г. Косинка. – К. : Дніпро, 1988. – 605 с.
111. Костенко Л. Берестечко : [історичний роман] / Л. Костенко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 157 с.
112. Костенко Л.В. Вибране / Л.В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
113. Костенко Л. Маруся Чурай : [історичний роман у віршах] / Л. Костенко. – К. : Рад. письменник, 1979. – 189 с.
114. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур : [вірші, поема-балада, драматичні поеми] / Л. Костенко. – К. : Рад. письменник, 1987. – 207 с.
115. Костюк Г. Зустрічі і прощання : [спогади] / Г. Костюк. – К. : Смолоскип, 2008. – 720 с.

116. Котляревський І. Твори / І. Котляревський. – К. : Дніпро, 1980. – 311 с.
117. Коцюбинський А.Ф. Весілля на Венері : [гуморески, пародії] / А.Ф. Коцюбинський. – К. : Рад. письменник, 1987. – 204 с.
118. Коцюбинський А. Суниці з вовчої галявини / А. Коцюбинський. – К. : Веселка, 1987. – 20 с.
119. Коцюбинський М. Твори : у 4 т. / М. Коцюбинський. – К. : Дніпро, 1984–1985. – Т. 1. – 1984. – 315 с. ; Т. 2. – 1984. – 382 с. ; Т. 3. – 1985. – 398 с. ; Т. 4. – 1985. – 335 с.
120. Кочерга І. Драматичні твори / І. Кочерга. – К. : Наукова думка, 1989. – 736 с.
121. Кочерга І. Твори / І. Кочерга. – К. : Молодь, 1976. – 423 с.
122. Кочура П.Ф. Золота грамота : [історичний роман] / П.Ф. Кочура. – К. : Рад. письменник, 1960. – 552 с.
123. Кропивницький М.Л. Драматичні твори / М.Л. Кропивницький. – К. : Наукова думка, 1990. – 680 с.
124. Куліш М. Твори : у 2 т. / М. Куліш. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 509 с. ; Т. 2. – 977 с.
125. Куліш П. Твори : у 2 т. / П. Куліш. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 1. – 752 с. ; Т. 2. – 768 с.
126. Львівська газета. – 2005.
127. Ле І. Роман міжгір'я : [роман] / І. Ле. – К. : Наукова думка, 1986. – 672 с.
128. Лепкий Б. Мазепа : [трилогія]. 1. Мотря : [історична повість] / Б. Лепкий. – Львів. : Каменяр, 1991. – 424 с.
129. Лепкий Б. Твори : у 2 т. / Б. Лепкий. – К. : Наукова думка, 1997. – Т. 1. – 845 с. ; Т. 2. – 695 с.
130. Літературна Україна. – 1992.
131. Логвиненко В. Твори : у 2 т. / В. Логвиненко. – К. : Рад. письменник, 1986. – Т. 1. – 464 с. ; Т. 2. – 528 с.
132. Лятуринська О. Зібрані твори / О. Лятуринська. – Торонто : Видання Організації Українок Канади, 1983. – 813 с.
133. Маланюк Є. Поезії / Є. Маланюк. – Львів : УПІ імені Івана Федорова; “Фенікс Лтд”, 1992. – 686 с.
134. Малик В. Горить свіча : [роман] / В. Малик. – К. : Укр. письменник, 1992. – 431 с.
135. Малик В. Таємний посол : [тетралогія] / В. Малик. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 912 с.

136. Малик В.К. Черлені щити : [роман] / В.К. Малик. – К. : Веселка, 1990. – 368 с.
137. Малишко А. Поезії / А. Малишко. – К. : Рад. письменник, 1978. – 295 с.
138. Малишко А. Поетичні твори. Літературно-критичні статті / А. Малишко. – К. : Наукова думка, 1988. – 736 с.
139. Малкович І. Вірші на зиму / І. Малкович. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2006. – 200 с.
140. Мартович Л. Твори / Л. Мартович. – К. : Дніпро, 1976. – 427 с.
141. Матіос М. Солодка Даруся : [драма на три життя] / М. Матіос. – [вид. 4-е]. – Львів. : Піраміда, 2007. – 188 с.
142. Матіос М. Щоденник страченої / М. Матіос. – Львів. : Піраміда, 2005. – 192 с.
143. Медвідь В. Лови : [вибрані твори] / В. Медвідь. – Львів : Піраміда, 2005. – 212 с. – (Серія “Приватна колекція”).
144. Мельник Л. Его і центр : [поезії] / Л. Мельник. – К. : Смолоскип, 1998. – 88 с.
145. Мельниченко В. Прапор України на Арбаті / В. Мельниченко. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – 448 с.
146. Микитенко І. Твори : у 4 т. / І. Микитенко. – К. : Дніпро, 1982–1983. – Т. 1. – 1982. – 471 с. ; Т. 2. – 1982. – 485 с. ; Т. 3. – 1983. – 479 с. ; Т. 4. – 1983. – 558 с.
147. Мирний Панас. Твори : у 5 т. / Панас Мирний. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954-1955. – Т. 1. – 1954. – 375 с. ; Т. 2. – 1954. – 328 с. ; Т. 4. – 1954. – 394 с. ; Т. 5. – 1955. – 453 с.
148. Молода Україна. – 2003.
149. Молодий Буковинець. – 2007.
150. Мушкетик Ю. Твори : у 5 т. / Ю. Мушкетик. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 1. – 1987. – 607 с. ; Т. 2. – 1988. – 532 с. ; Т. 3. – 1988. – 568 с. ; Т. 4. – 1988. – 493 с. ; Т. 5. – 1988. – 377 с.
151. Назарук О. Роксоляна : [історична повість з 16-го ст.] / О. Назарук. – К. : Дніпро, 1992. – 271 с.
152. Народне слово. – 2005.
153. Нація і держава. – 2007.
154. Нестайко В. Тореодори з Васюківки : [трилогія про пригоди двох друзів ; нова авторська редакція з новими епізодами] / В. Нестайко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2005. – 544 с.

-
155. Нечуй-Левицький І.С. Твори : у 2 т. / І.С. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 1. – 638 с. ; Т. 2. – 638 с.
156. Огієнко І.І. Історія українського друкарства / І.І. Огієнко. – К. : Либідь, 1994. – 445 с.
157. Одеські вісті. – 2009.
158. Одрач Ф. Щебетун : [роман] / Ф. Одрач. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – 240 с.
159. Олійник Б. Вибрані твори : у 2 т. / Б. Олійник. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 1. – 269 с. ; Т. 2. – 245 с.
160. Олійник М. Вибрані твори : у 2 т. / М. Олійник. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1. – 446 с. ; Т. 2. – 534 с.
161. Олійник С.І. Вибрані твори : [гумор, сатира, лірика] / С.І. Олійник ; [упор. та авт. вст. стаття Б. Сушинський]. – Одеса, 2001. – 407 с.
162. Олесь О. Вибране / О. Олесь. – К. : Школа, 2002. – 352 с.
163. Олесь О. Все навколо зеленіє / О. Олесь. – К. : Веселка, 1990. – 318 с.
164. Ольжич О. Незнайомому Воякові: Заповідане живим / О. Ольжич. – К. : Фондація імені О. Ольжича, 1994. – 427 с.
165. Ольжич О. Цитаделя духа / О. Ольжич. – Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві. Фондація імені О. Ольжича у Лондоні, 1991. – 244 с.
166. Осьмачка Т. Поезії / Т. Осьмачка. – К. : Рад. письменник, 1991. – 252 с.
167. Осьмачка Т. Хто : [поезії] / Т. Осьмачка. – К. : Веселка, 1995. – 206 с.
168. Павличко Д. Вибрані твори : у 2 т. / Д. Павличко. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1. – 517 с. ; Т. 2. – 245 с.
169. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / С. Павличко. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
170. Пагутяк Г. Записки Білого Пташка / Г. Пагутяк. – К. : Укр. письменник, 1999. – 151 с.
171. Панч П. Твори : у 6 т. / П. Панч. – К. : Дніпро, 1981–1983. – Т. 1. – 1981. – 431 с. ; Т. 2. – 1981. – 383 с. ; Т. 3. – 1982. – 423 с. ; Т. 4. – 1982. – 524 с. ; Т. 5. – 1983. – 407 с.
172. Пахльовська О. Долина храмів : [поезії] / О. Пахльовська. – К. : Рад. письменник, 1988. – 166 с.

173. Підмогильний В. Невеличка драма / В. Підмогильний. – Дніпропетровськ : Промінь, 1990. – 326 с.
174. Підмогильний В. Роман, оповідання / В. Підмогильний. – К. : Молодь, 1989. – 448 с.
175. Плав'юк М. Україна – життя моє. Т. 2 : Особисто приречений : [вибрані статті, промови, інтерв'ю] / М. Плав'юк. – К : Видавництво імені Олени Теліги, 2002. – 608 с.
176. Плужник Є.П. Поезії / Є.П. Плужник. – К. : Рад. письменник, 1988. – 416 с.
177. Плужник Є.П. Ти знову стоїш : [вибрані поезії] / Є.П. Плужник. – К. : Рад. письменник, 1966. – 260 с.
178. Покальчук Ю. Вони кажуть : [поезії] / Покальчук Ю. – Львів : Кальварія, 2002. – 160 с.
179. Покальчук Ю. Озерний вітер : [повісті та оповідання] / Покальчук Ю. – [2-ге вид.]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 232 с.
180. Покальчук Ю. Ритм / Покальчук Ю. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 58 с.
181. Пономаренко Л. Казки-п'єси / Л. Пономаренко. – К. : Вид-во “Навчальна книга – Богдан”, 2005. – 56 с.
182. Празька літературна школа : [ліричні та епічні твори] / [упорядкування і передмова В.А. Просалової]. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – 280 с.
183. Психологія і педагогіка : [підр. для вищ. навч. закл.] / С.Д. Максименко [та ін.] ; за заг. ред. С.Д. Максименка. – Вінниця : Книга, 2007. – 367 с.
184. Рильський М. Твори : у 2 т. / М. Рильський. – К. : Дніпро, 1976. – Т. 1. – 430 с. ; Т. 2. – 366 с.
185. Рівне вечірнє. – 2007–2008.
186. Роздобудько І. Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері : [романи] / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2005. – 312 с. – (Серія : День Європи).
187. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають : [роман] / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2006. – 208 с. – (Серія : Популярні Книжки).
188. Розстріляне відродження : Антологія 1917–1933 : [поезія – проза – драма – есей] / упорядк., передмова, післямова Ю. Лавріненка ; післямова Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2004. – 992 с.

-
189. Руденко М. Найбільше диво – життя : [спогади] / М. Руденко. – Едмонтон ; Торонто : Канадський інститут Український студій. Видавництво ТАКСОН, 1998. – 559 с.
190. Савка М. Кохання і війна / М. Савка, М. Кіяновська. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2002. – 60 с.
191. Савченко М.О. Анатомія неоголошеної війни / М.О. Савченко. – К. : Українська перспектива, 1997. – 280 с.
192. Самійленко В.І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / В.І. Самійленко. – К. : Наукова думка, 1990. – 603 с.
193. Самчук У. Волинь : [роман у 3 ч.] : у 2 т. / У. Самчук. – К. : Дніпро, 1993. – Т. 1. – 573 с. ; Т. 2. – 334 с.
194. Самчук У. Марія. Хроніка одного життя : [роман] / У. Самчук. – К. : Рад. письменник, 1991. – 190 с.
195. Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси / А. Свидницький. – К. : Наукова думка, 1985. – 575 с.
196. Світлична Г. Інй : поезії (зі старих зошитів) / Г. Світлична. – Дніпропетровськ : Пороги, 2003. – 78 с.
197. Світличний І. Джерела : [поезії] / І. Світличний. – К. : Дніпро, 1984. – 102 с.
198. Світличний І. У мене – тільки слово / І. Світличний. – Харків : Фоліо, 1994. – 431 с.
199. Симоненко В. Лебеді материнства : [поезія, проза] / В. Симоненко. – К. : Молодь, 1981. – 332 с.
200. Симоненко В. Народ мій завжди буде : [вірші та казки] / В. Симоненко. – К. : Веселка, 1990. – 159 с.
201. Симоненко В. Поезії / В. Симоненко. – К. : Молодь, 1966. – 206 с.
202. Симоненко В. Поезії / В. Симоненко. – К. : Рад. письменник, 1984. – 245 с.
203. Скляренко С. Володимир : [роман] / С. Скляренко. – К. : Веселка, 1991. – 539 с.
204. Скляренко С. Святослав : [роман] / С. Скляренко. – К. : Веселка, 1991. – 651 с.
205. Скрябін Кузьма. Я, “Победа” і Берлін / Кузьма Скрябін. – Харків : Фоліо, 2007. – 223 с.
206. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І.К. Білодід (головний редактор) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

207. Словарь української мови : у 4 т. / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – К. : Наукова думка, 1997.
208. Смілянський Л.І. Поетова молодість : [роман] / Л.І. Смілянський. – К. : Дніпро, 1984. – 413 с.
209. Смілянський Л.І. Сашко : [повість] / Л.І. Смілянський. – К. : Веселка, 1989. – 228 с.
210. Смолич Ю.К. Дитинство. Наші тайни. Вісімнадцятилітні : [повість, романи] / – К. : Наукова думка, 1987. – 752 с.
211. Собко В. Вибрані твори : у 2 т. / В. Собко. – К. : Дніпро, 1972. – Т. 1. – 743 с. ; Т. 2. – 702 с.
212. Собко В. Мадонна : [роман] / В. Собко. – К. : Рад. письменник, 1981. – 213 с.
213. Сосюра В. Твори : у 2 т. / В. Сосюра. – К. : Дніпро, 1978. – Т. 1. – 365 с. ; Т. 2. – 219 с.
214. Старицький М. Твори : у 2 т. / М. Старицький. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1. – 645 с. ; Т. 2. – 654 с.
215. Стельмах М. Твори : у 6 т. / М. Стельмах. – К. : Дніпро, 1972–1973. – Т. 1. – 1972. – 664 с. ; Т. 2. – 1972. – 595 с. ; Т. 3. – 1973. – 662 с. ; Т. 4. – 1973. – 727 с. ; Т. 5. – 1973. – 392 с. ; Т. 6. – 1973. – 511 с.
216. Степаненко М.І. Публіцистична спадщина Олесь Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми) / М.І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2008. – 396 с.
217. Стефаник В. Вибрані твори / В. Стефаник. – К. : Держлітвидав, 1962. – 257 с.
218. Стефаник В. Новели / В. Стефаник. – Ужгород : Карпати, 1984. – 150 с.
219. Стефанович О. Возлюби її до крові : [літературна спадщина, дослідження, документи] / О. Стефанович. – Рівне : Азалія, 2003. – 140 с. – (Реабілітовані історією).
220. Струць Р. Зауваги // Іронія : [збірник статей] / [упор. Олена Галета, Євген Гулевич, Зоряна Рибчинська]. – Львів : Літопис, К. : Смолоскип, 2006. – С. 28–31.
221. Стус В. І край мене почує : [поезії] / В. Стус. – Донецьк : Донбас, 1992. – 295 с.
222. Стус В. Поезії / В. Стус. – К. : Рад. письменник, 1990. – 222 с.

223. Сурм'як-Козаренко О. Сон яблунової ночі : [повість] / О. Сурм'як-Козаренко. – Тернопіль : Воля, 2008. – 123 с.
224. Сучасна українська література кінця ХХ – початку ХХІ ст. : [для старшого шкільного віку] / Упорядкув. текстів, предм., підготовка навч.-метод. матеріалів І.М. Андрусика. – К. : Школа, 2006. – 464 с. – (Шкільна хрестоматія).
225. Теліга О. О краю мій... : [твори, документи, біографічний нарис] / О. Теліга. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 496 с.
226. Тесленко А. Прозові твори. Драматичні твори. Вірші. Листи / А. Тесленко. – К. : Наукова думка, 1988. – 480 с.
227. Тиждень України. – 2004.
228. Тичина П.Г. Вибрані твори : у 3 т. / П.Г. Тичина. – К. : Держлітвидав, 1957. – Т. 1. – 344 с. ; Т. 2. – 564 с. ; Т. 3. – 552 с.
229. Трублаїні М.П. Вибрані твори : у 2 т. / М.П. Трублаїні. – К. : Веселка, 1983. – Т. 1. – 496 с. ; Т. 2. – 506 с.
230. Тулуб З. Людолови : [історичний роман у 2 т.] / З. Тулуб. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1. – 470 с. ; Т. 2. – 571 с.
231. Тютюнник Г. Вир : [роман] / Г. Тютюнник. – К. : Дніпро, 1966. – 624 с.
232. Угляренко П.В. Довгий шлях до озер : [роман] / П.В. Угляренко. – Ужгород : Карпати, 1979. – 367 с.
233. Угляренко П.В. І був ранок, і була ніч... (Гальшка) : [роман] / П.В. Угляренко. – К. : Рад. письменник, 1990. – 319 с.
234. Україна молода. – 2004–2009.
235. Українка Леся. Твори : у 4 т. / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1981–1982. – Т. 1. – 1981. – 541 с. ; Т. 2. – 1981. – 528 с. ; Т. 3. – 1981. – 432 с. ; Т. 4. – 1982. – 438 с.
236. Українська газета. – 2008.
237. Українська мала проза ХХ ст. : [антологія : літ.-худ. видання] / [упоряд. В. Агеєва]. – К. : Факт, 2007. – 1512 с.
238. Українська правда. – 2006, 2009.
239. Українське слово : [хрестоматія укр. літ. та літ. критики ХХ ст. : у 4 кн.] / упор. В. Яременко, Є. Федоренко, О. Сліпучих. – К. : Рось, 1994–1995. – Кн. 1. – 1994. – 704 с. ; Кн. 2. – 1994. – 720 с. ; Кн. 4. – 1995. – 703 с.
240. Українські Карпати. – 2003.

241. Українські міфи, демонологія, легенди. – К. : Музична Україна, 1992. – 144 с.
242. Українські народні пісні : [пісенник]. – К. : Музична Україна, 1979. – 269 с.
243. Ульяненко О. Сталінка : [роман, оповідання] / О. Ульяненко. – Л. : Кальварія, 2000. – 124 с.
244. Фальківський Д. Ранені дні : [поезія] / Д. Фальківський. – Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, 1969. – 303 с.
245. Федькович Ю. Твори : у 2 т. / Ю. Федькович. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1. – 463 с. ; Т. 2. – 426 с.
246. Франко І. Твори : у 2 т. / І. Франко. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 1. – 533 с. ; Т. 2. – 495 с.
247. Хвильовий М. Новели, оповідання. “Повість про санаторійну зону”. “Вальдшнепи” : Роман. Поетичні твори. Памфлети / М. Хвильовий. – К. : Наукова думка, 1995. – 816 с.
248. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? : Памфлети / М. Хвильовий. – К. : Смолоскип, 1993. – 290 с.
249. Хоткевич Г. Твори : у 2 т. / Г. Хоткевич. – К. : Дніпро, 1966. – Т. 1. – 536 с. ; Т. 2. – 603 с.
250. Чабанівський М.І. Балканська весна : [роман] / М.І. Чабанівський. – К. : Держлітвидав, 1960. – 513 с.
251. Чайковський А.Я. Сагайдачний : [історичний роман : у 3 кн.] / А.Я. Чайковський. – К. : Варта, 1993. – 576 с.
252. Чемерис В.Л. Ольвія : [роман] / В.Л. Чемерис. – Харків : Фоліо, 2008. – 412 с. – (Українська література).
253. Чендей І.М. Луна блакитного овиду : [повісті] / І.М. Чендей. – К. : Веселка, 1987. – 276 с.
254. Чендей І.М. Птахи полишають гнізда... : [повісті, роман] / І.М. Чендей. – Ужгород : Карпати, 1984. – 600 с.
255. Черемшина М. Твори / М. Черемшина. – К. : Дніпро, 1978. – 327 с.
256. Чижевський Д.І. Історія української літератури / Д.І. Чижевський. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2008. – 568 с. – (Альма-матер).
257. Чорнобривець С.А. Визволена земля : [роман] / С.А. Чорнобривець. – К. : Дніпро, 1979. – 438 с.

-
258. Чорнобривець С.А. Красиві люди : [повість] / С.А. Чорнобривець. – Дніпропетровськ : Кн. вид-во, 1961. – 145 с.
259. Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги) : [спогади : у 2 т.] / Ю. Шевельов. – Харків ; Нью-Йорк : Вид-во часопису “Березіль”, Вид-во М.П. Коць, 2001. – Т. 1. : В Україні. – 428 с. ; Т. 2. : В Європі. – 303 с.
260. Шевченко Т. Кобзар. – К. : Рад. школа, 1983. – 608 с.
261. Шевчук В. Темна музика сосон : [роман] ; Сад житейських думок, трудів та почуттів : [автобіогр. замітки] / В. Шевчук. – К. : Акцент, 2003. – 443 с.
262. Шевчук В. У череві апокаліптичного звіра : [історичні повісті та оповідання] / В. Шевчук. – К. : Укр. письменник, 1995. – 205 с.
263. Яновська Л.О. Твори : у 2 т. / Л.О. Яновська. – К. : Держлітвидав, 1959. – Т. 1. – 488 с. ; Т. 2. – 522 с.
264. Яновський Ю. Твори : у 5 т. / Ю. Яновський. – К. : Дніпро, 1982–1983. – Т. 1. – 1982. – 533 с. ; Т. 2. – 1983. – 424 с. ; Т. 3. – 1983. – 582 с. ; Т. 4. – 1983. – 358 с. ; Т. 5. – 1983. – 382 с.

Наукове видання

**Степаненко Микола Іванович
Педченко Світлана Олександрівна**

**СЕМАНТИКА І ФУНКЦІЮВАННЯ
МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК У
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

Монографія

Художньо-технічний редактор – *В. І. Лашко*

Дизайн та верстка – *О. С. Коркоша*

Підписано до друку 18.01.2019 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman

Друк різнографічний. Умовн. друк. арк. 12,9.

Наклад 300 шт. Замовлення № 4

Видавництво ПП «Астрая»

36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4

Тел.: +38 (0532) 509-167, 611-694

E-mail: astraya.pl.ua@gmail.com, веб-сайт: astraya.pl.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5599 від 19.09.2017 р.

Друк ФОП Гаража М. Ф.

36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4

Тел.: +38 (0532) 509-167, 611-694

Дата державної реєстрації та номер запису в ЄДР

20.01.2003 р. № 2 588 017 0000 008109